

LiGet

2022-04
április

TARTALOMJEGYZÉK [XXXV. évfolyam 4. szám]

Cselik Ágnes A VÁLASZTÁS BÁTORSÁGA	4
POSZT-COVID VILÁGBAN	
Kiss Lajos András BÚCSÚ MINDENTŐL?	11
Ács József A GYANAKVÁS NEMZEDÉKE	24
Nacsinák Gergely András FESTINALENTE	50
Handi Péter A KERT MÁR BELEFÁRADT	58
Lendvai Zalán LÉTEZÉSSZILÁNK	60
Bacsák Dániel A LÁTHATATLANOK [6]	62
Kapitány-Fövény Máté GONDOLATOK GÖRBÉI	84

NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM

Taizs Gergő | **VISSZAFAGYOTT CSAPADÉK** 99

Fecske Csaba | **ZUHANÁS** 101

Vörös István | **RÉMÜLET-FÚGA** 103

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

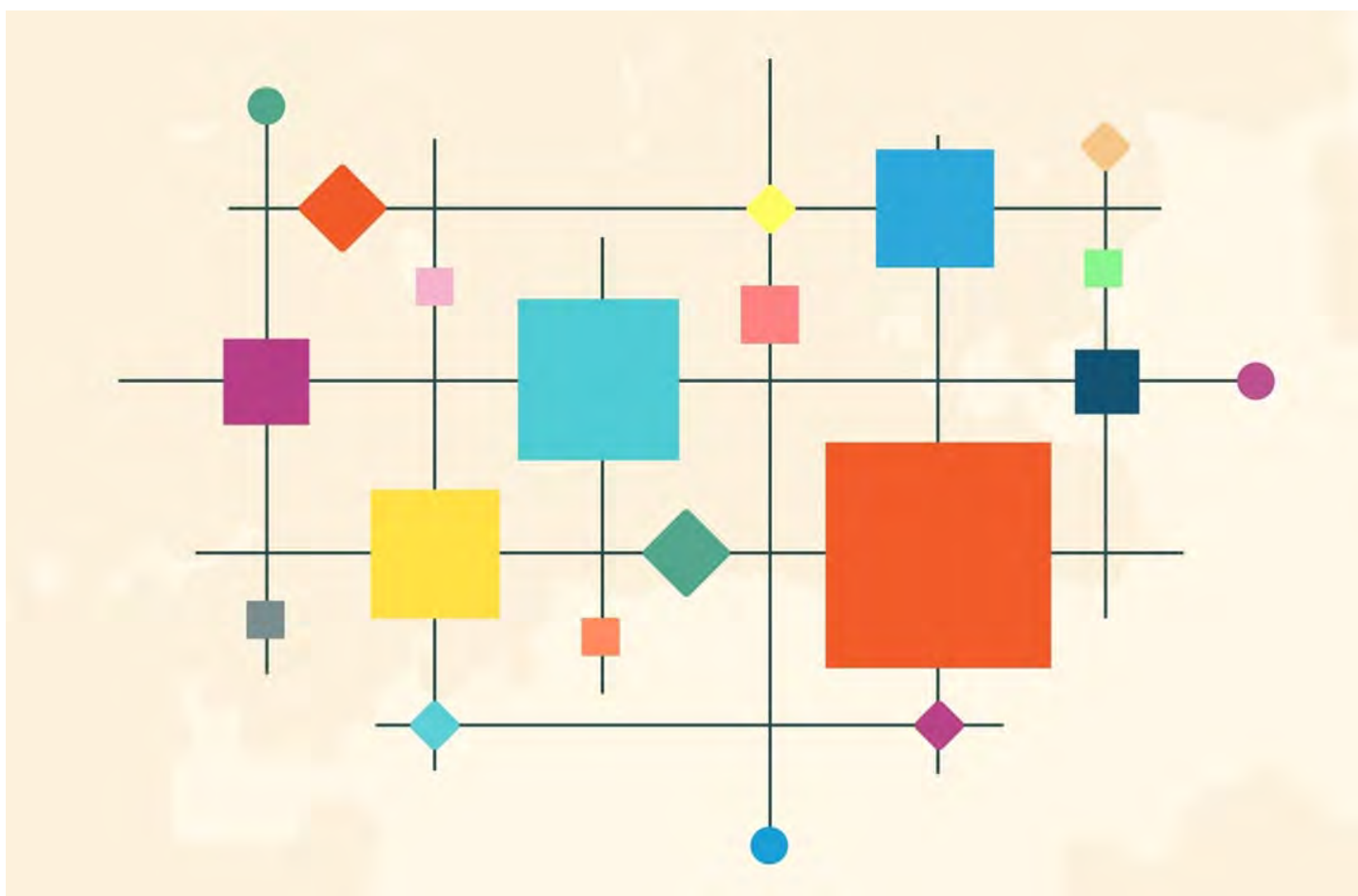
ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Cselik Ágnes

A VÁLASZTÁS BÁTORSÁGA

2022-04-20 | ESSZÉ

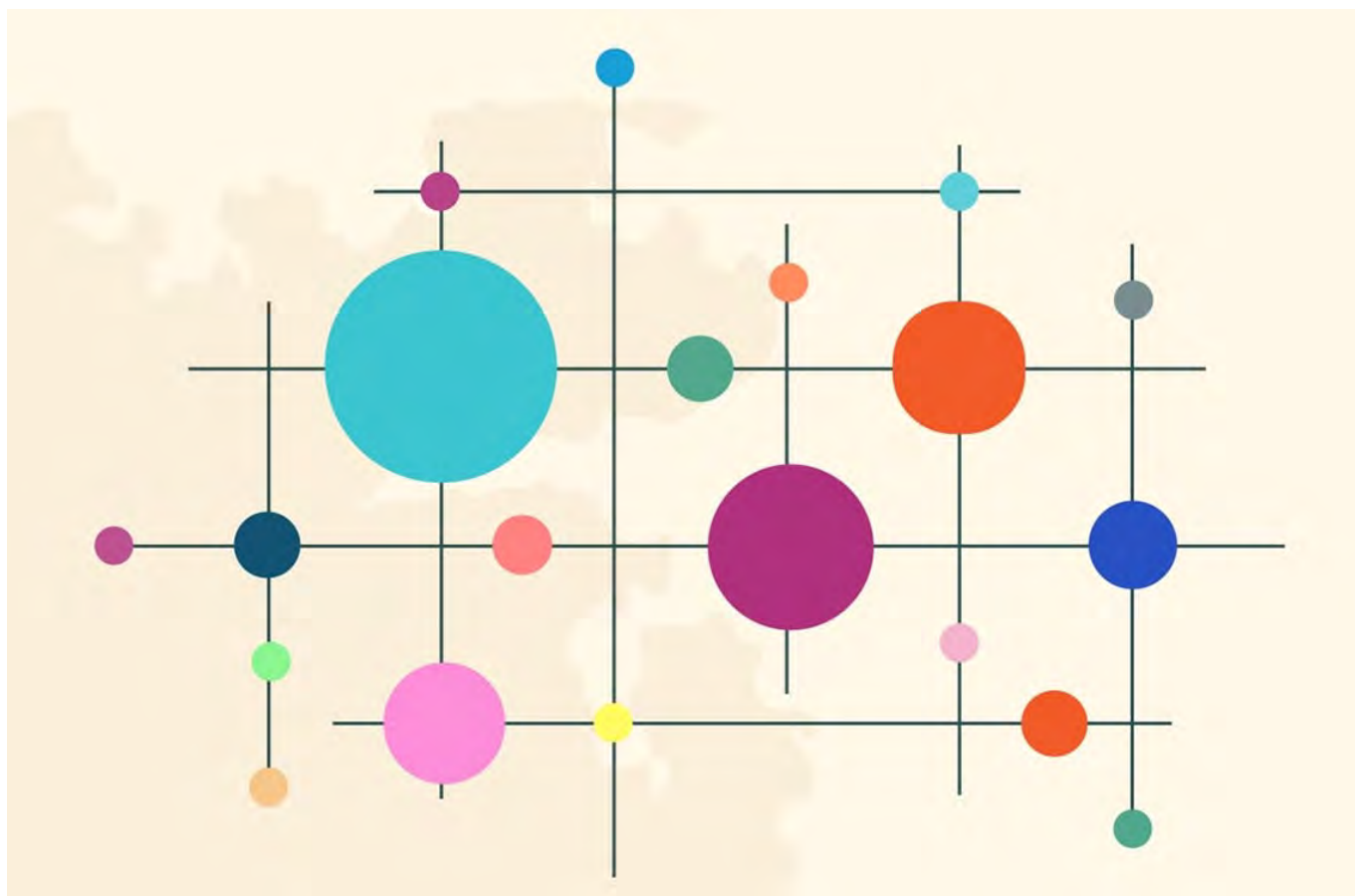

2022 áprilisában Magyarországon a cím hallatán kivétel nélkül mindenki a nemrég lezajlott, sokunk számára traumatikus választásokra gondol. Független megfigyelők és közvetlen szavazatszámolók, választási bizottsági tagok ugyan nem számoltak be rendszerszerű visszaélésekről – a szokásos, mintegy már szóra sem érdemes csalásoktól, manipulációtól, esélyegyenlőtlenségtől és kistílvű trükközéstől eltekintve –, és talán épp ettől olyan fájó a végeredmény. Magyarország válasza a még oly korlátozott választási és változtatási lehetőségekre az, hogy nem. Az ország

formálisan választott ugyan, de nem döntött, egyszerűen azért, mert nem volt döntéshelyzetben. Be kell lássuk, hogy Európában, a 21. században, mélyen zsigereinkbe kódolva él a feudális uram-bátyám rendszer, ahol a megfelelni akarás és a meghunyászkodás kézen fogva jár az opportunizmussal és a bosszútól való félelemmel. Túl idealizálnak fognánk fel a helyzetet, ha a félelmet és a meghunyászkodást erkölcsi értelemben akarnánk alkalmazni a jelen helyzetre. A valóság sokkal súlyosabb, hiszen a társadalom jelentős része nem attól fél, hogy másképp gondolkodik és érez, mint azt a hatalmi elit elvárja, hanem jobbra sehogy sem gondolkodik, és félelmei is csupán nagyon konkrét, materiális félelmek.

szisztematikusan

Társadalmi rendszerünk felépítése választás alapú rendszer álcája mögé rejtett, az egyéni döntéseket szisztematikusan ellehetetlenítő szervezet, amely a kritika nélkül kollaboráló lakosok erkölcsi, intellektuális és anyagi kárára, szigorúan egyéni érdekek mentén működik.

Fernando Savater kortárs spanyol filozófus *A választás bátorsága* ^[1] című kötetében kifejti, hogy öröklött tulajdonságaink mellett (vagy annak ellenére) az ember az egyetlen faj, ami választani tud, hiszen „génállományunkkal együtt kapjuk a velünk született képességet, hogy nem velünk született megnyilvánulásokra is képesek vagyunk.” ^[2] Az embert elsősorban az különbözteti meg az állatoktól, hogy el tud térni a genetikai kódtól, ami bizonyos – és épp az öröklés miatt nagyon limitált – viselkedés- és képességmintákkal ruházza fel. Savater szerint emberi létezésnek azt nevezhetjük, ha olyan utat járunk be, amelynek során az egyszerű, ösztönös válaszokon messze túllépve, legjobb tudásunk szerint döntéseket hozunk. A szükségszerű emberi döntéseket az alábbi kategóriákba csoportosíthatjuk:

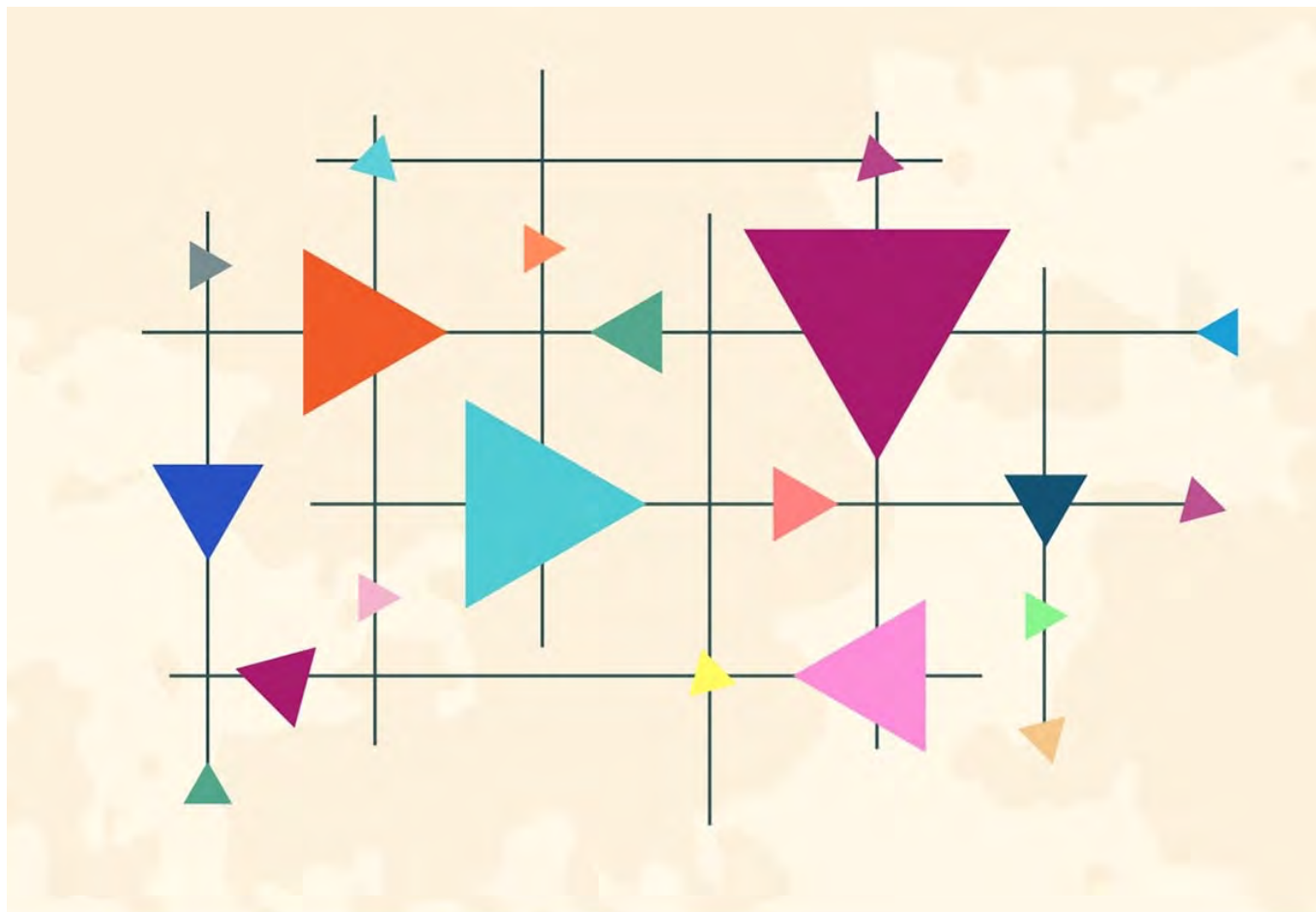
1. az igazság választása

Az igazság keresése az emberiség egyik örök kérdése, mégsem beszélhetünk abszolút igazságról szinte sosem. „Az igazság mindig itt és most, valamihez képest igazság: az igazság pozíció.” Ugyanakkor az igazság mégsem relatív, az adott helyzetben tudható és félreérthetetlen, míg a konkrét referencia hiánya, kiszakítása a vonatkoztatási rendszerből teljesen érvényteleníti is. Az emberiség történelme folyamán az abszolútnak kikiáltott igazság nevében szörnyeteget teremtett és szörnyűségeket követett el. A szörnyűségekkel szemben „az igazság a tudást kereső ember pozíciója, amellyel a világot fel kívánja fedezni és meg akarja ismerni.” ^[3]

2. a gyönyör választása

A gyönyör szó legtöbbször botrányos szédületet okoz és szorosan összekapcsolódik a féktelenség, lázadás, erkölcstelenség és közönségesség képzetével. Ugyanakkor a testi örömei élvezete az élet igentlése és a halál elodázása. Nem cél és nem is eszköz, hanem egy út közben adódó, kivételesen kellemes lehetőség elfogadása és élvezete. A kulcs a mérték, aminek eltalálása hatalmas önfegyelmet igényel, hiszen könnyebb a teljes lemondás, mint a mértékletesség megtartása. Az élvezet nem okvetlenül rövidíti meg az életet, hanem elmélyíti, intenzívebbé teszi. Rendkívül rossz erkölcsi megítélésének fő oka, hogy a gyönyör pillanatában az ember felszabadul és függetlenedik a kötöttségektől, amit a mindenkor uralkodó rend őrei ki- és

elszakadásnak, lázadásnak ítélnék meg. A fogyasztói társadalom előírt, beárazott örömei nem azonosak a valódi, pénzzel ki nem fejezhető örömmel, amiket továbbra is megvetéssel és gyanakodással fogad a társadalom.

3. a politika választása

Az ember „nem általa választott intézményes keretek közé születik, amelyekbe beletartoznak a törvények, szokások, történelmi narratívák, gazdasági mechanizmusok, a valóság különféle szociológiai, vallási olvasatai stb.” Amikor tudomást szerzünk a helyzetről, hogy mibe is születtünk, az egyik lehetséges út, hogy passzívan alávetjük magunkat. A másik, hogy intellektuálisan és/vagy a gyakorlatban igyekszünk megreformálni a keretül kapott rendszert. Mindkét esetben döntést hozunk, és a világ politikai arculatába avatkozunk. A látszólag passzív döntés legalább olyan horderejű, mint az aktív cselekvés. A regnáló politika érdeke, hogy az állampolgárok ne sok vizet zavarjanak, ezért „a politikai megnyilvánulás egyet jelent a

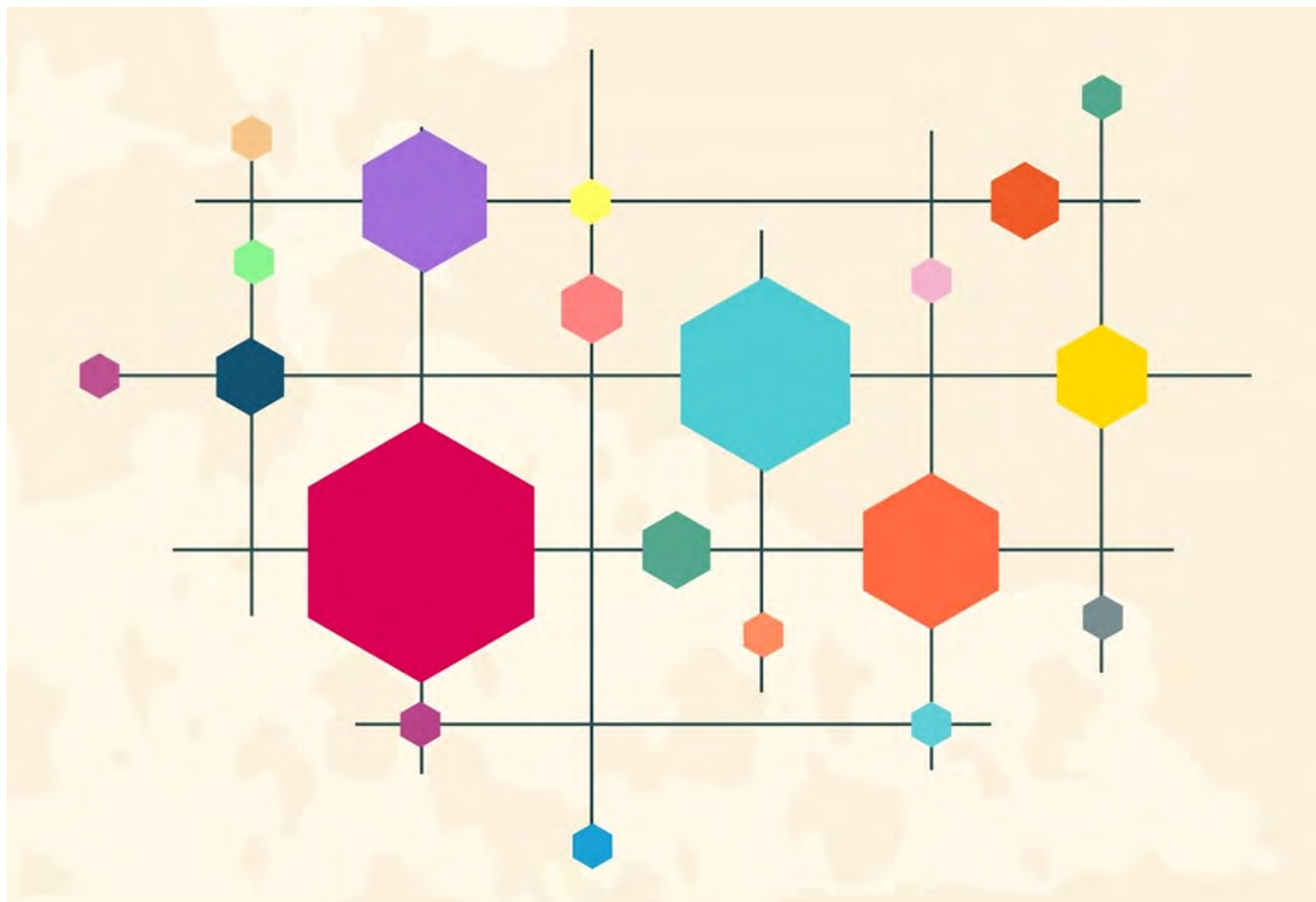
nemzetellenes összeesküvéssel. Úgyhogy semmi politika, vagyis ellenállás: ide a pénzt és kuss!" [4] A nem demokratikus társadalmi berendezkedések fő és elvárt értéke épp ezért az egyén politikai passzivitása, a politikába bele nem avatkozás kívánalma. Ezzel szemben a politika választása azt jelenti, hogy az egyén szubjektumként kívánja megélni a társadalmi normákat, komolyan veszi egyéni szabadsága társadalmi vetületét.

4. a polgárrá nevelés választása

A politika választásának egyik alapfeltétele, hogy a társadalom tagjait tudatosan polgárrá neveljük: az egyént képessé kell tenni, hogy részt tudjon venni a közügyekben, és el tudja dönteni, mi az igazságos és mi az igazságtalan. A demokrácia igazi problémája a tudatlanság (az érvelni és érveket megérteni képtelenség) mindent elsősorú túlsúlya. A polgárrá nevelés teljes jogképességgel rendelkező állampolgárokat formál. Ezzel elejét lehetne venni, hogy manipulátorok és demagógok tudatlanságra alapozva bebetonozzák magukat a hatalomba. Alapvetően fontos tehát, hogy a köz érdekében a társadalom mindenkor súlyt fektessen a nevelésre és oktatásra, ezen belül is különösen a polgárrá nevelésre.

5. a humanitás választása

Sajnálatos módon az esetek döntő többségében a humanitás attól válik értéké, hogy fájlóan hiányzik valahonnan. Ambivalens közegben élünk: a természettel szemben pökhendien felsőbbrendűnek, a robotokkal és a mesterséges intelligenciával szemben sokszor alacsonyabb rendűnek érezzük magunkat. A humanitás fogalma átfogóan és mindenre kiterjedően nehezen vagy egyáltalán nem definiálható, térben és időben egyaránt nagy kulturális eltéréseket mutat. Napjainkban a humanitás leginkább önkorlátozást, együttérzést és tiszteletet jelent. „Magunkat embernek tekinteni nem abból áll, hogy tudomásul vesszünk valamilyen biológiai vagy kulturális tény, hanem hogy döntést hozunk és elindulunk egy úton.” [5]

6. az esetlegesség választása

Az emberiség a túldimenzionálás betegségében szenved. Vonzódunk az elérhetetlen abszolútumhoz, a nagy fogalmakhoz, az elvont dogmákhoz. A szeretet helyett Szeretetet írunk, emberiség helyett Emberiséget, és ezzel a túldimenzionálással meg is hamisítjuk az eredeti fogalmat. Halandóságunk elválaszthatatlanul összefonódik az esetlegességgel, hiszen a lét és nemlét közötti villanásnyi kis időnk csupán erre ad lehetőséget. Az esetlegesség belátása és elfogadása mellett kell, hogy értékeinket következetesen képviseljük, a szépséget ünnepeljük és a jóságot kövessük – csakis ezáltal emelkedhetünk ki a jelentéktelenségből.

Fernando Savater rávilágít, hogy az emberi létezés alapeleme a döntés képessége, sorsunk formálásának lehetősége és felelőssége, ami csak nekünk adatott meg a természetben. „Az ember természetes közege a szűkebb és tágabb emberi közösség, végső soron a társadalom.” ^[6] A társadalomnak úgy kellene felépülnie, hogy az ember kiteljesíthesse és szabadon élhesse meg emberi mivoltát, a választás

szabadságát. Minden törekvés, ami az emberi képességek korlátok közé szorítását, ellehetetlenítését célozza, az emberi mivolt ellen elkövetett bűn. És nem csupán hatalomtechnikai kérdés.

1. Savater, Fernando: *A választás bátorsága*, ford.: Pávai Patak Márta, Patak Könyvek, 2009. ↑

2. p. 17. ↑

3. pp. 99-100. ↑

4. pp. 125-126. ↑

5. p. 157. ↑

6. p. 22. ↑

kép | shutterstock.com

Kiss Lajos András

BÚCSÚ MINDENTŐL?

2022-04-04 | **ESSZÉ, POSZT-COVID VILÁG**

Z. Karvalics László ***Búcsú Arkhimédészről. A poszt-Covid világ alakíthatóságáról*** című esszéjének alapgondolata a második világháború légi csatáiból sikeresen visszatért vadászgépekkel kapcsolatos példa vagy metafora köré szerveződik. Ezek a repülők gyakran repeszek és golyók ütötte sérülésekkel tértek vissza bázisaikra, de – kevésbé szerencsés társaikkal ellentétben – legalább *visszatértek!* Túl azon, hogy a pilóták életben maradtak, a gépek sérült törzse – mintegy származékos haszonként – a hozzáértők számára hasznos információval szolgált arról, hogy milyen előnyös műszaki tulajdonságainak köszönhető túlélését. Z. Karvalics szerint a visszatérő gépek példája elvben optimizmusra is okot adhatna (azaz: a racionálisan működő tudomány és technika mindig képes a korábban meghozott hibás döntések korrekciójára), csak hogy a helyzet mégsem ilyen egyszerű, írja a szerző. „Amikor nemcsak a koronavírusjárvány, hanem az annak okait és felelőseit kereső kommentárok és vélemények első hullámán is túl vagyunk, jussanak eszünkbe a golyószaggatta repülőgéptestek. Akár többször is. Különösen, amikor egy-egy magabiztos magyarázat kapcsán gyanakodni kezdünk: valóban ilyen egyszerű lenne?” ^[1] A helyzet tényleg nem ilyen egyszerű. Még annál is összetettebb, amint azt pár héttel ezelőtt gondolhattuk. Amikor Z. Karvalics László megfogalmazta az imént idézetteket, talán egy tucat orosz politikus és katonai stratégia tudta, hogy napokon belül kitör a háború. A politikai és katonai szakértők jó része feltételezte, hogy Oroszország hallgat a „józan ész” szavára és nem kockáztatja meg az átfogó katonai támadást Ukrajnával szemben. De a jóslatok és előrejelzések tévesnek bizonyultak, és – miközben ezeket a sorokat írom – már a világ pusztulásának lehetőségével is számolunk.

gigantikus méretű laboratórium

S most egy másik repülőgépről. A náciizmus elől Amerikába emigrált német filozófus, Günther Anders szerint egy korábban nem sejtett „apokaliptikus világrend” vette kezdetét

1945 augusztus 6-án, amikor az amerikai *Enola Gay* repülőgép pilótája ledobta az első atombombát Hirosimára. A második világháborút követő években Anders mindezt azzal a megjegyzéssel egészítette ki, hogy immáron nincs is értelme új történelmi

korszakról beszélni, hanem csak egyfajta „haladékról”, amelyet minden valószínűség szerint a végső pusztulás előszobájának lehet tekinteni. [2] Anders az apokaliptikus kísértés igazolását látta a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben folytatott szovjet, amerikai és angol atomkísérletekben is, noha ezeket a „tudományosnak” becézett tesztekét úgymond a „civilizált világtól távol eső” területek „mikrovilágaiban” hajtották végre. „Csakhogy a kísérleti atomrobbantások folyamatosan eltörlik az előkészület és az alkalmazás, a próba és a valódi felhasználás közötti különbséget, mondja Anders, miközben az egész világ egy gigantikus méretű laboratóriummá válik. Az atomkísérlet, amely az egész világot maga alá gyűri, a továbbiakban megszűnik pusztán csak kísérlet lenni. Ezt sokkal inkább irreverzibilis történelmi eseménynek kell tekintenünk.” [3] Manapság úgy tűnhet, írta Christian Dries 2009-es Anders-kismonográfiájában, hogy az atomfegyverektől való „akut félelem” fölött eljárt az idő, mert már másfajta veszélyek leselkednek a civilizációra. De amint látható, néhány hét elegendő volt, hogy az elfojtott szorongások újra felszínre törjenek, és újra számoljunk a sokáig elképzelhetetlen atomháború lehetőségével.

Michaël Foessel a tízes évek elején megjelent *A világ vége után. Az apokaliptikus ész kritikája* című könyvében látszólag egészen optimista hangot üt meg, ugyanis azt írja: talán már régóta a „világ vége után” élünk, de valahogy ez mégsem tűnik túlzottan katasztrófálisnak. A francia filozófus alapvetően kritikus az „apokaliptikus ész” minden változatával szemben, ugyanakkor a leegyszerűsítő optimizmust sem osztja, amely végképp kizárja az apokalipszis „gyengébb formáinak” lehetőségét. Az persze valószínű, mondja a szerző, hogy a világ, amelyben most élünk, és amelyet *megszoktunk*, egyszer csak „elvész”, de ez még korántsem jelenti *a világ végét*.

Csak részben értek egyet Føessel érvelésével. Úgy vélem, a klímaváltozás, az ökológiai katasztrófák és világjárványok okozta bajokat „racionális és demokratikus” döntések és cselekvések révén talán orvosolni lehet. De hogyan védekezzünk a Földnek ütköző óriásmeteorit vagy egy globális méreteket öltő atomháború rapid pusztításával szemben? Igaz az is, hogy „normálkörülményeket” feltételezve, a jelen állapotaiból nem vezethetők le abszolút szükségszerűséggel a jövő történései. A legtöbb esetben van választási lehetőség. Persze dönthetünk sokféleképpen. Úgy is, mint Groucho Marx, aki a klímavédelem morális kötelezettségét azzal utasította el: „Miért érzek én felelősséget a jövő generációkért? Tettek ők értem valamit is?” [4]

Føessel úgy látja, a reneszánsz és a humanizmus véget vetett annak a „kozmoszvilágrend”-nek, amelyet az ember hite szerint változatlan és örök érvényű törvények irányítanak. Az általánossá váló elbizonytalanodás, illetve a félelem ettől kétféle választ hívott életre a reneszánsz korszakát követő századokban. Az első a semmivé foszlott kozmosz és teológiai bizonyosságot „akozmosz” vagy „metafizikai” elméletekkel igyekezett pótolni. Például Spinozánál az „Isten vagy a természet”, Hegel filozófiájában a „szellem”, Bergsonnál pedig az „élet” abszolút rendje jelentett garanciát az esetlegességgel és a kiszámíthatatlansággal szemben. Más gondolkodók, például Hobbes, Husserl vagy Heidegger nem tekintették katasztrófának a kozmoszrend eltűnését, mert épp az ember autonómiájának és önteremtő ereje korlátoktól mentes kibontakozásának lehetőségét látták meg az „akozmoszrendnélküliségben”. Føessel így foglalja össze a modern kor embere előtt álló két választás lényegét: „(...) az első azt a felfogást képviseli, amelynek lényege a világrend meghatározatlansága és a szabadság kiteljesedése. A második a világot a végelességgel azonosítja, amelyet az emberi tudás vagy tapasztalat segítségével igyekszik meghaladni, így békítve meg az embert az abszolútummal. Ha neveket is hozzárendelünk ehhez a két úthoz, akkor Kant, illetve később Husserl és Heidegger fenomenológiáját tekinthetjük – minden köztük lévő különbség ellenére – az első olyan sikeres kísérleteknek, amelyek megpróbálják annak ellenére kozmoszként elgondolni a világot, hogy azt lényegében végesnek tekintik.” [5] Spinoza és Hegel, később pedig Bergson és Hans Jonas a másik utat választották, és a véges világon kívül próbálnak kapaszkodókat lelteni a modern világból kiveszett abszolútum visszanyerésére. Føessel nem foglal

egyértelműen állást. Számára annak belátása és beláttatása a lényeg, hogy a modernitástól kezdődően végképp eltűnt a szilárd talaj a lábunk alól. Többé nem létezik az az archimédeszi biztos pont, amelytől elrugaszkodva megnyugtató válaszokat remélhetnénk a minket leginkább izgató kérdésekre. De nemcsak az aritmetikai bizonyosság elvesztése jelent gondot, mert miként Z. Karvalics írja, a cserébe kapott magasabb „(...) *logikai megbízhatóságnak is erős korlátai vannak.*”

nyitott horizont

Az általánossá lett elbizonytalanodás mégsem igazolja az apokaliptikus világlátást, állítja Føessel. Az apokalipszis semmit sem tud kezdeni az „utána” kérdésével, mert végérvényesen egy feltételezett „világvéghez” rögzíti magát. És bármi legyen az apokaliptikus gondolkodás „modalitása”, az végső soron azt jelenti, hogy a közelgő vég tekintetében az időt mindig vészhelyzetként kell megélnünk. Ezzel szemben a francia filozófus azt tanácsolja, a világot tekintsük nyitott horizontnak, amely mindig lehetőséget ad alternatív cselekvésekre, a korábban elhibázott döntések korrekciójára. Szeretném én is osztani Føessel „visszafogott optimizmusát”, s elsősorban azért, mert a katasztrófák között is érdemes különbséget tenni. Például a sokat emlegetett klímakatasztrófa vagy a koronavírushoz hasonló pandémiák elkerülését célzó diszkussziók és cselekvések esetében az időfaktor más jellegű, mint egy atomháború esetén. Az előbbiben a legrosszabb nem azonnal következik be, és talán még van idő az elkövetett hibás döntések korrekciójára. A második esetben miféle racionális óvintézkedéseket tehetne a glóbusz nyolcmilliárd lakója, amikor senki sem kíváncsi a véleményére és a döntések lehetősége néhány ember kezében van?

Hasonlóan látja ezeket a dilemmákat Jean-Pierre Dupuy is. *A racionálisan értelmezett katasztrófa-elmélet. Amikor a lehetetlen bizonyossággá lesz* című könyvében arról értekezik, hogy a huszadik században a „prométheuszi ember” valóban képessé vált a földi élet és a civilizáció elpusztítására. [7] Vagyis a legrosszabb eljövételére már nem kell várni: a lehetetlen bizonyossággá lett. Az apokalipszis kétféleképpen következhet be. Az első változat a lassú önpusztítás, vagyis a környezet- és klímakatasztrófák sokasodása. Ezek mögött a tudomány, a technika és a gazdaság korlátlan „fejlődésmániája” áll, amely láthatóan rezisztens minden külső kritikával

szemben. Persze a modern ipari társadalom önpusztító kapacitásának veszélyeiről szóló diszkussziók ma már nem számítanak újdonságnak. Így vagy úgy, de a glóbusz szinte minden lakója hallott erről valamit. A legtöbben mégis úgy véljük: „ha lesz is katasztrófa, minket biztosan elkerül”. A szakértők valószínűleg sok mindent tudnak, de „professzionális diskurzusaikból” a laikus emberek többsége alig ért valamit. A politikusokat pedig szinte kizárólag a rövid távú előnyök, kiváltképpen a szavazatmaximalizálás lehetősége foglalkoztatja, a távlatokban gondolkodás rendszerint idegen tőlük. Andershez hasonlóan Dupuy is úgy véli, hogy az apokalipszis közelsége mindenekelőtt az követeli, hogy szakítsunk a modern gondolkodás teremtette fogalomkészlettel. Talán még sohasem volt olyan mély a szakadék az ember gyakorlati teremtőereje és ennek a mérhetetlen hatalomnak a megértéséhez szükséges fogalmi apparátus között, mint napjainkban. „Már képesek vagyunk arra, hogy megsemmisítsük a bolygónkat, de képtelenek vagyunk gondolkodási szokásainkon változtatni.” ^[8] Dupuy sokat töpreng a gyakran hangoztatott jó tanács alkalmazhatóságán, hogy egy bizonytalan világában a legjobb óvatosságnak és körültekintőnek lenni, azaz lehetőleg kerülni kell a kockázatos döntéseket. Már Pascal is mondott olyasmit, hogy veszélyes időkben az ember jobban teszi, ha bezárkózik a lakásába, s ott várja meg, hogy jobbra forduljanak a dolgok. Csakhogy manapság nem tudhatjuk, nem fog-e felrobbanni a gázkazán az alattunk lévő lakásban, vagy nem zuhan-e egy szuperszonikus repülőgép a háztetőnkre. ^[9] Így az óvatosság is egyfajta kockázat, mert a prognózisok, amelyek a jövőre irányuló cselekedeteink következményeivel próbálnak számot vetni, egy sor bizonytalan elemet tartalmaznak. „Az igazi bizonytalanság éppen abban van, hogy nem tudjuk, mi az, amit nem tudunk.” ^[10] Az „episztemológiai bizonytalanság” tézisének megvilágításához Dupuy a retina vakfoltjának analógiáját hívja segítségül. Képzeljünk el egy mindent látó szemet vagy egy mindent megvilágítani képes reflektort. Könnyen belátható, hogy a mindent látó szem vagy a mindent megvilágítani képes reflektor azt a *helyet*, ahonnan mindent lát vagy mindent megvilágít, már nem képes látni vagy megvilágítani. Ez tehát azt jelenti, hogy minden megfigyelésnek van egy vakfoltja, ami szükségképpen kiesik a látótérből. Néha olyan érzése van az embernek, mintha a katasztrófák „megsejtenék” az emberi megismerés gyengéjét, és szinte „szándékosan” bukkannának fel a vakfolt környékén.

organikus demokrácia

S most jöjjön egy harmadik repülőgépes példa, amely az orosz–ukrán háború kapcsán került a figyelem középpontjába. Március első napjaiban egy sor internetes portálon jelent meg a hír, hogy a Nebraska fölötti légtérben különös repülőgépet azonosítottak. A „Végítélet” nevű repülőszerkezetet, amely nukleáris háború vagy annak veszélye esetén légi főparancsnokságként funkcionál az amerikai elnök és a hadügyminiszter számára. Innen lehet irányítani a hadsereg hadmozdulatait, továbbá az elnök háborús rendeleteket adhat ki a gép fedélzetéről. Szóval az „Apokalipszis” már itt lebeg a fejünk felett, hogy felkészüljön a felkészülhetetlenre. Már említettem, hogy a február 24-én bekövetkezett orosz támadást a biztonságpolitikai szakértők többsége még néhány nappal korábban is elképzelhetetlennek tartotta. De már aznap megkezdődtek a találgatások. Miért történt? Vajon mi a valódi célja az orosz elnöknek és szűkebb környezetének? A leggyakoribb válasz, hogy Vlagyimir Putyin a „volt Szovjetuniót” szeretné visszaállítani. Lehetséges. De nekem van ettől eltérő sejtésem is. Szerintem Putyinnak ennél nagyobb ambíciói vannak. Nem kizárt, hogy a *Vlagyivosztoktól Dublinig terjedő Új Eurázsiai Birodalom* megteremtését tűzte célként maga elé, s ez a háború csak az első lépés a célhoz vezető úton. Mire alapozom ezt a látszólag irracionális feltételezést? A bennfentesek tudni vélik, hogy az utóbbi két évben Putyin – jórészt a koronavírus-járványtól féltve – visszavonultan él, és ideje jó részét olvasással tölti. Elsősorban az élete nagy részét emigrációban élő szélsőjobbaldali gondolkodó, Ivan Iljin államelméleti munkáit tanulmányozza. Iljin filozófiai műveltsége vitathatatlan. Első nagyobb munkáját Hegel filozófiájáról írta (nagyjából nyolcszáz oldal) még az ezerkilencszáztíz-es évek közepén. A húszas években csakúgy, mint száz másik „burzsoá eszméket” valló orosz filozófusnak és társadalomtudósnak, neki is el kellett hagynia Szovjet-Oroszországot, és Németországban, majd Svájcban telepedett el. Ott dolgozta ki az úgynevezett organikus demokrácia elméletét, amely szerint a vezér a népakarat megtestesítője, és fölötte áll a formális jog személytelen világának. Az organikus demokrácia eszméje a szovjet politikai szisztéma alternatívája kívánt lenni, noha az egy kézben összpontosuló „monarchikus hatalomszerveződés” lényege ebben a rendszerben is megmaradna. Putyin másik kedvenc szerzője Alekszandr Dugin, aki az Új Jobboldal

egyik legismertebb alakja a glóbuszon. Dugin grafomániája közismert, az 1962-ben született szerző legalább ötven könyvet publikált, amelyek egy része más világnyelveken is olvasható. Itt és most csak Dugin radikális „bellicizmusának” és az Új Eurázsia-eszme általa kidolgozott változatának lényegét szeretném összefoglalni, amelyek valószínűleg ugyancsak erősen befolyásolják Putyin gondolkodását. [11]

Dugin *Új Eurázsia-eszméje* és ennek geopolitikai konzekvenciái valamiféle kozmikus oppozícióra épülnek, amely már a Földön az égtájak irányában is kódolt. Noha Észak a teljesség és a tökéletesség pólusaként, Dél pedig a hiány és a tökéletlenség pólusaként szerepel ebben a világfelfogásban, az igazi oppozíció mégis Nyugat és Kelet szembenállásában érhető tetten. Mitologikus nyelven fogalmazva: az ellentét lényege a *thalasszokratikus* (tengeri) és a *tellurokratikus* (szárazföldi) erők közötti küzdelem. Carl Schmitt szóhasználatával: *Leviatán* és *Behemót* harcában sohasem lehet kompromisszumot kötni. A Behemót szimbolizálta szárazföldi világ (Heartland) „civilizációs szempontból” a megtelepedettséget, a konzervativizmust és a szilárd értékrendet testesíti meg, amelyek az emberek nagy egyesüléseinek (nemzetségek, törzsek, államok, impériumok) alávetettek. Kulturális nézőpontból a szárazföld szilárdsága párhuzamba állítható az erkölcs szilárdságával és a hagyományok stabilitásával. A szárazföldi népek számára idegen az individualizmus és a liberalizmus eszméje. Számukra a kollektívizmus és a hierarchikus társadalmi berendezkedés az elfogadható. A thalasszokratikus rend viszont olyan civilizációt testesít meg, amelyben mindig minden mozgásban van, minden cseppfolyós. Ez a civilizáció a technofília és a kényszeres megújulásvágy igézetben él. A nomád életmódot, a hajózást, a kalózkodást és a kereskedő szellemet testesíti meg. Politikai rendszere lényegében piratokrácia (a kalózkodás uralma). A szárazföldi világ ideális állama Oroszország, mondja Dugin, a tengeri világhoz pedig az Amerikai Egyesült Államok. Valamiféle bizarr *szakrális axiológia* ez, amelynek központi tengelye mentén mindig két részvilág áll egymással szemben. Ennek az oppozíciónak az illusztrálására Dugin gyakran él a történelmi analógiák lehetőségével is. A *Geopolitika* című könyvében a pun háborúkkal kapcsolatban jegyzi meg: „Karthágó Róma ellen. Karthágó minden paraméterét tekintve tipikusan tengeri civilizáció, zsoldoshadsereggel és az ehhez kapcsolódó értékrenddel felszerelve. (...) Szociológiai értelemben Rómát teljességgel Karthágó antitézisének lehet tekinteni. A római kultúra heroikus és férfias, alapértékei a hierarchikus rend tiszteletében gyökereznek. Továbbá a kötelező katonai szolgálatban, a térnek a rendi társadalmi struktúrához kapcsolódó kiépítésében. Róma a kemény katonai civilizáció egyértelmű stílusát testesíti meg, amely kizárólag a vertikálisra irányul, ezzel szemben Karthágó nyilvánvalóan kereskedelmi civilizációnak tekinti magát.” [12]

eurázsiai birodalom

A Dugin-féle historizálás célja világos: először Anglia, majd az Amerikai Egyesült Államok lett az új Karthágó, Oroszország pedig az új Róma. S csakúgy, mint egykor Rómának el kellett

pusztítania Karthágót („Carthago delenda est”), napjainkban az eurázsiai birodalom magjának tekinthető Oroszországnak is hasonló feladatot kell teljesítenie.

Egyébként Dugin már 2004-ben megjelentetett egy meglehetősen militarista szemléletű könyvet (*A háború filozófiája*), amelyben a hindu kasztrendszer „oroszujjászületését” vizionálja. Szerinte nem vitás, hogy a harcosok kasztja helyezkedik el a társadalmi piramis csúcsán. A könyv akár az orosz hadsereg filozófiai kézikönyve is lehetne, mert metafizikai és politikafilozófiai köntösbe öltözteti propagandisztikus mondanivalóját. „Harcosnak lenni, ez nem egyszerűen csak hivatás. Sokkal inkább elhivatottság. Harcosnak születni kell (...). A harcosok kasztjában kell látnunk az állami és társadalmi rend legfontosabb komponensét.” [13]

A politikai elemzők most úgy nyilatkoznak, hogy Vlagyimir Putyin elnöksége első tíz évében még a nyugati világgal való értelmes és pacifikált dialógus hívének mutatkozott. S csak azután történt vele „valami”. Ha csak a politikai élet felszínén történetekre koncentrálunk, talán elfogadhatónak tűnik ez a magyarázat. De már a kétezres évek elején is voltak gondolkodók, akik – legalábbis a nyugati ember számára tetszetős – felszín mögé láttak. Például Jean Parvulesco, aki 2004-ben jelentette meg a *Vlagyimir Putyin és Eurázsia* című könyvét, amelyben már akkor *Krisztus Pankrátorának* nevezte Putyint, aki Szent Oroszország erejére támaszkodva, a

„végső nagy csata” harcosaként megteremti az Új Eurázsiai Birodalmat. A 2010-ben elhunyt román misztikus maga is a „transzcendentális Eurázsia-eszme” híve volt, és élete végéig szoros kapcsolatot ápolt a francia Új Jobboldal vezető figuráival. Amikor a kétezres évek elején először olvastam róla, valahogyan ismerősen csengett a neve, de sokáig nem jöttem rá, hogy hol találkoztam vele. Amikor utánakerestem az életrajzának, hirtelen minden megvilágosodott. Eszembe jutott Jean-Luc Godard ikonikus filmje, a *Kifulladásig*, amelyet valamikor a múlt század hetvenes éveiben láttam először. A film egyik jelentében feltűnt az akkor még alig harmincéves Jean Parvulesco (Jean-Pierre Melville alakításában) is. Noha a legtöbb nézőhöz hasonlóan még fogalmam sem volt arról, ki ez az ember, a jelenet máig emlékezetes maradt számomra. De ki ez a Parvulesco? A kalandos életű román kadét még húsz éves sem volt, amikor 1948-ban – a Dunát átúszva – Romániából átszökött Jugoszláviába, majd onnan tovább Párizsba. A Sorbonne-on egy darabig irodalmat hallgatott, de az egyetemet nem fejezte be. Ettől függetlenül az ezoterikus gondolkodásra hajlamos román emigráns néhány év alatt a párizsi irodalmi és művészeti körök kedvence lett, többek között barátjának tudhatta a filmrendező Éric Rohmert és természetesen Jean-Luc Godard-t.

halhatatlanná válni

S most vissza újra a *Kifulladásig*hoz. A film sztorija ismert: a körözött bűnöző Michel (Jean-Paul Belmondo) Párizsban élő amerikai barátnője, Patricia (Jean Seberg) újságírást tanul a Sorbonne-on. A Michel ellen beindult rendőri hajsza idején az egyetemista lány éppen élete első nagy interjújára készül. A riportalany pedig a párizsi szellemi élet *enfant terrible*-je, Jean Parvelusco, aki az egyik párizsi repülőtéren várakozik gépe indulására. (Lám, megint egy repülőgép!) Mivel a média szereplői tudomást szereztek Parvulesco utazásáról, egy sor újságíró és fotóriporter veszi körül a hírességet, s különféle kérdésekkel bombázza. Patricia is felteszi a maga kérdését: „M. Parvulesco, mi az Ön legnagyobb ambíciója az életben?”. Mire Parvulesco: „Halhatatlanná válni, és aztán meghalni.”

Szerintem Putyin gondolkodása is erre a paradox logikára épül. Csakúgy, mint Nagy Sándor, Julius Caesar vagy Rettegett Iván, ő is halhatatlanná szeretne válni, mielőtt meghalna. Ez persze csak egy hipotézis a sok közül, amely vagy igaz, vagy nem. Hiszen „az igazi bizonytalanság éppen abban van, hogy nem tudjuk, mit nem tudunk.”

1. Z. Karvalics László: *Búcsú Arkhimédészről. A poszt-Covid világ alakíthatóságáról*. Liget, 2022/2. ↑
2. Fœssel, Michaël: *Après la fin du monde. Critique de la raison apocalyptique*. Édition Du Seuil, Paris, 2012. 13. ↑
3. Idézi Christian Dries. Lásd Dries, Christian: *Günther Anders*. Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, 2009. 66. ↑
4. I. m. 18. ↑
5. Fœssel, i. m. 21. ↑
6. Z. Karvalics, i. m. 6. ↑
7. Dupuy, Jean-Pierre: *Pour un catastrophisme éclairé. Quand l'impossible est certain*. Éditions du Seuil, Paris, 2002. ↑
8. Dupuy, i. m. 87. ↑
9. Lásd i. m. 83. ↑
10. Delannoy, Benjamin: *Pour un catastrophisme éclairé*. Futuribles International, 2002, szeptember 17. ↑
11. Dugin geopolitikai és államelméleti felfogásról számos tanulmányt írtam. A legfontosabb „A geopolitika misztikus megalapozása Alekszandr Dugin politika- és államelméletében”. *Jog, állam, politika*, 2018/1. 73–134. Az írás interneten is elérhető. ↑
12. Dugin, Alekszandr: *Geopolityika*. Akademicszskij Projekt, Moszkva, 2011. 56. Dugin azóta is folyamatosan visszatér a „szakrális tér” víziójához. Például *A negyedik út. Bevezetés a negyedik politikaelméletbe* címmel nemrégiben megjelent munkájában Wagner *Parsifal* című operájából idézi Gurnemanz Parsifalnak címzett mondatát: „Fiam, ez itt a térré vált idő.” Majd hozzáfűzi: „Ez a mi áriánk – a Föld negyedik nomoszának áriája.” Lásd Dugin, Alekszandr: *Csetvjortij puty. Vvegyenyije b csetvjortuju polityicseszkuju tyeoriju*. Akademicszskij Projekt, Moszkva, 2015. 82. ↑
13. Lásd i. m. 113. ↑

kép | shutterstock.com

Ács József

A GYANAKVÁS NEMZEDÉKE

2022-04-06 | ESSZÉ, POSZT-COVID VILÁG

Z. Karvalics László: ***Búcsú Arkhimédészről*** című esszéje a bizonyosságok elillanását, a világ kiszámíthatatlanná válását a komplexitásválsággal hozza összefüggésbe: az emberi civilizációt önmagukban is bonyolult, külön-külön is válságban lévő részrendszerek szövevényes kölcsönhatásai sodorják az ismeretlen jövő felé.

Nem árt felidézni, hogy a kaotikus rendszerek nem feltétlenül azért viselkednek kiszámíthatatlanul, mert rendkívül bonyolultak. Ha a felfüggesztéshez csuklósan rögzített rúd végére csuklóval egy másik rudat erősítünk, kettős ingához jutunk. Kellőképpen meglökve egyszerűsége ellenére kiismerhetetlen, kaotikus mozgást végez. ^[1] Amennyiben a közbenső csuklót merev kapcsolattal helyettesítjük, a mozgás kiszámíthatóvá válik.

Másként megfogalmazva: mivel egyszerű konstrukciók is viselkedhetnek kaotikusan, bonyolult rendszerek egyszerűsítése nem feltétlenül teszi ezeket kiszámíthatóbbá.

kettős inga

Az is figyelemreméltó, hogy ha csupán az alsó inga végpontjának mozgását követjük, az reménytelenül bonyolultnak tűnik. Minden várakozásunkra rácáfol, mert nincs benne pontos ismétlődés. Az összefüggéstelenség azonban csak látszat. Ha rátalálunk a kettős inga vázára, mint mögöttes szerkezetre, sokkal pontosabb, determinisztikus modellhez jutunk. Ezzel a mozgás hosszabb távon is előrejelezhetővé válik, de az állapot mérésekor adódó elkerülhetetlen pontatlanságok miatt a tényleges mozgás mégis rohamosan távolodik a számított modelltől – ez a kaotikus rendszerek egyik ismertetőjegye.

Miféle vázat találunk a mai technikai civilizáció egymással sokféleképpen összekapcsolt rendszereinek kaotikus mozgása mögött?

AZ ÖNÉRDEK SZENTSÉGE

A modern társadalmak jelenlegi szerkezete évszázados folyamatok terméke. Ezeket a folyamatokat a leírás szintjén viszonylag jól ismerjük: egymással kölcsönható régi és új jelenségek nyalábjai rajzolódnak ki bennük. Bizonyos átalakulások a mélyben zajlanak, mások a felszínen is megjelennek. Csupán a főbb vonulatokat kiemelve: a kőszénből, majd a kőolajból nyert energia megjelenése, a vasút, később az elektromos hálózatok, majd a telekommunikáció terjedése átalakítja maga körül az ipar, a munkamegosztás és ezen keresztül a társadalmak szerkezetét, a tervezés és végrehajtás rétegzettebbé válik, az emberi létmódot meghatározó döntések egyre nagyobb körre kiterjedő változásokat hoznak, miközben a monopóliumok létrejötte miatt egyre szűkebb körben születnek meg. A pénzoligarchia nyomására általánossá válik a kamatozó hitelpénz, mely a pénzt a hitelfelvétel aktusával hozza létre, azaz elkerülhetetlenné teszi a hitelfelvételt, s egyben elszakítja a pénzt a termelő gazdaság összefüggéseitől. A bankrendszer kezébe rendszerszintű, lényegi döntések kerülnek. Önálló világa keletkezik a spekulációnak, ez a válságokkal együtt jelentős pénzelszívó hatást fejt ki a pénzügyi hierarchiának az eseményekről nemcsak tájékozottabb, de azokat befolyásoló és hivatalosan szabályozó centruma felé. A tőke koncentrálódásával egyre súlyosabb aránytalanságok alakulnak ki. Az elvben egyenlőségre és a versengő önérdere épített társadalmi rendet szabályozni hivatott piac láthatatlan kezét egyre nagyobb tőkekonglomerátumok rángatják. Az összekapcsolt alrendszereket mind súlyosabb válságokon keresztül terelik – a természeti erőforrásokat is „beárazó” „környezetvédelem” és klímaideológia főpásztoraiként – a komplexitást remélhetőleg csökkentő, szigorúbb ellenőrzést és központi irányítást gyakorló globális tervgazdaság felé.

metaszintű mechanizmus

Ennek a létmódnak a háttérében két összekapcsolt koncepció működik: az önérdere és a hatékonyság szentsége. A kapitalizmusként jellemzett társadalmi-gazdasági berendezkedés az önérdere szentségére épül: a haszonszerzésben egymással versengő vállalkozások tevékenységét, a termelés és elosztás rendszereit egy metaszintű mechanizmus, a piac szabályozza azáltal, hogy a kereslet és a kínálat viszonya befolyást gyakorol a tevékenység jövedelmezőségére, ezzel negatív

visszacsatolást hoz létre. Nem kell előre eldönteni, miből és mennyit kell termelnünk (bár a jó felmérés a siker kulcsa), mert a rendszer a túlzásokat szelektálja, a piacképes ötleteket jutalmazza. Mindenki megvalósíthatja a maga elképzelését (ez az evolúció motorja), a piac pedig az elképzelések és megvalósítások együtteseinek szelekcióját végzi. Többet „tud”, mint a piaci szereplők egyenként: meghaladja őket.

A rendszer maga persze nem ebből a felismerésből, hanem az önérdkek egymást korlátozó érvényesítéséből született, a koncepció nem megelőzte a megvalósítást, csak követte: felismerték és nem megtervezték a piac önszabályozó mechanizmusát. Felelősséget elhárító racionalizáció és minden, gazdaságon kívüli szempontot kiiktató, önfelmentő ideológia csak később vált belőle.

Kérdés, hogy az egymással konkuráló csoportérdekeket mi fogja egységbe, azaz mi akadályozza meg, hogy az eszközökben nem válogató érdekharc pusztító háborúvá szélesedjék. Hogy ezek a háborúk nemzetállamok vagy erőforrásokért és piacokért versengő tőkecsoportok között zajlanak (esetleg egymással kölcsönhatásban), már másodlagos.

Ahol az önérdeken túli szempontok homályosak és kétségesek, ahol csak az a fontos, amit mi uralunk és alakítunk, s nem foglalkozunk azzal, ami bennünket meghalad, ural és alakít (a piac ennek csak egyik vetülete), ott az egység megteremtése csak úgy lehetséges, ha magát a tagoltságot, a konkuráló érdekeket sikerül kiiktatni.

Felszámolni a nemzetállamokat, a tőkecsoportokat (piacon kívüli eszközökkel) monopóliumokba egyesíteni, csökkenteni a komplexitást, akár a differenciálódás ellenében is – ez már nem piaci törekvés, hanem politikai program. Ahogy John D. Rockefeller, a kőolajkorszak gyorsan magasra emelkedő monopoltőkése lakonikusan megfogalmazta: a verseny bűn. Párhuzamos rendszereket építeni ki ugyanarra a feladatra erőpazarlás. No és természetesen a konkurencia árversenyre kényszerít, azaz csökken a tevékenység profitja.

A mindent a piacra bízó klasszikus liberalizmus programját képviselő közgazdász-filozófus, Ludwig von Mises a monopóliumok két fő típusát különböztette meg: az egyik a piaci verseny során valamely természeti erőforrás fölött szerzett monopólium, a másik a piacot politikai eszközökkel korlátozó monopólium. Az elsőt tekinti valódi monopóliumnak, és úgy látja, ilyenek kizárólag a föld vagy az ásványi erőforrások fölötti rendelkezéssel jöhetnek létre. Ezekről 1927-ben kiadott művében így vélekedik: „Nem lehet olyan könnyen eldönteni, hogy előnyös vagy káros volna-e a hatásuk.” Ilyenkor ugyanis a monopólium kialakulása a szűkös erőforrásokkal ösztönözne takarékosagra: „... a fogyasztók [...] korlátoznák a fogyasztásukat és a költségesebbé vált anyagok helyettesítője után néznének. A petróleum világmonopóliuma a hidroelektromos energia, szén stb. megnövekedett kínálatához vezetne” [2] .

A dolog, tudjuk, nem ilyen egyszerű, de mit tegyünk: Mises a maga vizsgálódásait a pénzügyi szempontokra korlátozza.

strukturális hatalom

Nem valódi (politikai eszközökkel kialakított és garantált) monopólium viszont a pénzkibocsátásé. Mindkét fajta monopólium, a természeti erőforrások kitermelését és a monetáris rendszert irányító hatalom is döntő szerepet játszik a gazdaság és a politika kölcsönhatásában. Mindkettő strukturális hatalom: a technikai civilizáció működésének szerkezeti vázát adó összefüggéseken keresztül nyilvánul meg, ezért szilárdabb és állandóbb, mint a különféle ingatag felhatalmazásokon nyugvó politikai hatalom.

A HATÉKONYSÁG SZENTSÉGE

Az elképzelések megvalósításának szabad teret nyújtó, s ezzel a technikai evolúciót felgyorsító piac honorálja, ha valaki még nem létező keresletre válaszoló új termékkel jelentkezik, ha képes átalakítani egy megszokást, azt is, ha a termék jobban használható vagy ha a vállalkozás ugyanazt hatékonyabban (kevesebb pénzből, esetleg kevesebb alapanyag és munka felhasználásával) tudja előállítani. Az eltelt évszázadok sikerein felbuzdulva ma hajlamosak vagyunk azt hinni, ha valamit hatékonyabban csinálunk, az jobb is. A „hatékonyabb” nem a „jobb” egyik lehetséges megjelenési formája, hanem a „jobbról” kialakult közmegegyezés szinte egyetlen megmaradt összetevője.

Holott, hogy ami hatékonyabb, az jobb-e, attól függ, milyen értelemben hatékonyabb. Ennek megítélése pedig sokszor nem egységes. Mi a hatékonyság szempontja és mércéje? Ugyanaz a tevékenység lehet egyik szempontból hatékony, a másiktól nem. Ami az egyik szempontból szelekció, a másiktól kontraszelekció. Hogy a szempontot, tehát az elérendő célt kik jelölik ki, a mindenkori hatalmi konstellációt tükrözi. A hatékonyság fogalma rejtetten, implicit módon tartalmaz egy szempontot, a szempont pedig egy hatalmi mozzanatot.

KOMPLEXITÁS, KÁOSZ, PROPAGANDA

A huszadik század végén különös ellentét rajzolódik ki: folytatódik a történelmileg is példátlan vagyonkoncentráció és polarizáció, tovább növekszik a nagyvállalatok és az óriásbankok strukturális hatalma, de közben kifejlődik az internet is a maga decentralizált csatornáival, ami az információk termelésének és megosztásának új lehetőségeivel az emberi tudás felhalmozásának és újfajta összekapcsolásának ígérte hordozza. Az új médium kibontakozása azonban nem semleges közegben, hanem már eleve erősen mediatizált, sokféle célú propagandától átjárt társadalmi terekben zajlik.

indulatok és vágyak

A propaganda célja, hogy az emberek tömegei a kívánt módon viselkedjenek: tegyenek vagy épp semmiképp se tegyenek valamit. A cél világos: a komplexitás csökkentésével kiszámíthatóvá és előrejelezhetővé tenni a tömeg viselkedését, és valamilyen üzleti és/vagy politikai érdekek megfelelő irányba fordítani – ritkán intellektuális meggyőzéssel, többnyire a félelmek, indulatok és vágyak manipulálásával. Ezért jól fizetett szakértők seregei kutatják a szociálpszichológia átviteli függvényeit: milyen csoportnál milyen bemenet adja a kívánt kimenetet.

A modern társadalmakban azonban – épp komplexitásuk miatt – sokan terelnék sokféle irányba az emberek viselkedését. A médiacsatornáknál együtt hömpölyögnek a fogyasztásra serkentő divathisztériák, a globális és a lokális politika indulatokat gerjesztő aktuális hecckampányai és tendenciózus magyarázatai, a reklámbevételek növelése reményében szétkürtölt „szenzációk” és a titkosszolgálatok dezinformációi. Kérdés, nem válnak-e az emberek ennyiféle, érzelmileg megterhelő presszió hatása alatt beteggé és tanácstalanná?

Persze egyik médium sem *csak* propagandát közvetít, és a különféle propagandák hatóereje sem egyforma. Az internet előtti korszakban a vertikális propaganda médiumainak technikai és gazdasági sajátosságai, a filmkészítés, majd a rádiós és televíziós műsorsugárzás infrastruktúrájának hatalmas költségei sokban meghatározták a propaganda természetét. Ezek a nagy erejű eszközök az USA kivételével általában állami kézbe kerültek. Fennmaradt a korábbi korszakban egyeduralkodó

lapkiadás is: folytatódott az üzleti célú, illetve különféle politikai pártok irányvonalának megfelelő, papíralapú sajtótermékek publikálása – az ellentétes propagandák terében már akkor kialakultak a véleménybuborékok (az emberek érzelmi terheik csökkentése érdekében csak a saját meggyőződésüknek megfelelő lapokat olvasták, azokat viszont – nyugalmuk karbantartása érdekében – rendszeresen), illetve terjedt a csömör, a mindenfajta politikával szembeni szkepszis.

A műalkotás is hatni szeretne, a propaganda is – mégis ég és föld a kettő. A *Bűn és bűnhődés*, a *Faust*, a *varázshegy* vagy a *Cseresznyés kert* megértése körkörös folyamat: nem valamely kész konklúzió, hanem az emberlét mélyebb megértése felé vezet – mindenkit a maga útján. A propaganda ellenben, ha kiváltotta az előre megtervezett viselkedést, célba ért. Annál fejlettebb, minél egyszerűbben, minél kisebb fáradsággal idézi elő a kívánt hatást. A megértés az egyetemes felé visz, a propaganda az egyformaság felé.

A párbeszéddel szemben, ahol a felek kölcsönösen alakíthatják egymás gondolkodását és viselkedését, a propaganda egyirányú kommunikációs forma: előre megfontolt céllal hozzák létre, s mivel a direkt közlés hatékonysága alacsony, a propagandista közvetett eszközökkel él. Manipulál, „mellébeszél”, valódi célját nem

mondja ki. A kettősség idővel lelepleződik: a huszadik század traumatikus élményei után (és úgy tűnik, a huszonegyedik század ott folytatja, ahol a huszadik abbahagyta) aligha meglepő, sőt, jogos, ha az újságolvasó minden közlés mögött hátsó szándékot keres.

A korszellemet átjáró gyanakvást persze nem pusztán a propaganda mint eszköz eredendő kétarcúsága alapozza meg. Táplálja a kapitalizmus régi gyakorlata is, a nyereségek privatizálása, a veszteségek társadalmasítása: a közérdekre hivatkozás és az önérdek párhuzamos érvényesítése. Ez a fajta kétarcúság nemcsak a politika világában közhely, de más alrendszerekben is. Az amerikai bankszektor, amíg nyereséghez jut, magánvállalkozásokból áll, krízis idején viszont vesztesége közüggyé válik: a gazdasági összeomlás csak bankmentő csomaggal kerülhető el. A befektetési és kereskedelmi banki tevékenységet a nagy világválság után, 1933-ban a Glass-Steagall-törvény pontosan ennek a forgatókönyvnek a megakadályozására választotta szét, de 1999-ben a törvényt lényegében hatályon kívül helyezték. A nagy gyógyszercégek egyszerre töltenek be humanista missziót és szállítják a profitot a tulajdonosoknak, s minden helyzetben a számukra kedvezőbb arcukat fordítják a világ felé. Ha a Bill és Melinda Gates Alapítvány dollármilliárdokból épít ki globális egészségügyi intézményhálózatot, mégpedig úgy, ahogy neki tetszik (hogy egyszersemind „egészséges piacot teremtsen a vakcinák számára” is ^[3]), s ehhez más programokon keresztül médiatámogatást is vásárol, még a legnagyobb jóindulatot feltételezve is jogos a kérdés, vajon alkalmas módja-e mindez a világproblémák megoldásának.

A gyanú hermeneutikája szerint semmi nem az, aminek mondja magát, még csak nem is az, aminek látszik. A látszat csal. Minden nagy erővel terjesztett narratíva mögöttes célok szolgálatában áll. Mennél több pénzen, mennél nagyobb erővel terjesztik, annál inkább.

A főáramú sajtó azt állítja, hogy csak ő nyújt megbízható tájékoztatást. Ami az alternatív csatornákon olvasható, az vagy ostobaság, vagy hazugság, vagy félremagyarázás. Ő közli a tényeket és tudományos igazságokat, „a valóságot”, másutt

csak álhírekkel és megalapozatlan spekulációkkal találkozhatunk, amelyek kiküszöbölése válságos helyzetekben közérdek. Milyen egyszerű, milyen arkhimédészi lenne a világ, ha ez így volna!

összeesküvés-elméletek

A főáramú sajtóban és tudós tanulmányokban mind nagyobb hévvel ostromozott összeesküvés-elméletek valójában a propaganda jelenségére adott reakciók.

Ezért nem lehet felszámolni ezeket. Induljon akárhány tényellenőrző oldal, nem a tényekről van szó, hanem az elveszett bizalomról.

ÁLLATORVOSI LÓ A BONCASZTALON

A gyanakvás szülte teóriák kifejlődését és szétterjedését a világhálón legjobban talán a nyilvánosságnak a 2001. szeptember 11-i terrorakciók utáni átrendeződésén tanulmányozhatjuk.

Mi is „égette a retinákba az összeomló ikertornyokat”? Nem maguk az akciók, hanem az ezek legfelkavaróbb képeiből összeállított, s a világot betérítő médiaesemény. A híradónézők előbb elhűlve, majd az ismétlésekben pornográf kíváncsisággal bámulták a felhőkarcolókba hatoló repülőgépeket. Aztán ugyanaz különböző szögekből, megismételve, lassítva, kikockázva, a berobbant kerozin tűzgömbjével. A cigarettaként füstölgő épületek sziluettje, majd az utcákon a függőlegesen alázuhanó több százezer tonnányi acél és beton törmelékfelhője elől menekülők arca. Porködben botorkáló tűzoltók. A sötét lyuk a Pentagon koromtól fekete oldalfalán – ennél valóságosabb már nem is lehetne az üzenet. Cáfolhatatlan bizonyíték valamire, amit nem tudunk vagy nem merünk megérteni.

2001-re túl voltunk a világháló első nagy térfolyásán, így a vérfagyasztó képsorokat szerte a világon a híradók adásrendjétől függetlenül bármikor és akárhányszor megtekinthették.

Egyértelműnek látszott, hogy történelmi korszakhatárhoz értünk, és ugyanazzal a lendülettel át is haladtunk rajta. A 9/11 utáni világ nem hasonlít majd a 9/11 előttihez.

A korszakhatárt nemcsak az irracionális félelem légkörében beindított politikai, majd katonai offenzíva jelezte, de a kommunikáció szerkezetét átalakító világhálón meginduló másfajta diskurzus is. Nemcsak a globalizáció szimbólumának tekintett, kettős őrtoronyként a világ fölé magasodó (valójában azbeszt tűzvédelmük miatt elavult és egyre nehezebben kiadható) irodaházakban, de a nyilvánosság új közegében is robbanás történt. Ennek az új emberi érintkezési formának mintha csak röntgensugárzás világította volna át a szerkezetét. A sokkot követő forrongás jól kirajzolta a hálózati kommunikáció előnyeit, jellegzetes viselkedésformáit és csapdahelyzeteit is.

Persze nemcsak az új nyilvánosság szerkezetéről tudtunk meg valami fontosat, hanem e nyilvánosság (és persze a web korábban elképzelhetetlen, strukturált információbősége) által a világról is.

A főáramú média megmondóemberei már aznap Oszama bin Ladent emlegették, az amerikai kormány pedig két nap múlva jelentkezett a külön-külön is fantasztikus mozzanatokból összeállított eseménytörténettel és Oszama állítólag már régóta figyelt merénylőinek teljes névsorával, akiknek az összeesküvését mégsem sikerült idejében lefűlelni. A Bush-éra újbeszélje persze nem az erőforrásokért és piacokért, hanem a terror (mint lokalizálhatatlan általánosság) ellen indított háború jelmondatával kampányolt.

mint a levegő

Azt már nem vizsgálták, miként lehetséges, hogy a két nagy torony és a csak közvetett sérüléseket szenvedő 190 méter magas WTC 7 is teljesen szimmetrikusan omlott össze saját alaprajzára, nagyjából annyi idő alatt, mint amíg földet ért volna a tetejéről leejtett kavics. Az ikertornyok kilencven ép emelete, benne a csaknem százezer tonna acél – a felső résszel szemben nem sokkal több ellenállást tanúsított, mint a levegő.

Mi szüntette meg ilyen szimmetrikusan és pontos időrendben az acélgerinc, a külső váz és betonfödémek együttesének integritását és távolította el ezeket a lefelé mozgó felső épületrészek útjából? Hiszen a szabadesés az a jelenség, ahol minden helyzeti energia mozgási energiává alakul. Azt a kolosszális munkát, ami ennek az irdatlan tömegnek, különösen az acélgerinc vastag falú oszlopainak a feldarabolásához szükséges, tehát nem a helyzeti energia végezte. Akkor mi?

Ezt a nyilvánvaló kérdést sem a főáramú sajtó, sem a hivatalos vizsgálat nem tette fel. Az épületek ilyen bravúros megsemmisítéséhez nem elég néhány „a szabadságot gyűlölő” gépeltérítő fanatizmusa. Ez komoly szakértelmet és körültekintő szervezést kíván.

A kínos helyzetbe került Nemzeti Szabványügyi és Technológiai Intézet, az NIST terjedelmes tanulmányt írt mindenféle mellékkörülményekről, az energiamegmaradásnak ellentmondó spontán összeomlásról pedig a tudományos érvelést helyettesítő számítógépes szimulációkat készített. [4]

Az intézet csak a szimuláció eredményét és grafikai prezentációit publikálta, a tanulmányban használt egyes összeomlási modellek bemeneti adatait, melyekből a számítások során alkalmazott előfeltevések is kiolvashatóak lennének, nem volt hajlandó nyilvánosságra hozni. Vajon mivel indokolta ezt? Hiszen ha a 49 emeletes WTC 7 – felhőkarcolóknál példátlan módon – csakugyan a benne pusztító irodátüzek eredményeképpen omlott össze, akkor mi sem fontosabb, mint ennek a veszedelmes mechanizmusnak a feltárása, elvégre valamennyi hasonló szerkezetű épületet ugyanez a veszély fenyegeti. S ki hívhatná fel erre figyelmet, ha nem a Nemzeti Szabványügyi és Technológiai Intézet? Az érvelés azonban éppen ellentétes:

„Az NIST igazgatója úgy ítélte meg, hogy a fájlok nyilvánosságra hozatala veszélyeztetheti a közbiztonságot. A visszatartott információk olyan részletes kapcsolati modelleket tartalmaznak, amelyekkel előre meg lehet jósolni egy épület összeomlását. A visszatartott fájlokban szereplő információk elég részletesek ahhoz, hogy felhasználhatók legyenek hasonló épületek lerombolására irányuló tervek kidolgozásához.” [5]

A MÁSODIK NYILVÁNOSÁG

A főáramú médiában tabunak számító súlyos kérdések kiszorultak a világháló második nyilvánosságként működő alkalmi közösségeibe. Anakronisztikusnak tűnhet iderángatni ezt a késő Kádár-kori kifejezést, pedig azok a csoportosulások is a pártsajtó uralta első nyilvánosságból kirekesztett lényeges tartalmak megosztása köré szerveződtek (a harmadik nyilvánosság tartalmát a hatalom színpaljai mögött keringő, belső használatra szánt anyagok alkották). Rengetegen vetették bele magukat az érzelmileg felkavaró esemény kutatásába (ami leginkább különféle értesülések összeillesztését jelentette), mert szerették volna megérteni, mi történt valójában, s felfogták, hogy a nagy hírcsatornáktól és a legnagyobb lapoktól e tárgyban politikai propagandán kívül mást nem várhatnak. A főáramú média gyakorlata teremtette meg és nevelte fel a második nyilvánosságot, melyet szörnyszülöttként taszított el magától, hiába. A saját árnyéka volt az.

Columbo hadnagy

Az ikertornyok romjain újabb nemzedék gyakorolta a gyanakvást (az idősebbek a Kennedy-gyilkosságon edződtek). A gyanú hermeneutikájának üzemmódja

némiképp Columbo hadnagy gondolkodására emlékeztet, aki fenntartja a lehetőségét, hogy minden úgy történt, ahogy az epizód középpontjába állított – elvileg minden gyanú felett álló – figura azt elbeszéli, ám felfigyel az ellentmondásokra, az össze nem illő elemekre, az önmagukban jelentéktelen, apró mozzanatokra, és alternatív magyarázaton töpreng.

Amilyen tendenciózus volt a főáramú narratíva, olyan tarkabarka képet mutatott a második nyilvánosság. A traumatizált, elbizonytalanodott emberek bizonyosságra szomjaztak. Akik gyorsan megtalálták a maguk elnagyolt, a hivatalosnál nem kevésbé mitikus-fantasztikus magyarázatát, máris bekerülhettek a főáramú médiába – mint pellengérré állított futóbolondok. Ott ugyanis következetesen a legvadabb fantazmagóriák terjesztőit tekintették a második nyilvánosság reprezentánsainak, miközben türelmesebb emberek, élve az internet nyújtotta lehetőségekkel, kollektív erőfeszítéssel építettek fel olyan, kulcsszavakkal strukturált hipertextes sajtóadatbázist, ^[6] mellyel a merényletek és a rájuk épített propagandahadjárat széles értelemben vett előtörténetét, kontextusát, utóhatását, teljes

összefüggéshálóját lehetett tanulmányozni a sajtó és a hozzáférhető hivatalos források felhasználásával. Ebből is látszik, hogy a sajtó nem pusztán a propaganda szócsöve: gyanútlanul tényszerű beszámolóiból, és a későbbi koncepció követelményeihez értelemszerűen még nem hozzáigazított bővebb jelentéseiből nemcsak részletgazdagabb, hanem egészen más kép rajzolódik ki (például az al-Kaidáról), mint amit a híradók széles ecsetvonásokkal elénk festenek.

„Ha a megértés erődjét akarjuk megostromolni, akkor előtte fel kell készülnünk rá. Szemügyre kell venni távolról, közelről. Körbelovagolni, újra és újra. Hallgatózni. Gondolatkísérleteket folytatni, és keresni hozzá igazodási pontokat a valóságból” – Z. Karvalics László leírása számomra tökéletesen illik a második nyilvánosság kritikus gondolkodást gyakorló önképzőköreire.

Nagyon hasonló folyamat játszódott le (hasonló következményekkel) a COVID-19 merőben újszerű, mégis meglehetősen monoton globális médiakampányában, ahol a védekezés sürgető feladataira hivatkozva a legtöbb kérdést kiszorították a főáramú sajtóból (ott beérték a sokkoló képsorokkal és a kumulatív halálozás riasztó számainak közlésével), miközben a hivatalos állásfoglalások önmaguknak is ellentmondtak, a vírusról, annak terjedéséről, a megjelent vakcinákról közreadott megfellebbezhetetlen bizonyosságok pedig sorra porlottak szét. Egyetlen állandó tényezőt lehetett felismerni: a riadalom fenntartásának szándékát. A politikai döntések pedig egyvalamit rajzoltak ki tisztán: a nagy gyógyszercégek érdekeit: költséges és hosszadalmas klinikai vizsgálatok nélkül kifejlesztett kísérleti anyagaikat a felelősség terhe nélkül próbálhatták ki hatalmas tömegeken, miközben csillagászati bevételhez jutottak. Hogy a kényszerű kísérletnek végül is mi lett az eredménye, hogy valójában mennyire hatékonyak az oltások és milyen rövid- vagy hosszútávú mellékhatásaik vannak, efféle érdektelen részletekről a híradók már nem számoltak be – már az orosz–ukrán háború volt műsoron.

felfűtött viták

A szeptember 11-e után kiépülő második nyilvánosság nem egyszerű turkálóként működött, ahol kész magyarázatok közül választhattunk nekünk tetszőt (akár azt is, hogy a repülőgépek csak vetített hologramok voltak). Aki vette a

fáradtságot, sokat tanulhatott az érvelés természetéről. Mérlegelhetette a különféle megfigyelések jelentőségét, a különböző érvek súlyát, az egyes feltevések valószínűségét, a felfűtött vitákban megismerkedhetett a jellegzetes érvelési hibákkal (a sajátjaival is), csiszolhatta a maga álláspontját. A centralizált média természete ilyenfajta nyilvános vitát nem tett volna lehetővé. Beláthatta továbbá, hogy a rendelkezésre álló információkból minden részletre kiterjedő, jól alátámasztott magyarázatot nem lehet alkotni, csak feltevéseket – s ha új adatok nem merülnek fel, idővel minden vizsgálódás nyugvópontra jut.

Tény, hogy a weben bármely elmélet hívei könnyen egymásra találhattak. Létrehozhatták a maguk körét, ahonnan a kollektíva erejével gyorsan kiseprűzhatték, nevetségessé tehatték a trollnak vagy fizetett ügynöknek tekintett akadémikusokat. Győzelmeik megerősítették együvé tartozásukat. Kiépült a visszhangkamra, ahol a jóleső bizonyosság légkörében közösen gyűjthették a feltevéseiket alátámasztó megfigyeléseket, és zárhatták ki az azoknak ellentmondókat.

A weben szerveződő 9/11 „igazságmozgalmakat” sem kerülte el ez a fajta fragmentálódás. Az első évek elszántsága alábbhagyott. Újat, többet nem mondhattak se a pilóták, se a mérnökök. Megmutatták, hogy a közvéleménynek szánt propagandisztikus magyarázat valószínűtlen és elégtelen, de bizonyossággal ők sem szolgálhattak.

Ami megmaradt: a még inkább indokolt gyanakvás.

ZSÁKUTCÁBAN

Bibó István az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* című 1948-as tanulmányában mintha csak a kettős nyilvánosság mai rendszerét elemezte volna: „Ha egy közösség a hazugságnak valamiféle zsákutcájába beleszorul, annak első következménye az, hogy nem talál realista és lényeglátó embereket, akikre a maga vezetését rábízhatja. Talál bőségben gyakorlatias embereket, akiknek a számára a gyakorlati munka vagy érvényesülés lehetősége áll mindenekfelett, s ennek érdekében hajlandók abban az értelemben 'realisták' lenni, hogy a hazugság fennálló és érvényesülő konstrukcióját elfogadják valóságnak. Realizmusuk ilyen módon egy alapvetően hazug építmény megtámasztásában, erősítésében és a tényleges lehetőségek hamis feltételei között való ide-oda tologatásban merül ki. A másik oldalon a lényeglátás adományával megáldott emberek vagy más kifejezési formát keresnek, vagy szűkebb, kisebb közösségekbe vonulnak, majd mind nagyobb

mértékben izolálódnak, duzzogásba, sértődöttségbe, különtségbe vagy ádáz próféta-ságba szorulnak; egyidejűleg a különöcök és az ádáz próféták válnak arra alkalmassá, hogy a lényeg megmondását magukra vállalják.

[...] A történelem ilyen zsákutcás helyzeteiben, az irányadó s irányt mutató jellemek e szélsőségei, a közösségi formák eltorzulása, az értékmérők általános megbizonytalanodása közepette sokkalta nagyobb és fáradságosabb erőfeszítésbe kerül a valóság érzékelésének közvetlenségét, a bajok és veszedelmek lemérésének a félelemmentességét, az erkölcsi mértékek tisztaságát és a helyes cselekvés lendületét megőrizni.” [7]

félelmek és fikciók

Bibónak az eredetileg a valóság feltárását a valóság megváltoztatásának szándékával összekapcsoló csoportokról („függetlenségiek, radikálisok, szocialisták, kommunisták, falukutatók, ellenállók”)

rajzolt helyzetképe tükrözi az internet harcos igazságkeresőinek dilemmáit is: „[...] ha túl hidegre, túl racionálisra, túl dogmatikusra szabták az igazi valóság feltárását és a realista szempontok érvényesítését, akkor az fenyegette őket, hogy doktrinér, dogmatikus csoport maradnak, melynek tételei hatástalanul pattannak vissza a félelmek és fikciók zárt körében élők érzelmi kötöttségeiről, s így azt felbontani nem tudják, sőt felingerlik és megerősítik; ha pedig túlságosan beleélik magukat a többiek félelmeibe, hamis vágyképeibe, túlságosan magukévá teszik mindennek az érzelmi és fogalmi nyelvezetét, akkor támadásuk értelmi átütőereje csökken meg annyira, hogy azáltal válik hatástalanná.” [8]

Ha az eseményekben csak a mindenhová behatoló „hatalom” mesterkedését észleljük, az irtózatos Gorgó-fő látványa könnyen megbénít, passzív elszenvedővé tesz (ami lehet, hogy – ironikus módon – épp „a hatalom” érdeke).

Ha elővigyázatosan inkább fel sem vetjük a hatalmi formák és hatalmi viszonyok kérdését, úgy gondolhatjuk, „az emberiség” közösen navigálta hajóját veszélyes vizekre, hát közösen kell másfelé fordítanunk rajta. Már térképet vázolunk és ujjunkkal

kívánatos irányokat jelölünk ki rajta – sajnos anélkül, hogy tanulmányoznánk az erőket, melyek a hajótest tényleges mozgását befolyásolják.

ELBÚCSÚZTUNK-E ARKHIMÉDÉSZTŐL?

Az állítólag ember okozta éghajlatváltozás kérdéseit, tudományszociológiai és kommunikációs vonatkozásait *Klíma, kétely, propaganda* ^[9] című írásomban már érintettem. A probléma összetettsége, kevésbé látványos és húsbavágó természete miatt itt nem születik annyi közneveltség tárgyává tehető magyarázat ^[10] . A főáramú média ugyan szívesen tekint minden szélsőséges időjárási jelenséget, árvizet, aszályt és hurrikánt az éghajlatváltozás újabb jelének, az éghajlatváltozást az emberi szén-dioxid-kibocsátás következményének, a szén-dioxid-kibocsátás korlátozását célzó intézkedéseket pedig huszonnegyedik órában született felelősségteljes döntésnek, az emberek mégsem látják és nem érzik át a kapcsolatot. Hiába festenek az előre megfogalmazott konklúzió alátámasztása érdekében finanszírozott „tudomány” szervezetei egyre riasztóbb képet, az efféle propaganda hatásfoka alacsonynak bizonyul.

De tulajdonképpen miért az egész hadjárat? Miért bombázza a közvéleményt a főáramú média és politika évtizedek óta ezzel a hibásan felvetett problémával és annak állítólagos megoldásával? Miért szorított ki minden más szempontot a szén-dioxid-kibocsátás mérséklésének kérdése?

A gyanú hermeneutikája a nyilvánosságnak szánt klíma-alarmizmus mögött más indítékokat keres és talál.

A modern civilizáció szerkezete a magas energiahatékonysággal kitermelhető fosszilis energiahordozók felhasználása köré szerveződött, ami jelentős, alig csökkenthető keresletet szavatol, az erőforrások kitermelésén meggazdagodók kezébe pedig döntő strukturális hatalmat ad. Az olajipar vezető cégeiből alakult kartell, ha a költségesebben kitermelhető készleteket is meg akarja nyitni, ha szeretné bevételét növelni és hatalmát kiterjeszteni, nem a jelenlegi termelés fokozásában érdekelt (az olcsóbban kitermelhető olaj gyors felélése hirtelen összeomláshoz vezetne), hanem az árfelhajtásban, illetve a maradék konkurencia (elsősorban Oroszország) destabilizálásában és módszeres tönkretételében ^[11]. A kitermelés visszafogása és az árak felhajtása növeli a megszerzett profitot, a fogyasztás visszaesése elnyújtja a kőolajkorszakot: az ásványkincs tulajdonosai a gazdaság lefékezésével tovább maradhatnak nyeregben, a kutatóknak pedig több idejük marad alternatív megoldásokat kidolgozni.

De miért volna érdekük az olajcégeknek a fosszilis erőforrások teljes kiiktatása?

társadalomalakító igyekezet

Mert tevékenységük már régóta nem az olajról szól. A kétféle strukturális hatalmat birtokló olaj- és pénzoligarchia, illetve a befolyásukkal maguk mellé

állított nagyvállalatok ambíciói régóta túlterjednek a pusztán pénzszerzésen: eredetileg filantrópiaként bemutatott társadalomalakító igyekezetük jócskán túlnőtt magán. Zbigniew Brzezinski már 1970-ben megjelent könyvében ^[12] úgy vélekedett, hogy a nemzetközi politika régi keretei – a befolyási szférák, a nemzetállamok közötti katonai szövetségek, a szuverenitás fikciója, a hajdani válságokban gyökerező konfliktusok – már nem összeegyeztethetők a valósággal. A nemzetállam mint az ember szervezett életének alapvető egysége megszűnt a legfőbb teremtő erő lenni: a nemzetközi bankok és a multinacionális vállalatok a nemzetállami politikai koncepciókat messze megelőzve cselekszenek és terveznek.

Kétségtelen, hogy a pénzügyi és energetikai válságok is kölcsönhatásban állnak egymással. Az 1973-as olajembargó és olajárrobbanás is szorosan összefüggött a kamatozó hitelpénzként előállított dollár aranyra válthatóságának 1971-es megszűntével: újra keresletet támasztott a dollár iránt, hiszen az olaj nemzetközi kereskedelme abban zajlott (és zajlik).

A korlátos stratégiai erőforrás fölött rendelkezők számára kétségkívül előnyös, hatalmukat megszilárdító olajválságok és árrobbanások vajon az olaj- és földgázfüggésben élő társadalmak számára is hasznosak-e abban az értelemben, hogy kifizetődővé teszik az alternatívák keresését? A piaci nyomás önmagában még nem elegendő a kreatív megoldások megkereséséhez (a különféle önkényes feltevésekkel futtatott „modellekből” jósolgató „klímatudomány” csiszolgatása még kevésbé). A „zöld átalakulás” ma részben marketingfogás (zöldre mosás – greenwashing), részben propagandával fűtött vágyvezérelt gondolkodás: reális lehetőségként kalkulálunk a belsőégésű motorral szerelt autók elektromos járművekre cserélésével anélkül, hogy utánaszámolnánk az ehhez szükséges plusz erőművi kapacitásnak (egyelőre csak az erőművek kiiktatásánál tartunk), az infrastruktúra kiépítéséhez, az akkumulátorok, esetleg hidrogéncellák tömeges gyártásához szükséges energia és nehezen kitermelhető nyersanyagok mennyiségének, számot vetnénk ennek következményeivel és korlátaival. Mikor úgy teszünk, mintha a jelenlegi villamoshálózat hamarosan át tudna állni túlnyomórészt megújuló energiákra – a klímaideológia nyomása alatt csak önmagunkat csapjuk be.

Illúzió, hogy „legfeljebb autó helyett majd kerékpárral járunk és sétálunk”, azaz különösebb ipar- és társadalomszerkezeti átalakulások nélkül átválthatunk nem-fosszilis energiaforrásokra. Ezért dátumhoz kötött kibocsátás-korlátozási célokat, sőt egyenesen nulla kibocsátást emlegetni anélkül, hogy a szerkezetváltásra bármilyen megvalósítható elképzelésünk volna, nem sokat ér – hacsak nem tekintjük megoldásnak a társadalmi-gazdasági összeomlást is.

Hogy mi vár a karbonlábnyomuk miatt bűnhődő tömegekre, kiolvasható az angol egyetemek összefogásával készült, 2050-re nulla kibocsátást tervező propaganda-brosúrából [13], mely kifejti, hogy csak az elektromos áram használata lesz megengedhető. A fosszilis energiaforrások kivezetése miatt, aminek nincs karbonsemleges alternatívája, egyszerűen nem fog működni.

A tanulmány szerzői komoly arccal közlik, hogy a hajózás, repülés, cementgyártás kiváltására sajnos nincs ötletük, azt viszont tudni vélik, hogy az éghajlatváltozási törvény betartása megköveteli majd: ne együnk marha- és bányahúst. Hogy miért? Mert a kérődzők a fű megemésztése közben metánt bocsátanak ki – ami üvegházgáz!

A központilag vezényelt „Great Reset”, és a „zöld forradalom” mindinkább Mao Ce Tung „Nagy Ugrására” emlékeztet. A voluntarista „felzárkóztató” program egyik első propagandakampánya 1958-ban a kártevőnek kikiáltott verebek országos kiirtását rendelte el. A százmilliószámra elpusztított madarak nyomában meginduló rovarinváziók tönkretették a termést, halálos éhínséget okozva. A helyzetet csak külföldről nagy tételben behozott (főként orosz) verebekkel lehetett javítani.

görcsbe rándult arccal

Úgy látszik, miután Greta Thunbergnek a jövőt felélő gazdasági növekedés kultuszát kárhóztató, görcsbe rándult arccal előadott vádjai és a „puha” meggyőzés más eszközei

hatástalannak bizonyultak (vagy eleve csupán előkészítő szerepük volt), a gazdaság korlátozása a redukcionista „klímavédelem” jegyében csak nyersebb kényszerítő eszközök alkalmazásával valósítható meg.

Kirajzolódik a kép: a társadalmaknak az új szűkösség korszakában elkerülhetetlen globális léptékű átalakítását egy szigorúbban ellenőrzött rendszer felé a válságban lévő pénzügyi rendszer gyökeres átszervezését tervező monetáris hatalom és a fő energiaforrás felett rendelkező tőkecsoportok megbízottai közösen vezényelhetik az általuk fizetett média hathatós közreműködésével.

Az új „zöld” divattéma a „barna” vállalkozások, például a fejlődő országok szénerőművei mögüli kihátrálás, forráskivonás mellett mintegy a karbon-kvóta kereskedelem koncepciójának általánosítása: az „ökoszisztéma-szolgáltatások” (azaz erdők, tavak, művelhető földterületek, ivóvízkészletek) piacosítása, azaz tőzsdére vitele egy új eszközosztály, a „természeti vagyont kezelő társaságok” értékpapírjainak formájában, ^[14] mely társaságok vagyonát maguk az ökológiai javak alkotják majd – tudjuk, ezeket az eladósodott és kiszolgáltatott közösségektől a legkönnyebb megszerezni.

Az élet feltételeinek tőkés társaságok tulajdonába helyezésével megvédeni a Földet a rajta élő emberektől – tulajdonképpen mi ebben a korszakváltóan új elgondolás? És vajon milyen társadalomszerkezet felel meg neki?

Igaz, sok észszerű megoldás kínálkozik életmódunk energiaigényének csökkentésére, az erőforrások észszerűbb felhasználására, és ezeket lelkes, kreatív csoportok helyben meg is valósíthatják, de közben a régi „dinoszauruszok”, a nagy nemzetközi

szervezetek, befektetési bankok, a Black Rock, Vanguard vagy State Street kaliberű, 5-10 ezer milliárd dollárt irányító vagyongazdálkodók és a globális óriásvállalatok, úgy tűnik, nagyon is megtalálták az arkhimédészi pontot, ahonnan az erőforrás-intenzív modernitást kiforgathatják a sarkaiból, anélkül, hogy hatalmuknak egy szikrájáról le kellene mondaniuk.

Csakugyan elbúcsúztunk Arkhimédésztől?

Ha engedünk a nyomásnak és elfogadjuk a tendenciózusan hamis tematizációt, azaz továbbra is a karbonsemlegességet tekintjük a „zöld” gazdaság egyetlen mércéjének, ha nem nyitunk teret más, az emberi együttélésben szerepet játszó fontosabb szempontok megtárgyalásának, a csapda fedele ránk zárul. Nem is lesz más választásunk, mint fejet hajtani a klímadiktatúra előtt.

1. https://fizipedia.bme.hu/index.php/Kaotikus_kett%C5%91s_inga_vizsg%C3%A1lata_V-scope-pal ↑
2. Ludwig von Mises: *Liberalizmus: A klasszikus hagyomány*. <https://ellenpropaganda.hu/ludwig-von-mises-liberalizmus-2-7-kartellek-monopoliumok-es-a-liberalizmus/> ↑
3. <https://www.gavi.org/our-alliance/market-shaping> ↑
4. Az alapkérdésre az NIST a „gyakran feltett kérdésekre” adott válaszaiban sem ad magyarázatot: jobb híján elismétli hibás előfeltevéseit: <https://www.nist.gov/world-trade-center-investigation/study-faqs/wtc-towers-investigation>: 31. How could the WTC towers collapse in only 11 seconds (WTC 1) and 9 seconds (WTC 2) – speeds that approximate that of a ball dropped from similar height in a vacuum (with no air resistance)? ↑
5. <https://www.nist.gov/world-trade-center-investigation/study-faqs/wtc-7-investigation> ↑
6. *Complete 9/11 Timeline* – Az adatbázisnak és más hasonló, a hálózaton ingyen munkával gyűjtött és hipertextbe szervezett tematikus projekteknek helyet adó cooperativeresearch.org, majd historycommons.org oldal sajnos néhány, 2019 végén kiadott vészjelzést követően (mert nem tudta a szerver üzemeltetésének költségeit előteremteni) megszűnt. Pedig a koronavírus-járvánnyal kapcsolatban közzétett, egymásnak ellentmondó információkat hasonlóképpen egybegyűjtő idővonal is szerfelett tanulságos volna.

Az adatbázisnak ma már csak az archivált változata elérhető:
https://web.archive.org/web/20211009005323/http://www.historycommons.org/project.jsp?project=911_project ↑
7. Bibó István: 'Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem', In: *Válogatott tanulmányok, Második kötet, 1945-1949*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 604 ↑
8. Bibó i. m. 607 ↑
9. <https://ligetmuhely.com/liget/acs-jozsef-klima-ketely-propaganda/> ↑
10. Talán csak az alaszakai ionoszféra-kutató állomás, a HAARP körül burjánzó spekulációk tartoznak ide. ↑
11. Az amerikai külpolitikára és geopolitikai stratégiára régóta komoly befolyást gyakorló tekintélyes RAND Corporation agytrösztje például az *Overextending and Unbalancing Russia – Assessing the Impact of Cost-Imposing Options*

című, egy munkacsoport „kutatási eredményeit” összefoglaló 2019-es tanulmányában az Oroszországot meggyengítő és tönkretévő társadalmi-gazdasági-katonai destabilizáló eszközök egész arzenálját vonultatja fel, költség- és hatékonyság-becsléssel: https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10014.html.

A magasan képzett munkatársaira büszke agytröszt csillogó-villogó nyitóoldalán így mutatkozik be: „a RAND Corporation olyan kutatószervezet, amely közpolitikai kihívásokra dolgoz ki megoldásokat, hogy világszerte biztonságosabbá, egészségesebbé és virágzóbbá tegye a közösségeket.” ↑

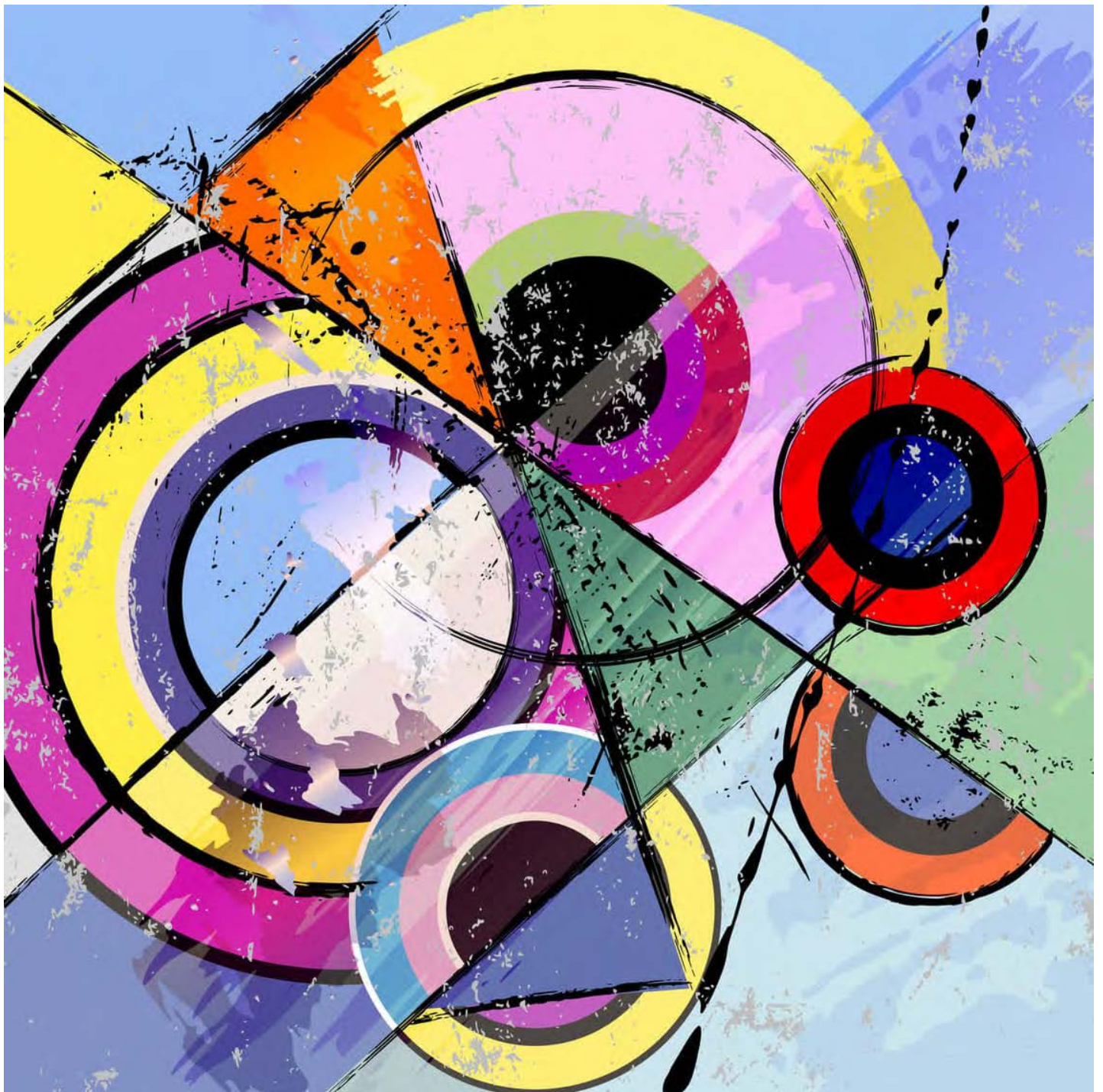
12. Zbigniew Brzezinski: *Between Two Ages, America's Role in the Technetronic Era*, The Viking Press, New York, 1970 ↑
13. <https://www.ukfires.org/wp-content/uploads/2019/11/Absolute-Zero-online.pdf>. ↑
14. <https://www.intrinsicexchange.com/> ↑

kép | shutterstock.com

Nacsinák Gergely András

FESTINA LENTE

2022-04-01 | ESSZÉ

Egy ökoszisztémában a fajok fennmaradásának kulcsát a sikeres alkalmazkodás jelenti az adott természeti környezethez, az ember számára azonban – miután a közvetlen környezeti hatások többségét javarészt kiküszöbölte – az egyetlen környezetet, amelyhez alkalmazkodnia kell, mintha az idő jelentené. Miután sikeresen függetleníttette magát a fizikai élőhelyek diktálta feltételektől, a modern ember az időt tette életterévé. Belakni, kiaknázni, hasznosítani az időt (akár a termőföldet, vizeket, az érceket), lehetőleg annak minden aspektusát, az évet, napot, órát, az utolsó másodpercig – mintha ezt éreznék sürgető feladatunknak, az egyetlen valamirevaló kihívásnak. Legújabb hőseink már nem a teret győzik le, hanem az időt; újdonsült diktátoraink a pillanatot uralják. A szórakoztatóipar a fogyasztók idejéért verseng; a figyelem-kapitalizmus az idő-ráfordításon alapszik; szeretteink is „minőségi időre” tartanak igényt. Kormányok, cégek megbízásából időmérnökök és időkonstruktőrök csapatai igyekeznek érdekeiknek megfelelő mederbe terelni és újratervezni a biológiai és mentális időt. Az orvostudomány az előbbi lassítására törekszik, sőt, egyenesen megálljt parancsolna neki, miközben a tudatipar az utóbbi új meg új változataival, kitágításával, felgyorsításával, alternatív megtapasztalási lehetőségeivel rukkol elő. Az idő: tőke és erőforrás, nyersanyag és valuta. Korábban ismeretlen fogalmak születnek és halnak el gyors egymásutánban: szabad idő, én-idő, munkaidő, holtidő. Az idő immár olyan területekre formál igényt, ahol korábban látszólag nem volt jelen, tapasztalatunk mind több aspektusához rendelődve hozzá. Valaha például legitim választásnak számított az időből *kilépni*: a szemlélődő szerzetesek egyéb vagyontárgyaikkal egyetemben lemondtak az idő legtöbb szokványos formájáról is, és olyan ciklikus időbe vonultak vissza, amely monoton ismétlődése révén a lehetőségekig kiküszöböli az egyszerűt és esetlegest, így aki abban rendezkedik be, segít túlemelkedni a kronológián, kivonva őt az átmenetiség uralma alól. Ma azonban úgyszólván az égvilágon mindenhez rendelhető szabványosított, pontos és a jelenhez lehetőleg kapcsolódó idő.

szárnyas lény

Idő-formákból persze korábban sem volt hiány: csak hogy a napórák, homokórák, vízórák, tűzórák, és egyéb leleményes szerkezetek mind saját, meglehetősen esetleges, laza és egyéni arculatú időket eredményeztek, amelyek leginkább

adott cselekvésekhez, tevékenységekhez, folyamatokhoz rendelődtek (főzéshez, kódexmásoláshoz, nyilvános beszédekhez), ebből következően pedig alapvetően „egyedi” idők voltak. A Prédikátor Könyvének sokat idézett szakasza („Ideje van a születésnek és ideje a meghalásnak...” Préd. 3,2–8.) nemcsak úgy érthető, hogy a kronologikus folyamaton belül előbb vagy utóbb mindez bekövetkezik, hanem úgy is, hogy ezek mindegyike saját, kronologikusan nem kifejezhető „belső” idővel rendelkezik. Ezeket a „saját” időket bizonyos mértékig formálhatónak, megmunkálандónak tekintették, egyfajta értelemben elevennek is: az aktivitáshoz kapcsolódó idő, a görögök *kairosza* maga is szárnyas lény volt, szeszélyesen jövőmenő, de alkalmasint megragadható: a belső készenlét és a külső körülmények összjátékának szülötte, amely minden egyes megjelenésében sajátos karakterrel rendelkezett. Az alkalmas momentum és az időzítés, az isteni szándék és az emberi elhatározás egybecsengése. A *kairosz* tehát egy találkozás eseményét jelöli, világ és ember – valóság és tudat – alkalmi együttállásának idői vetületét, épp ezért a latin előszeretettel *occasione*-nek is fordítja. Amilyen tehetetlen és kiszolgáltatott az ember a *khronosszal* szemben, annyira játszhat konstruktív szerepet a *kairosz* létrejöttében. A természeti, kronologikus idő a felismerés által, a cselekvésben lesz „kairotikussá”. A *kairosz* éppen általa lesz *kairosszá* – és válik le a *khronosz* gigászi tömbjéről –, hogy felismerhető: a cselekvő alany szándéka, kreativitása ölt benne testet. Az időnek *lehet* arca.

Kairosz ikonográfiáját az i. e. 4. század közepén élt Lüszipposz mester egyik szobrára lehet visszavezetni, amely annak idején Sziküon város agóráján állt, és amennyire tudni lehet, előkelő véget ért: az olümpiai Zeusz-szoborral együtt pusztult el Konstantinápoly 475-ös ostromakor, Lauszosz szoborkertjében. Ez a Khronosz által elemésztett ábrázolás tekinthető valamennyi későbbi kairosz-képmás zsinórmértékének. ^[1] Vagy száz évvel a megfaragása után a költő Poszidipposz illesztett a szobor mellé egy magyarázó epigrammát: és ha a kő nem is, a vers fennmaradt, az abban foglaltak pedig összevethetők a római reliefekkel, amelyek az

egykori szobrot másolták – innen ismerhetjük, habár közvetve, Lüszipposz remekművét. A kópiákon erőteljes ifjú látható: teste, akár a felajzott íj, ívben meghajlik, hajfürtjei a homlokába hullnak (hogy aki fölismeri, üstökön ragadhassa), ellenben hátul a koponyája simára borotvált (hogy megkésve már ne lehessen utána kapni). A bokáján és hátán szárnyak – a domborműveken, meglehetősen talányos módon, egy szfinx szárnyai. Mindez csaknem pontos ellentéte a Khronosz-ábrázolásoknak, amelyek többnyire helyben álló, részvétlen arcú aggastyánt mutatnak, inas kezében sarlóval, mely nem sok jót ígér. Szárnyak persze sehol.

vissza nem hozható

A *kairosz*-nak tehát van arca – de az nem a mi arcunk. A megragadható, formálható idő, az adandó alkalom nem a mi másunk, nem tőlünk függ, nem is parancsolhatunk neki: nem kizárólag miattunk és miértünk van. A *kairosz* a figyelem, a hangoltság, egyszóval az érzékenység ideje. Nyitottságban fogan és cselekvésből születik: egyszeri és egyedi vonásai vannak, vissza nem hozható, erőteljes és eleven. Éppen, amilyennek Lüszipposz mutatta. Kellünk ugyan hozzá, vagy legalábbis kell kéz, szándék, lélek, hogy a közönyös *khronosz* egy-egy szilánkjából *kairosz* formálódjon, de ez mégsem egyedül rajtunk múlik, ahogy semmilyen találkozás sem.

A *khronosz* mérhető tulajdonképpen bármivel, ami az elmúlást méri: a mulandóság bármely mértékegysége jelezheti, legyen az ránc, kopás vagy óramutató. A *kairosz* viszont nem: nincs hozzárendelhető mértékegység, sem szerkezet, amely előre kiszámíthatná vagy követni tudná. A megtapasztalt időknél, éppen, mert személyes vonásai vannak, kalibrált műszere nincsen.

Csakhogy az órák által mért mechanikus idő se nem *khronosz*, se nem *kairosz*. Ernst Jünger, gyönyörű homokóra-könyvében egyenesen „képzelt időnek” titulálja. [2]

Nietzsche így verselte meg:

*„Mától nyakamba szőrzsínóra
akasztva ott lóg majd az óra:
mától a csillag és a nap,
árnyék s kakasszó elmarad,
süket lesz s néma, azelőtt
ami jelezte az időt –
a természet nem szól, ahol
törvény és óra tiktakol.” [3]*

Az átlépés ebbe a képzelt, tisztán absztrakt időbe egyfajta hasadást eredményez a tapasztalati idő – legyen az akár természeti vagy pszichikai – és a mért idő között. Ha pedig ez a fajta idő csakugyan „képzelt”, tehát intellektuális alkotmány, akkor az ilyen időt mutató szerkezetek sem pusztán jelzik, hanem egyszerre elő is állítják, „termelik” ezt az időt. Az így keletkezett időt fel lehet ugyan használni – akár kreatív, egyedi módon –, de mivel „készen van”, átalakítani vagy ezzel párhuzamosan másfajta időket kialakítani már jóval nehezebb. A kultikus cselekvés, az ima vagy az elmélkedés például merőben más jellegű, más „szövetű” időket eredményez vagy kíván meg: nem az állandó előrehaladásban, hanem a megállásban, sőt, visszaáramlásban leledző

időt. A mechanikus, később pedig a digitális időmérés precizitása, globális összehangoltsága olyan idő-hálót – vagy még inkább: időrácsot – alkot, amely a legkevésbé sem plasztikus: egyeduralmával az idő esetlegességének és játékosságának jórészt befellegzett, de bármiféle változatosságnak is csak ezen belül lehetséges megnyilatkozni.

újra átélhetővé tenni

Ha egyszer az időtlenség mint luxus elérhetetlenné – pontosabban értelmezhetetlenné – vált, nem marad más lehetőség, mint kikísérletezni, hogyan lehetséges

az objektív és egyforma mechanikus vagy digitális időt újra átélhetővé tenni: az általános tendencia ellenében ismét találkozássá formálni a személyes és a természeti idő között. A görögök szavát felelevenítve: a *khronosz*ból átjárást találni a *kairosz*ba.

Talán ilyen kísérletet fémjelez a humanisták kedvelt jelszava, a *festina lente*.

Habár nyugaton a könyvnyomtatás atyamesterét Gutenbergben tiszteljük, a könyvek magányos olvasásának kiváltságát a 15. század második felének Velencéjében működő Aldo Manuzio, *alias* Aldus Manutius mesternek köszönhetjük. Az általunk ismert kisformátumú, puhafedeles kötetek először az ő műhelyéből kerültek ki, sok egyéb mellett ő találta fel a kritikai kiadást és a kurzív szedést. És az ő kiadványainak emblémája volt a horgonyra fonódó delfin, amely közmegegyezés szerint az antikvitás óta a *festina lente* bevett jelképeinek egyikeként szolgált.

Az itáliai humanisták a rómaiaktól örökölték ezt a különös szentenciát, a rómaiak pedig, mint annyi mindent, ezt is a görögöktől vették át. I. Cosimo de' Medici a jelmondatává választotta, Erasmus szintúgy; az előbbi inkább azért, mert Augustus császár is rendszeresen idézte politikai és hadászati irányelvként, az utóbbi a tanulmányokban kitartó, s közben alapos előrehaladást elérőre gondolt. „Siess lassan” – ám ez messze nem ugyanaz, mint a sokat citált „fontolva haladás” elve. Nem egyszerűen mértékletességre int, hanem arra, hogy a gyorsaságról és dinamizmusról nem lemondva haladjunk előre, ugyanakkor körültekintően és gondosan. Sietség nélküli mozgékonyág. Lomhaság nélküli alaposág. A Manutius-féle horgony és delfin talán a legtalálóbbr embléma erre a paradox magatartásra – jóval találóbbr, mint a tarisznyarák és pillangó kettőse, vagy a csigaházból kikandikáló nyúl, amelyek szintúgy forgalomban voltak. A delfin jelezte fürgeség és játékosság, a horgony mélység felé tartó mozgásával, megbízható súlyával párosítva. Világos, hogy az idő efféle paradox megtapasztalására szert tenni máshogyan nem is lehet, mint a természeti és belső idő határvonalán egyensúlyozva: ott, ahol telik is az idő, de futása játékosság, és nem megsemmisülés; meg ahol e futás közepette szilárd megállás, elmélyülés is lehetséges. Hérakleitoszként, aki a folyóba lépve testével egyszerre tapasztalja meg a folyó sodrását és mélységét, egyszerre vesz részt haladásban és megállásban: ahogy a szemlélődő filozófus bőrén végigsimít a szüntelen áramlás, vérét fölpezsdíti a mélység hidege. Mindenesztül a *khronosz*ban lenni, de a *kairosz* égisze alatt.

elmerül a szövegben

Ez a mélységre irányuló tekintet, amely nem rebben ide-oda, hanem elidőzik a felszín csillámló futásán: amely úgy pihen meg, hogy szakadatlan mozgásban van, és úgy száll le az értelem

mélyébe, hogy egy pillanatra sem hagyja el a felszínt: nos, pontosan ez az a tekintet, amelyre szert tehetünk az olvasás aktusában. A szem függően fut át a betűk füzéreire, simít végig oldalt oldal után fáradhatatlanul, miközben az értelem elmerül a szövegben, átengedve magát a jelentések és kérdések súlyának, a közlés mind lentebbi régióiban merítkezve meg. Az olvasás művelete maga a *festina lente*: másképpen nem is lehetséges, vagy nem érdemes olvasni. Mohón, de türelmesen, engedelmeskedve a könyv *kairosz*ának. A könyv az átalakuló, alakítható idő-tapasztalat záloga – talán ezt belátva tette meg emblémájának a vasmacska és delfin párosát a körültekintő Aldus Manutius. Aki olvasva él, ha nem is a *kairosz*ban van, de mindenképpen annak küszöbén: már kezében a felismerés, mérlegelés eszköze, már rendelkezésére áll a könnyedség és összpontosítás gyakorlata – már csak életté kell formálni mindezt, a könyv idejét világidővé forгатni át.

1. A kairosz-ikonográfiát az antikvitástól a reneszánszig részletesen áttekinti: Cohen, Simona, *Transformations of Time and Temporality in Medieval and Renaissance Art*, Brill, Leiden/Boston, 2014, pp.199–244. ↑
2. Jünger, Ernst, *Homokórák könyve*, Bookart, 2012, p. 61. ↑
3. Lator László fordítása. ↑

kép | shutterstock.com

Handi Péter

A KERT MÁR BELEFÁRADT

2022-04-02 | **VERS**

A kert már belefáradt a nyárba,
zöld zajaival most – mellébeszél.
Vagy már nem értem a nyelvet,
melyen évszakos társalgásaink göndörödtek,
szellők-szállította szöszmötök,
a rigók tolmácsolta üzenetek, amint
a fűgéről röppenve jelentik,

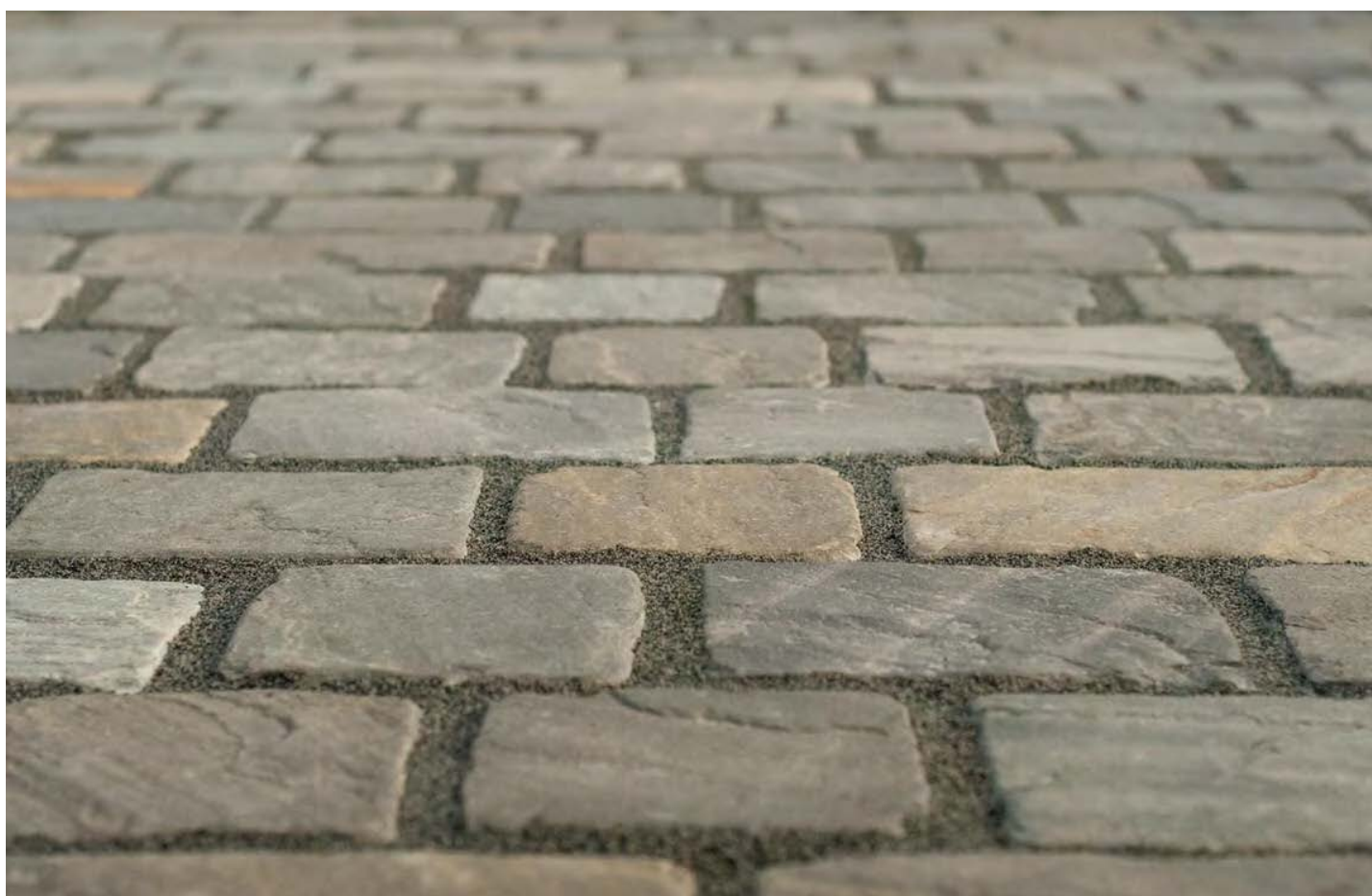
a gyümölcs most szedhető...
Valami történt, évgyűríim
sokasodtak törzsem köré,
belém fáradt a kert,
az örökzöld lomberdő látja tán,
az őszönként idősödik ez az európai levélhullató,
mást hallunk egymástól, érthetetlen,
a hasbeszélő bábja egyszerre mást mond,
mint amit gazdája
mozdulatlan szája szövegel.

kép | adobe.com

Lendvai Zalán

LÉTEZÉSSZILÁNK

2022-04-14 | **VERS**

Szürkület alatt lépek,
talpam alatt régi kor,
idegen, mégis ismerős
lábnyomok, szétszórt
szálak, rágók
láthatatlan
halma hever

minden macskakő között,
és a felszáradt könnyek
sós maradványai ropognak
szabálytalan mozdulataim alatt –
imént széttört üvegem
szilánkjait átlépve
észrevétlen engedem
történelmemet darabokra hullani,
és egy darabot otthagytok
magamból
az előttem erre jövő
több ezer másik mellé.
Két macskakő között.

kép | Mike Tinnion, unsplash.com

Bacsák Dániel

A LÁTHATATLANOK 6.

CAPUT MORTUUM

2022-04-25 | **ESSZÉ**

„A helyzetelemzés súlyosan elégtelen, és tartalmaz olyan adatokat, melyek a mentális zavarokkal foglalkozó döntéshozókat – ha nem ez a szakterületük – meglehetősen félrevezetik. Például az, hogy 'a jelenlegi magyarországi pszichiátriai ellátások (összesen 26 000 ágy és férőhely) 34%-a bentlakásos szociális otthoni, 33%-a kórházi, 31%-a pedig nappali és közösségi szociális ellátás.' A szociális otthonok és a szociális

ellátás besorolása az egészségügyi ellátásokhoz félrevezető és akadályozza a súlyos hiányokkal küzdő hazai pszichiátriai és pszichoterápiás egészségügyi ellátás helyzetének a megértését.”

elbeszélünk egymás mellett

Ezt egy sokévtizedes gyakorlati és oktatói múlttal rendelkező pszichiáter írta kommentárként a korábbi szentgotthárdi igazgatómmal, Kapócs

Gáborral közösen készített vitaindító tanulmányunkhoz, aminek tárgya a teljes hazai pszichiátriai ellátórendszer átalakítása és fejlesztése, beleértve az egészségügyi és a szociális ellátásokat is. ^[1] Hovatovább, programjavaslatunk vezérgondolata pontosan e két, sok esetben párhuzamos, de egymással alig együttműködő ellátórendszer integrálása, aminek szükségességét éppen a fenti idézet támasztja alá leginkább – egyelőre azonban félek, elbeszélünk egymás mellett.

*

Álnaivitás meglepődni, hogy szélsőségesen individualista társadalmunk, valamint az általunk és közülünk választott döntéshozók közönyösek a mentális zavarral élők sorsa iránt. Sokkal elgondolkodtatóbb, hogy azoknak a szakembereknek egy része is ilyen (még ha tudat- és szándéktalanul is), akiknek hivatása, hogy segítse ezeket az embereket.

A közöny nem csupán abban mutatkozhat meg, amikor a pszichiáter a szükségesnél jelentősen nagyobb mennyiségű gyógyszert adagol betegének, hogy minél kevésbé zavarja az intézeti rendet; amikor az ápoló már a reggeli parizert is magából kikelve, üvöltözve tálalja; vagy hogy egy magas kőfallal körbekerített, határmenti intézményben helyezük el a krónikus betegeknek titulált ellátottakat. A társadalomból történő kirekesztés – ahogy arra már több alkalommal utaltam –, szimbolikus formát is ölthet, melynek elsődleges „modus operandi”-ja az elfeledés. Elfelejtése annak, milyen regényes, változatos, legtöbbször pedig tragikus életutak rejtőzhetnek egy-egy száraz kórrajzkivonat mögött, sőt, hogy egyáltalán léteznek valahol ezek az emberek.

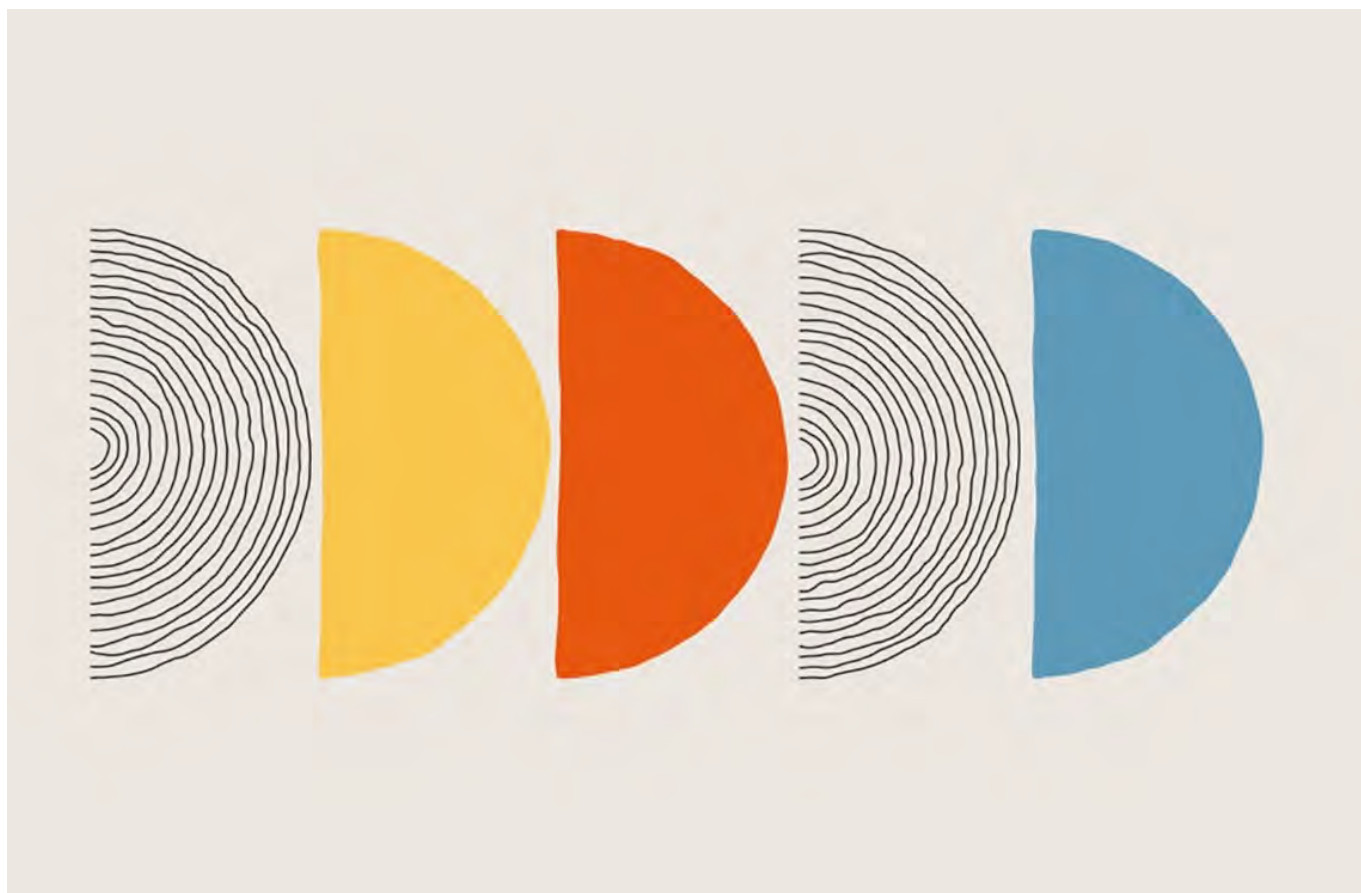
inkluzív intézménytípus

A 20. század elején a pszichiátriában „caput mortuum”-nak, azaz „holt anyagnak” nevezték a mentális zavarban szenvedő betegeket, akiket az orvostudomány akkori álláspontja szerint már nem lehetett meggyógyítani – mai kifejezéssel élve ők a krónikus

pszichiátriai betegek. Számuk oly rohamosan nőtt (többek között – bár ezt ekkor még nem sejtették – a széles körben terjedő szifilisz központi idegrendszeret is károsító hatása miatt), hogy a meglévő kisszámú, korlátozott befogadóképességű állami elmeógyógyintézeteket és a kezdetleges kórházi osztályokat ellepték az „élőholtak”, akiknek tömegéről már nem lehetett nem tudomást venni. Ellátásukra, bár komoly szakmai viták övezték, végül egy rendkívül korszerű, mai szemmel nézve is inkluzív intézménytípust hoztak létre, melyet családi ápolási telepeknek (csáp) hívtak: ezeken a telepeken önként vállalkozó családok egy közeli kórházi osztály vagy elmeógyógyintézet szakmai irányítása és felügyelete mellett, ápolási díj fejében fogadták be magukhoz a gyógyíthatatlan, de nem közveszélyes betegeket, akik részt vettek a ház körüli munkákban és a család szociális életében is, elhelyezésük körülményeit (például hogy megfelelő méretűek-e az ablakok, van-e fapadló a szobában stb.) pedig szigorúan szabályozták és rendszeresen ellenőrizték. 1938-ban már több mint háromezer embert láttak el ebben a formában szerte az országban, csaknem másfélszer annyit, mint a három állami elmeógyógyintézetben összesen, és közel annyit, mint a kórházi osztályokon és klinikákon együttvéve. A reintegrációs szemlélet előfutárának köszönhetően a „holt anyag” nagyon is élővé lett, ráadásul, ahogy a humusz a termőföldet, úgy gazdagították az ápoltak a befogadásukra kész településeket: a csápok általános gazdasági-kulturális fellendülést is eredményeztek az érintett régiókban.

A családi ápolási telepek sikertörténetének a szocializmus vetett véget, kizsákmányolásnak címkézték a házimunkáért cserébe biztosított ellátást, ezért az ápolási díjak csökkentésével rövid időn belül elsorvasztották ezeket. Hűlt helyükön hozták létre szinte azonos módon – ugyanúgy a krónikus pszichiátriai betegeket megcélozva – az elmeszociális otthonokat. Ezek az intézetek azzal, hogy javarészt távoli helyeken, zárt kapuk és magas kőfalak mögött működtek, valamint azáltal, hogy – szemben a csápokkal – nem az egészségügyi ellátórendszer, hanem a szociálpolitikai intézményrendszer részét képezték, a pszichiátriai szakemberek látó- és hatóköréből éppúgy kikerültek, mint a társadalmi nyilvánosságéból. Alig-alig foglalkoztattak bennük főállásban elmeorvosokat, akik nem is törték magukat ezekért

a státuszokért – mivel de iure nem egészségügyi intézményekről volt szó, presztízst, szakmai státuszszimbólumot akkor sem jelentettek a „főorvosi” pozíciók, ha általuk adott esetben akár több száz ember felett lehetett élet és halál uraként diszponálni.

Valószínűleg ez az infrastrukturális körülmény, valamint a nyomában bekövetkező szakmai szemléletbeli változás vezetett odáig, hogy ma már pszichiátriai szakemberek több generációja számára ismeretlen az elmeszociális otthonok világa – nem hallanak és nem írnak róluk, még az orvosi kongresszusokon is legfeljebb eldugott, kicsi termekben, néhány fős hallgatóság előtt tartanak előadásokat a pszichiátria elfeledett szegmenséről.

elsiklottak

Amikor már a statisztikai nyilvántartásért folyik a harc, nincs hova visszavonulni. Egyetlen eszközünk, hogy a döntéshozókat és a szakembereket rávezetjük arra (és nem félre, ahogy a

kommentár fogalmazott), hogy az elmúlt évtizedekben – legyünk megengedők – bizony elsiklottak egy kisebb városnyi, segítségre szoruló ember mellett.

Tudja, Dániel

A pszichiátriai betegek otthonai, ahogy korábban is írtam, végállomás szerepet töltenek be az ellátórendszerben. Olyan életutak végpontjai, melyeket sok esetben (többszörösen) hátrányos társadalmi helyzet, gyermekkori elhanyagolás, családon belüli erőszak, elégtelen közoktatás, diszfunkcionálisan működő egészségügy, nem létező vagy elégtelen minőségű szociális ellátások, társadalmi kirekesztés, a család és/vagy a szűkebb közösség széthullása, különböző egzisztenciális katasztrófák (válás, munkanélküliség, eladósodás), személyes tragédiák és traumák egész sora szegélyez. A mentális betegség, legyen akár oka, akár következménye ezeknek, csak egy a hosszú felsorolásban.

Vajon számít-e, hogy a megpróbáltatások során melyik nagy ellátórendszer látókörébe kerül (vagy éppenséggel – bár szüksége lenne rá – nem kerül) az ember? Vagy sokkal inkább az a lényeges és megválaszolásra váró kérdés, hogy miért nem sikerül rendre még a végállomás előtt behúzni a vészféket?

Ha nem a döntéshozó vagy a szakember, hanem a segítséget igénylő ember oldaláról közelítünk a problémához, máris lényegtelenné válik, hogy egészségügyről vagy szociális rendszerről beszélünk – az egyetlen fontos kérdés ezzel szemben, hogy hatékony és humánus segítséget tud(t)unk-e nyújtani, még hozzá a kellő időben.

A szentgotthárdi intézet lakóinak élettörténetei világosan megmutatják: aligha. Az okok megértéséhez viszont nemcsak számba kell vennünk, de meg is kell ismernünk őket és a történeteiket.

Nem sokkal azelőtt, hogy kényszerűségből eljöttem az Otthonból, több életútinterjút is készítettem önként jelentkező lakókkal, éppen ebből a célból. Egyik interjúalanyom a lakótársai körében rendkívül népszerű nyugdíjaskorú nő, Magdi volt, aki barátságos, segítőkész, mindenkihez volt egy jó szava, még hozzánk, a személyzethez is. Ő is dolgozott, a mosodában, emellett minden rendezvényen fellépett, szavalt, nagy átéléssel. Aktív tagja volt az Otthon lakóönkormányzatának és közösségi életének, évek óta teljesen tünetmentesen élt, mindent önállóan csinált. Akár a szomszédom is lehetne. Azért is kerestem meg az interjú ötletével, mert beszéltek, van valamilyen nemzetbiztonsági szál a múltjában – az mindig izgalmas egy pszichiátrián.

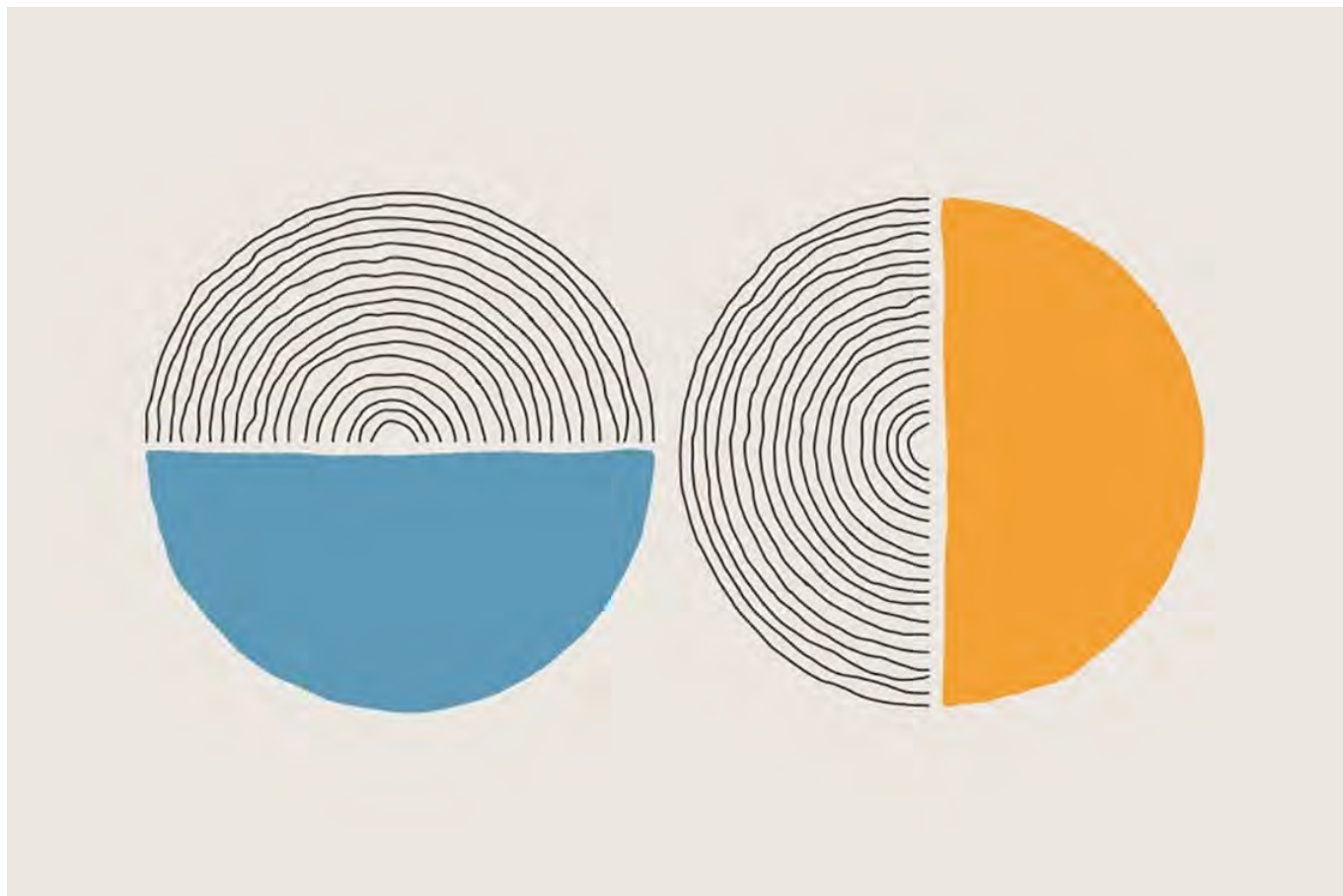
Magdival egy csendes februári délutánon, már a munkaidő vége felé, a Terápiás Részleg egyik kicsi csoportszobájában beszélgettem. Egész pontosan annyit kértem tőle, meséljen az életéről. Ő pedig mesélt, több mint három órán keresztül, anélkül, hogy egyszer is közbe kérdeztem volna. **[2]**

El tudja képzelni?

„Tudja, Dániel, Budapesten születtem egy nagyon szegény családban. A szüleim munkások voltak, egyetlen szobában éltünk 13 éves koromig. Volt egy sparheltünk, egy ágyunk, egy szekrényünk, két székünk meg egy asztalunk. Ennyi fért el. Se konyhánk, se vécénk, se fürdőszobánk. Víz nem volt a lakásban, a vécé messze, kint, hátul. Leghátul. Körbe kellett menni az udvaron. Gondolja el, Dániel, milyen problémát jelentett nálunk például a fürdés. Három nő volt a családban. Szegény apámnak állandóan ki kellett vonulnia, és kint kellett dekkolnia, vagy átment a szomszédba, amikor mi hárman fürödtünk. Mert hát egy ilyen kicsi szobában egy férfi nem maradhatott három meztelen nővel, lánnyal. El tudja képzelni, Dániel, milyen borzasztó nehéz körülmények között éltünk? Édesanyám a cérnagyárban dolgozott, édesapám a csavargárban. Nagyon korán fel kellett kelniünk, mert hat órára már a szalagnál kellett lenniük. Máig élénken él bennem, bár már más szemmel nézek rá: anyukámnak igen hamar eljárt a keze. Elég sok pofont kaptam. Ilyen fejjel másképp nézek azokra az időkre, de akkor nagyon haragudtam rá. Édesapámtól viszont nem nagyon kaptam. Nagyon apás voltam. Talán ennek tudható be, a pofonoknak. Én aludtam apukámmal, a nővérem aludt anyukámmal. Különben a nálam három évvel idősebb nővéremmel sokáig nagyon jó testvérek voltunk, mindig megvédett, akármi csintalanságot csináltam. Olyan göndör haja volt, mint a négereknek. Sokan azt mondták, biztos négertől van. Pedig kék szemű volt, és világos haja, meg kimondottan fehér bőre. Azért is volt napallergiája, mindig kiütéses lett. Sokszor megvédett a fiúktól is. Az is igaz viszont, hogy féltékeny volt rám, mert én voltam a család kedvence, mint kisebbik gyerek. Azt mondták anyuék, hogy ő a felelős értem. Ez olyan gátlásokat és félelmet keltett benne, hogy felnőtt korában is sokszor álmodta, hogy vigyáznia kell rám. Egyszer anyámék ránk bízták, hogy fürödjünk meg. De én nem fürödtem meg, három teljes napig. Akkor vettem észre, hogy koszos vagyok, amikor a tanár rám szólt, hogy bűdös vagyok.

Anyukámra egyébként büszke voltam, mert nagyon aktív életet élt. Párttag és brigádtag is volt. A brigádnaplójukat anyukám vezette, mert gyönyörűen rajzolt. Hozzáteszem, a párttagsága abból a szempontból érdekes, hogy apácázárdában

tanult. Amúgy meg vagyok keresztelve, stikában, a keresztanyám, aki édesapám testvérének a felesége volt, vitt el. Többet nem is foglalkoztam a templommal.

Az iskolában azzal kezdtem az első évet, hogy lebénultam. Egyik napról a másikra nem tudtam járni. Ölben kellett kihordani a vécére. Sokáig nem találták az okát, hogy mitől bénultam meg deréktól lefelé. Utólag megtudtam, hogy a skarlát ráment a lábízületemre. Volt egy Erzsi néni nevű tanárom, kicsit púpos, férje nem volt, ő járt ki a lakásra tanítani engem. Olyan aranyos volt, annyira szerettem. Mikulásra hozott nekem egy töltőtollat, annyira boldog voltam, hogy az csuda. Hat hónapig maradtam ki az iskolából, de hála Erzsi néninek, nem kellett osztályt ismételnem.

Az iskolában amúgy átlagos voltam minden szempontból. Nem voltam az a kreatív ember, aki kitűnik bármiben is. Nem voltam jó tornász, szemben a nővéremmel, aki országos serdülő bajnok volt. Nagyon büszke voltam rá, aztán ő is skarlátot kapott, neki a szívizmára ment, 13 évesen abba kellett hagynia a sportot. Szóval már megint ez a skarlát.

Tehát nem voltam kreatív alkat. Ráadásul nehezen tudtam beilleszkedni. Nem voltak barátnőim, illetve voltak, de nem azzal az igazi, mély barátsággal. Érti, Dániel, hogy mire gondolok? Éreztem magamról, hogy valami nálam nem olyan, mint a többieknél.

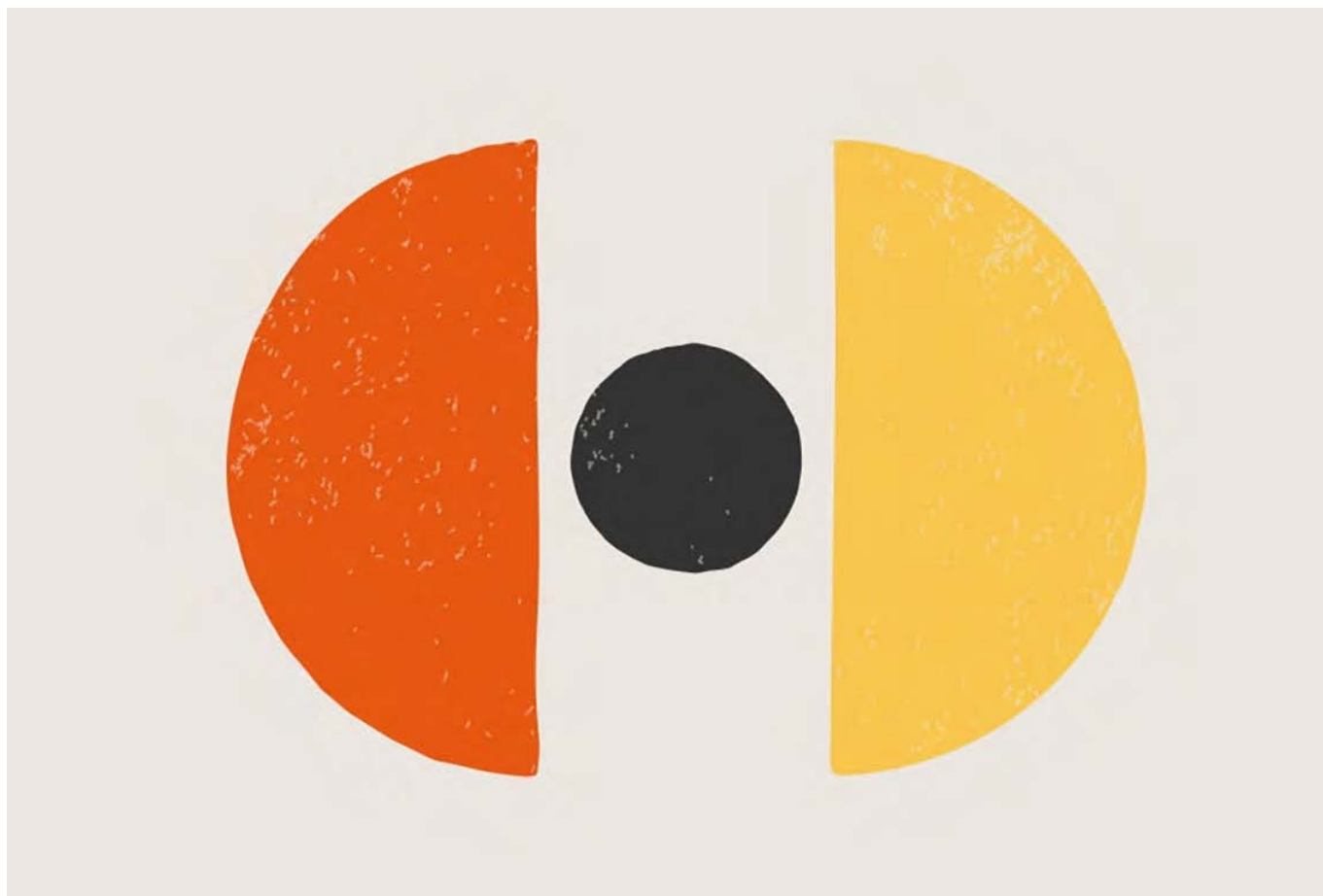
tényleg összejött minden

Az is komoly szerepet játszott ebben, hogy súlyos ekcéma alakult ki a kezemen. De annyira súlyos, hogy látszott az eleven hús, ezért a gyerekek nem akarták megfogni a

kezemet. Képzeld el, Dániel, amikor egy első osztályoshoz a társai nem akarnak hozzáérni! Játsoztuk, hogy 'körben áll egy kislányka, lássuk ki lesz a párja', be akartam állni, de ellöktek. Az ekcéma végigkísért az egész életemen. Az allergia egyébként az egész családra jellemző volt. Apámnak olajallergiája volt, anyámnak cérnaallergiája, a nővéremnek meg, ugye, napallergiája. Végül az ekcémámnak az vetett véget, hogy a Mária utcában, a klinikán besugározták. Kár, hogy ehhez meg kellett várni, hogy elmúljak 18. Mindemellett még a duciság is gátlást okozott, ráadásul én voltam a legkisebb a tornasorban, az utolsó, szóval tényleg összejött minden. Az ekcéma, az utolsó sor. Nem voltam kiemelkedő egyéniség. Ezt én tudom.

Az utolsó két osztályt másik iskolában kellett kijárnom, mert 13 év után kaptunk végre egy normális lakást. A Hunyadi mozi mellé költöztünk. Ez szép, kétszobás lakás volt egy olyan házban, amit Apollónnak hívtak. Ezt az épületet azelőtt nagyon gazdag emberek lakták, persze mi pont azt a lakást kaptuk, amiben nem volt fürdőszoba. Viszont volt benne vécé, spejz, hatalmas konyha gázzal. Annak idején a nyilasok ebbe a házba fészkeltek be magukat, mert olyan óriási volt a pincéje, hogy el lehetett benne tévedni. Mi persze élveztük a hatalmas pincét. Egyszer fogtam ott egy bogarat, mert gyűjteni kellett az iskolában. Utáltam, amikor ilyen bogarakat kellett gyűjteni, meg lepkét, és fölszúrni tűre. Most hallottam nemrég, hogy petúniát, vagy mit kellett kitépni a gyerekeknek, és ott Rákospalotán, ahol sokáig laktam, az egész környéken letarolták a petúniát, mert mindenki azt gyűjtötte. Szóval beleraktam spirituszba a bogarat, az meg úgy futkározott, hogy a végén megsajnáltam és elengedtem.

Jelentkeztem a Berzeviczy Gizella Közgazdasági Szakközépiskolába. Nem azért, mintha érdekelt volna. Egyáltalán nem érdekelt a közgazdaságtan, nem politizáltam, a matematikát nem szerettem, nem is voltam jó matekos. Nem volt jó a logikai készségem sem. Magolni ugyan tudtam, de a matematikánál az nem működik. Szóval akadtak gondjaim a középiskolában. Az ekcémám is előjött, a kezemet mindig a pad alatt tartottam. Nem is tudtam úgy beilleszkedni, ahogy akartam. Mindig volt valami az osztálytársaim és közötttem. Egyszer azt játszottuk, hogy mindenki húzott egy nevet, és véleményt kellett róla írni. Amit írt rólam az illető, aki engem húzott, az tökéletesen illett rám. De meg kell, hogy mondjam, nem volt pozitív vélemény. Úgy jellemezett, hogy nem vagyok jó közösségi ember. Nagyon bántott. Felnőttként nehezteltem is a tanárnőre, mert fájt ez a jellemzés. Nagyon fájt. Arra nem emlékszem már, hogy én kit húztam, de nem írtam róla rosszat.

Szóval, miután minden buliból kimaradtam, másból is kimaradtam. A veszekedésekből és a társaságból is. A krémből. Középiskolában sokat kirándultunk, de ott is, amikor szállásfoglalásra került a sor, mindig megvolt, hogy az osztály menői

vannak egy helyen, a másik szobában meg a nem menők. Na, én mindig a nem menők között voltam. Nem tudtam haragudni, nem voltam az a típus, aki haragszik másokra. Miért nem tudok gyűlölni senkit? Nem tudtam megmagyarázni magamnak. Talán mert túl sok hátrány ért.

Elfelejtettem mondani, hogy mi a Barnával már középiskolás koromban elkezdünk járni. Egyszer ülünk kint az erkélyen a Hunyadi mozi melletti házban, fönt, a negyedik emeleten egy barátnőmmel, és megláttam egy csinos fiút. Fekete ruhában, fekete hajjal, hát tényleg csinos volt. Elkezdünk sziszegni. Ő fölnézett, és intett, hogy jöjjen le. Na, így ismerkedtem meg Barnával, a későbbi férjemmel.

Az érettségi után nem tudtam, hol helyezkedjek el. Végül az AFIT Teherautó Javító Vállalathoz mentem. Kérdezték, mégis mit szeretnék, mondtam, közgazdasági szakközépiskolát végeztem, így a tervosztályra kerültem. Jó sokan voltunk ott, de semmi dolgunk nem volt. Szó szerint ott dekkoltunk egész nap. Majd megölt minket az unalom. AFIT Teherautó Javító Vállalat – hát mégis mi a túrót lehet ott tervezni?

Közben férjhez mentem Barnához. Nem sokra rá elköltöztünk Rákospalotára. Még ott volt a legjobb dolgunk, mert gondoljon bele, Dániel, milyen óriási dolog, hogy összkomfortos lakásba költöztünk. Kinyitom a csapot és jön a melegvíz. Új munkahelyet kerestem. Ez lett az Erőmű Javító és Karbantartó Vállalat. Erőkar. A Kazán Osztályra kerültem: Külsőszerelési Főosztály Kazán Osztály. Halványlila gőzöm nem volt, hogy ott mit kell csinálni. De tudtam gépírni, nekünk kellett az óraszámot meg minden egyebet adminisztrálni és leadni a Bérosztályra. Itt nagyon sok és felelősségteljes munkánk volt.

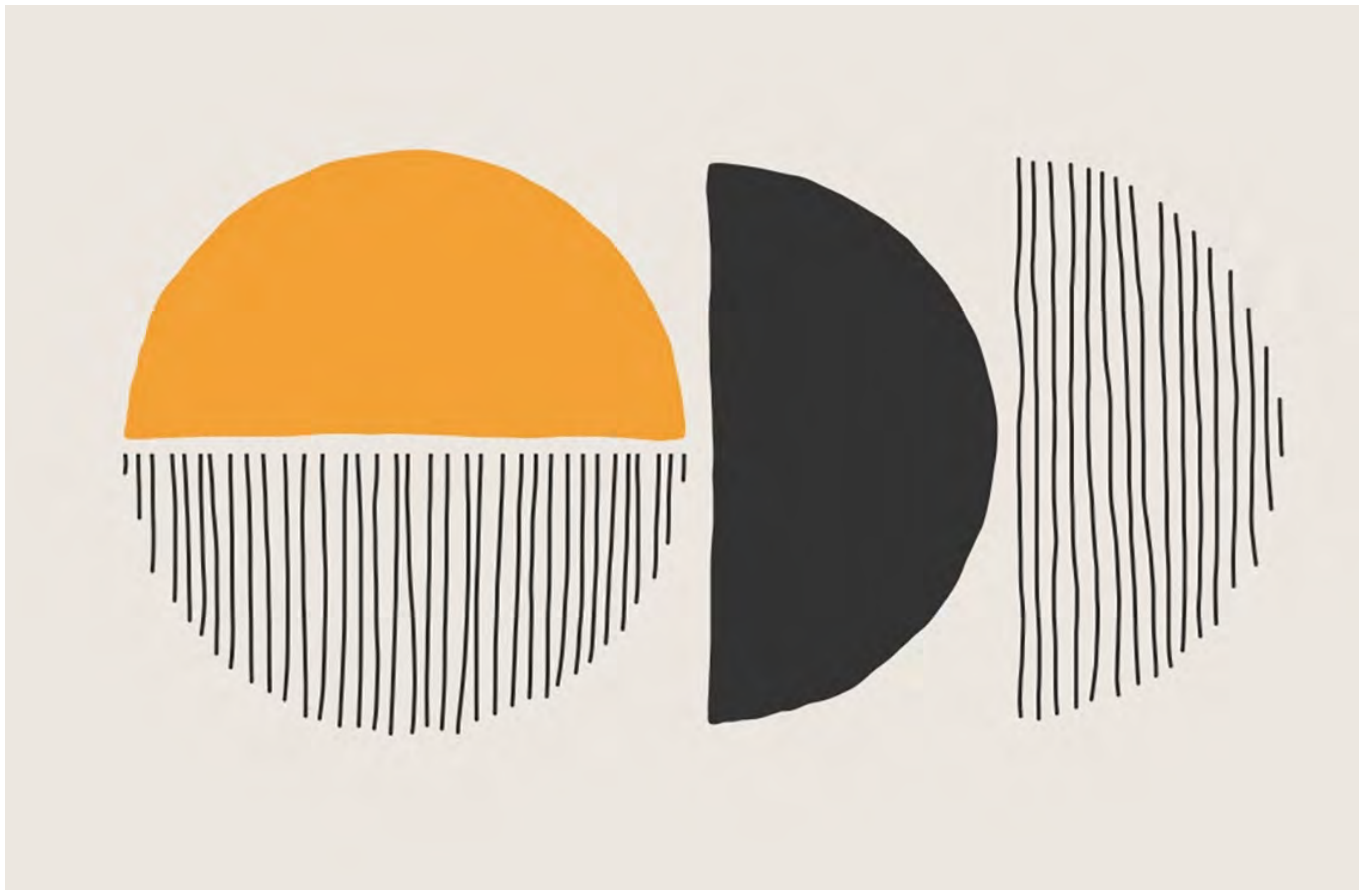
Ő volt a párttitkár

Vracskónak hívták a főnökömet. Neki is sokat gépeltem, mert ő volt a párttitkár. Rengeteg pártbeszédet kellett jegyzetelni. Annyira jól ment a pártmunka meg a jegyzőkönyvvezetés, hogy egyszer csak jelentkezett a XV. kerületi Pártbizottság, hogy kikérvénnek engem. Méghozzá oda a titkárságra, a XV. kerületi Pártbizottsághoz. Mint bújtatott létszám kerültem oda, tehát nem a Pártbizottság létszámába, hanem a Növényolaj Ipari Vállalatéhoz.

Semmit nem tudtam a Növényolaj Ipari Vállalatról, kétszer elmentem oda, hogy legalább lássam, hogy néz ki a munkahelyem. A munkakönyvem szerint én nem is dolgoztam a Pártbizottságon. Ott az első titkárnak a titkárságára kerültem. Én még ekkor sem politizáltam. Nem voltam politikus alkat. Pedig az anyám nagyon az volt. Szóval eltöltöttem a XV. kerületi Pártbizottságnál nem is tudom pontosan, hány évet, de elkövettem egy bakit. Jött a választás, de én pont akkor szültem, és nem tudtam elmenni. Fél hatkor kopognak, egy csomó férfi jön be, és mondják, tessék fölöltözni és eljönni szavazni. Én egy Pártbizottságnak a munkatársa voltam, az első titkár mellett, az egész kerületben rengetegen ismertek. És pont én nem mentem el szavazni. Szerintem zokon vette az első titkár. Nem sokkal később mondták, hogy nem tudják tovább tartani a létszámomat. Így kerültem a MEGÉV-hez. Mezőgazdasági Gépalkatrész Ellátó Vállalat. Ott is a párttitkárhoz osztottak be mint titkárnőt.

A XV. kerületi Pártbizottság Fegyelmi Bizottságának volt egy Borsi vagy Biros nevű elnöke, akit jól ismert, mert nekem kellett gépelni a fegyelmi ügyeket. Időközben én is párttag lettem, ezt nem is mondtam, bocsánat. Járnom kellett az ülésekre, és így beletekinthettem a C újságba, ami a Távirati Irodának a külföldi, illetve külföldről szóló jelentéseit takarta. Ami szigorúan bizalmas volt. Csakhogy a főnököm mindig nyitva hagyta a dossziét, én meg belekíváncsiskodtam. Egyszer mondtam a főnökömnek, hogy nem unjátok ezt? De nem lett ebből semmi. Nem tudom már, mit válaszolt. Az információs jelentéseket nekem kellett írni, és igyekeztem ezekben minél több kritikát beleírni. Nem nagyon válaszoltak rá. Mindegy, nem is ez a lényeges, nem a politikára akarok kitérni. Mert nem voltam akkor sem politikus alkat.

Szóval ez a Biros vagy Borsi a Belügyminisztériumhoz tartozott. Azt mondja nekem egyszer, nem akarsz-e a belügyben dolgozni. Nagyon jól gépeltem és gyorsírtam. 'Én be tudlak vinni a Belügyminisztériumba, sokkal több lesz a fizetésed'. Így kerültem át a BM-be, de sajnos, innentől már nem beszélhetek a munkahelyi dolgokról, hivatali titoktartás köt, mert a Nemzetbiztonsági Szakszolgálathoz osztottak be.

Közben zajlott a házasságom. Sajnos Barna, a férjem, inni kezdett. Nem mondhatom, hogy bántott, de az alkohol egyre jobban az élete részévé vált. Olyan helyeken dolgozott, ahol munka után irány a kocsmá. Megtehettem volna, hogy azonnal elválok, mint a Belügyminisztériumban dolgozó ember, biztos én kaptam volna a lakást. Csakhogy én szerettem a férjemet. Ő volt az első udvarlóm. Olyan erős kötelék volt köztünk, hogy nem tudtam ezt megtenni.

Későn szültem a Barnikát, mert már 23 éves voltam, de rengeteg örömet okozott nekem a fiam. Onnantól egészen más volt minden. Az anyósom jött velünk, amikor elköltöztünk Rákospalotára. Voltak köztünk súrlódások, de nem volt rossz asszony. Rengeteget segített, mert amikor a gyerek még csecsemő volt, kaptam egy borzasztó súlyos ekcémát, hatalmasra dagadt a kezem. Be kellett mennem a kórházba három hétre, és anyósomra kellett hagynom a csecsemőt. Nagyon szépen gondozta a gyereket. Megjegyzem, akkor is megorroltam Barnára, mert részegen jött be a kórházba. Hallottam, hogy mulatni járt, miközben ugye, ott volt a pici baba a mamával.

nem bocsájtottam meg

A szüleimmel megszűnt a kapcsolatom.

Barnika kicsi volt, olyan 2-3 éves lehetett, vittem a gyereket magammal, de úgy vettem észre, mintha nem örülnének neki. Egyszer

valamiért levetkőztettem a Barnikát, és az apám akkorát rávert a fenekére, hogy csak úgy nyekkent. Ezt már nem bocsájtottam meg. 20 évig nem mentem haza a szüleimhez. Később viszont megbántam ezt a 20 évet. Rájöttem, hogy szörnyű fájdalmat okozhattam a szüleimnek, de ezen már nem tudok változtatni. A nővérem mindeközben Krisna tudatú hívő lett. Előadásokat tartott, a televízióban is szerepelt. Csúnya betegségben halt meg, szörnyű fájdalmak gyötörték, végül a gerincműködése összeomlott. Nővérem azt szerette volna, ha a Gangeszben szórják szét a hamvait, mint George Harrisonét, de ez pénzügyi okokból nem sikerült, a sógorom végül csak a Dunába szórta. Sajnos, vele sem tartottam már a kapcsolatot.

Visszatérve a munkahelyemre. Ha beadom a válópert, a lakás az enyém, mert akkor még volt tekintélye a belügynek. Egyébként ott sem politizáltam, persze jártam párttaggyűlésre, meg amúgy a párttagság előtt KISZ-tag is voltam, ezt elfelejtettem mondani. Ott is információs felelős, de mondom, nem voltam politizáló alkat. A nemzetbiztonságnál sem operatív területen dolgoztam. Volt viszont egy probléma: nem specializálódtam semmilyen területre. Tulajdonképpen nem értettem semmihez. Akik nagy tetteket hajtanak végre, azoknak mindig van valami, amihez nagyon értenek. Nekem a gyors- és gépírás nagyon jól ment, csak hogy akkor már elkezdődött a szövegszerkesztők korszaka, én meg utáltam a számítógépet. Nem voltam nélkülözhetetlen. Szóval volt ez a C típusú ellenőrzés. Ezzel nem árulok el titkot, mert ezt mindenki tudja, a Nemzetbiztonságnál van C típusú ellenőrzés. Öt órán keresztül tartott ez a C típusú pszichológiai teszt, és ott bizony ellentmondásos válaszokat adtam. Arra a kérdésre, hogy hisz-e Istenben, azt válaszoltam, hogy hiszek. Ez baj volt. És a másik, ami negatív válasznak számított, hogy arra a kérdésre, szereti-e az édesanyját, azt válaszoltam, nem. Saját magamat csaptam be, mert ez nem igaz. Szerettem az anyámat, csak nem tudtam neki megbocsájtani a pofonokat. Saját magamnak is hazudtam. Nem volt időnk gondolkodni a válaszokon, ez volt a lényege. Mitől fél a legjobban? Meg ilyenek. Nagyon föl voltam háborodva ezen a teszten. Nem

részletezem, a legintimebb területekre is kitértek. Azt hallottam, hogy a CIA-nél azt is tudni akarják a beosztottról, hogy mikor szarik. Visszataszító volt. Az ellenőrzés után megkerestek, hogy nem akarok-e kordvezményes nyugdíjba menni. Hülye lettem volna, ha azt mondom, nem. Ötvenéves voltam. Nagyon fájdalmasan éltem meg, összeroppantam utána. Még ebben az évben megkezdődött a skizofréniám.”

Ezen a ponton, csaknem másfél óra után, Magdi hirtelen befejezi az addig megszakítások nélküli mesélést. Időközben egészen besötétedett kint, a kis szobában is megtelepedett a februári késő délutáni szürkület. Asztali lámpát gyújtok, résnyire nyitom az ablakot – az intézetben vagy nem működik a fűtés, vagy pokolian melegít, most éppen utóbbi, sütni lehetne a forró radiátoron. Rápillantok a diktafonra. 'Még működik?' – kérdezi Magdi. Bólintok.

„A nyugdíjazásom napján kaptam egy telefont, hogy a fiam levágta három ujját az asztalos üzemben. Még nem volt húszéves sem, és 12 órázott körfűrészsel. Rohantam a baleseti intézetbe, egyszerűen föl se tudtam fogni, mert annyira sok csapás ért

egyszerre. Nem tudtam sírni sem, egy könnycsepp nem jött a szememből. Lehet, hogy a fiam meg is lepődött ezen, hogy nem sírtam. Megláttam a kis kezét ujjak nélkül, hát az valami borzalmas volt. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a társai eltették az ujjait. Összeszedték, és így vissza tudták operálni, többé-kevésbé. Az egyik ujjja csak félig maradt meg.

Közben Barna egyre jobban ivott. Én nyugdíjba kerültem. Elmentem dolgozni négyórás takarítónőnek. Volt vagy öt munkahelyem. A férjemmel elváltunk, de nem költöztünk szét. A pia miatt volt. De nem bántott engem. Kétszer ütött meg életem során, az egyiket megérdemeltem. A másik meg... Egyszer elmentünk vendégségbe, ahol nem voltam hajlandó pornófilmet nézni, ezért megütött. Én a pornófilmeket mindig megalázónak éreztem, végtelenül megalázó mind a két félre nézve. Már maga a szó is azt jelenti állítólag, hogy megalázás. Nem volt köztünk amúgy minden rendben szexuálisan. Évek teltek el, hogy nem volt köztünk semmi, de soha nem néztem más után.

kínosan érezték magukat

Volt egy abortuszom is, ezt nem meséltem még. 40 éves voltam, és 40 év felett simán elvették ekkoriban a gyereket. El kellett mennem egy bizottság elé. Borzalmas volt.

Szerintem ők is kínosan érezték magukat. Tulajdonképpen szerettem volna még egy gyereket, de miután Barna piás volt, nem vállaltam. Úgy estem át az abortuszon, hogy ő nem is tudott róla. Egyszer később megtalálta a papírokat, így tudta meg.

Ért egy másik csapás is minket. Nem tudtuk fizetni az OTP-hitelünket. A gyerek a balesete miatt két évig munkaképtelen volt, ekkorra pedig bevonult a határőrséghez. Nagyon elégedettek voltak vele, őrmesterként szerelt le. Kiképző volt. Úgy adta a kimenőt, ha hoztak neki zserbószeletet vagy rántott sajtot. A zserbószeletet meg a rántott sajtot is imádta. Ha hozott valaki neki, akkor már írta is a kimenőcédulát. Szóval egyszer csak jött egy papír az OTP-től, hogy fizessek be nem tudom, hány napon belül 130 ezer forintot, mert különben szankció következik. Nem jutott eszembe, hogy részletfizetést kérjek, annyira járatlan voltam a banki ügyekben. Megijedtünk, elhatároztuk, hogy elcseréljük a lakást, a különbözetből pedig kifizetjük

a bankot. Sajnos, Barnának voltak ismerősei, akiket érdekelt a dolog, ő intézte az egészet, nagy baráti köre volt, mindannyian a presszóból. Így estünk áldozatul a lakásmaffiának. Megint egy szoba-konyhás lakásba kerültünk, és vesztettünk több millió forintot. Barnika meg mit sem tudott az egésztől. Szegénykém jött haza kimenőre, és nem talált minket a lakásban, mert pont akkor költöztünk el. Rohant taxival az új címre, és zokogott, amikor meglátta, hova kerültünk. Akkor jutott eszembe, hogy Úristen, hát őt is kellett volna értesíteni, mert fegyverrel a kezében volt szolgálatban, elkeseredésében valami hülyeséget is csinálhatott volna. Borzasztó körülmények voltak az új helyünkön, rendszeresek voltak a késelések, a verekedések, rendőrség, tűzoltóság, mentők adták egymásnak a kilincset. Ilyen környezetbe kerültünk, és annyira szégyelltük, hogy el sem köszöntünk a szomszédoktól. Nagyon haragudtam Barnára – akkor már nem volt köztünk felhőtlen a viszony, de mindig volt egy erős kapocs, hiába, első udvarlóm volt. A gyerek már nem rajongott az apjáért. A pia miatt. Nem tudott az apjának megbocsájtani. A fiam udvarolt egy lánynak, akivel most is együtt él. Külföldön vannak, Hollandiában. Van két gyermekük, de sajnos, évek óta megszakadt köztünk a kapcsolat. Gyakorlatilag nem tudok róla semmit.

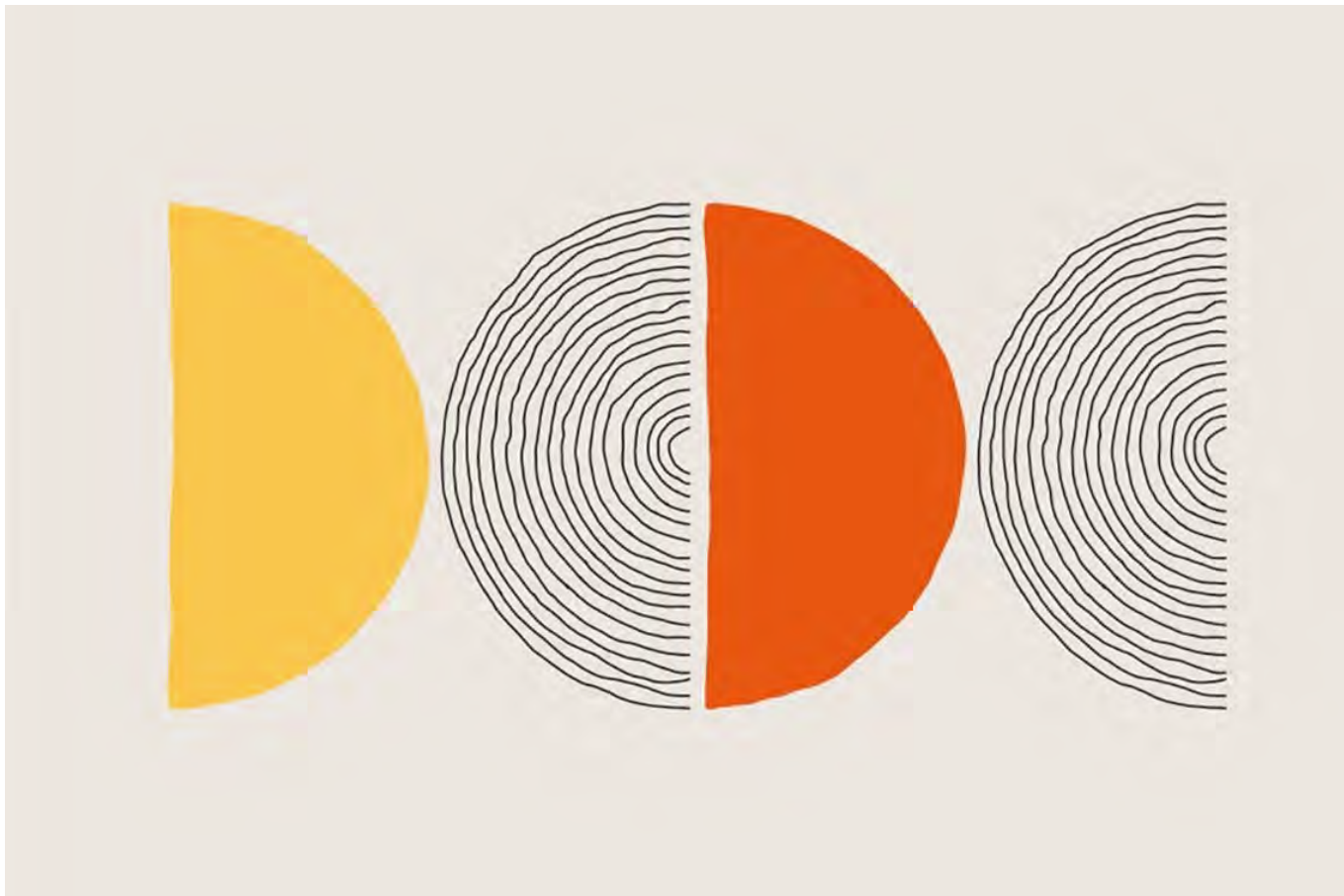
A betegségem abban az évben kezdődött, amikor nyugdíjba mentem. Elkezdtem hangokat hallani. És ezek nem pozitív hangok voltak. Hanem olyanok, hogy 'öld meg magad, öld meg a férjedet, öld meg a fiadat!' Erős hang volt, agresszív, brutális. Nem tudtam először, ki szól hozzám, néztem körül, de nem láttam senkit. Azután már éreztem, hogy a fejemben történik az egész. Filmekben láttam, fantasztikus filmekben, amikor elektromos sugarak csapnak a fejen lévő készülékbe, borzasztó fájdalom volt. Azt hiszik az emberek, aki skizofrén, annak nincsenek fájdalmai. Nekem borzalmas fájdalmaim voltak. Nemcsak ezeket a hangokat hallottam, hanem mintha harangoznának a fejemben, irgalmatlanul fájt. Fölmentem a Gellért-hegyre azzal az elhatározással, hogy leugrok. És jött a hang, és mondta 'ugorj! Tedd meg! Ugorj! Tedd meg!' Néztem lefelé, ugrásra készen, amikor megszólalt egy finom hang is, hogy 'ne ugorj, ne tedd meg. Ne tedd meg!' Végül erre a hangra hallgattam, és rájöttem, hogy pszichiáterre van szükségem. Így kerültem be a Nyírőbe, ahol meg kell, hogy mondjam, rendkívül emberségesek voltak. Ekkor kaptam Leponexet, meg nem is tudom, még mit. Arra emlékszem, hogy folyt a nyálam.

mondtam a Miatyánkot

És akkor, képzelje el, Dániel, megjelent a kórházban egy szép, szőke nő. Odajött hozzám, 'jó napot kívánok, én a Jézus Krisztus Dicsősége Egyháztól vagyok. Ebből az állapotból föl lehet állni.' Csak néztem rá, te jó Isten. Kérdezte, nincs-e kedvem megtérni Jézushoz. 'De van', mondtam, 'hívő vagyok'. Erre ő: 'van egy szöveg, amit el kellene mondani, és ha elmondja, megtért Jézushoz'. És én elmondtam. Elmentem vele a soroksári művelődési házba, ott van a Jézus Krisztus Dicsősége Egyház gyülekezete. Akkor már kicsit jobban voltam. Mondták, hogy imádkozzak. Ha mást nem tudok, akkor csak a Miatyánkot. És csodák-csodája, mindig jobban és jobban éreztem magam. Ültem a kórházban, néztem a tévét, mondtam a Miatyánkot, így magamban, órákon keresztül, és mindig jobban és jobban lettem. Sajnos, a gyülekezet megszűnt, mert nem tudták fizetni a bérleti díjat. Ekkor imádkoztam, hogy Istenem, mondd meg, mit csináljak, hova menjek. És akkor be lett dobva a postaládába az Evangéliumot Mindenkinék Alapítvány szórólapja. Elmentem hozzájuk. Mind a mai napig meglátogatnak.

Képzeld el, Dániel, tíz évig nem szedtem semmilyen gyógyszert. Olyan jó állapotba kerültem az imádkozás által, csak így már utólag tudom, az interneten is elolvastam, hogy a skizofrénia alattomos betegség. Szakaszonként jelentkezik, lehet, van egy tízéves tünetmentes időszak, de utána újból jelentkezik. Nálam is jelentkezett újból, csak nem volt már hanghallás.

Közben Barna májrákos lett, bekerült a kórházba, utána pedig újra rám jött ez a skizofrénia. A hátamon olyan idegfájdalom volt, hogy rángatóztam. Kihívtuk a mentőt, de azt mondta, nincs semmi bajom. Biztos látták, hogy pszichés problémáról van szó. Voltak kényszerképzeteim is. Szóltam a körzeti orvosnőnek, írt egy beutalót a pszichiátriára. Oda csak úgy lehet bejutni, ha kap az ember beutalót. De ilyen állapotban beutaló után járkalni... Pszichiátriai betegekkel ezt megcsinálni, ez számomra megdöbbenítő. Elmentem a templomba is, a lelkész, aki ismert már tizenvalahány éve, látta, ahogy futkosok le-föl. Nem tudtam megülni egyhelyben. Mennem kellett. Szegénykém nézte, hogy mi bajom, mi történt velem. Szóval bekerültem a Nyírőbe, a körzeti orvosnő bevitt a saját autójával. Három hétig zárt osztályon voltam. Amíg én bent voltam a zárt osztályon, Barna meghalt a kórházban. Eddigre már elváltunk, de a betegség összekovácsolt minket. A gyerek viszont nem bocsájtott meg az apjának. A temetésére se jött el.

Miután kijöttem a kórházból, befogadtam a lakásba két hajléktalant, mivel Jézus hívő vagyok. A fiam ezért megharagudott rám. Hiába mondtam, hogy szegények, az utolsó stádiumban vannak, már egy évet sem bírtak volna kinn az utcán. Az első időszakban jól megvoltunk. Az egyik férfi sokat volt börtönben, de hát ugye, ha Jézus hívő vagyok, akkor bocsásd meg a mi bűneinket, miképpen mi is megbocsájtunk az ellenünk vétkezőknek. Ott volt a banki tartozás, és még ott volt a rezszi. Akkor még nem volt rezsicsökkentés. És ha rám jön megint ez a rángatózás, mit csinállok? Csakhogy ez aztán elcsúszott olyan irányba, hogy elkezdtek piálni. Egyre nehezebb volt velük. Közben kikapcsolták a villanyáramomat, mert nem bírtam fizetni. Loptuk az áramot. Nem tudtunk mást csinálni. De csak pár hónapról volt szó. Isten előtt ezt már meggyóntam. Végül eldöntöttem, hogy nekem valami intézetbe kéne mennem. Találkoztam valakivel, nem mondom meg kivel, itt van az intézetben, és mondtam, hogy én Szentgotthárdra szeretnék kerülni, mert itt legalább van egy ismerősöm. Sikerült elintézni. Elköszöntem ezektől a hajléktalanoktól, akik egyébként még mindig ott élnek, és idejöttem.

Itt tartok most. Hat éve élek Szentgotthárdon, jól érzem magam. Nem tudnék abban a házban egyedül létezni, mert hol a rendőrség, hol a tűzoltóság jön ki, hol ez, hol az, hol amaz történik. Egyedül egy nő, 64 évesen, hát mit tudnék én ott csinálni.”

a halál árnyékában is

Egy osztrák pszichiáter írta a koncentrációs táborokat át- és túlélve, hogy az ember még a halál árnyékában is „csakis a jövő szemszögéből, valahogy sub specie aeternitas tud egyáltalán

létezni. Léte legnehezebb pillanataiban ehhez a jövőbeni kilátáshoz menekül.” [3]

Ahogy elnézem Magdi derűs tekintetét, azt hiszem, valahogy így tehet ő is, életének még ezen a vélhetően utolsó szakaszában is. Persze azért megkérdezem. ‘És most?’

„Most úgy néz ki, van egy barátom. Találtam valakit. Fél éve kezdtünk el ismerkedni, jól megvagyunk. Jól elbeszélgetünk. Istennek adok hálát ezért, mert valószínűleg Istentől adott adomány, hogy találtam valakit, aki engem is szeret. Ez sokat számít. A fiamról nem tudok sajnós semmit. Imádkozom, hogy felkeressen. Én nem tudok vele kapcsolatba lépni. Már mindent megpróbáltam, minden létezőt, a levélírástól az üzenetíráson keresztül a telefonig, mindent megpróbáltam, nem sikerült. De azért reménykedem. Úgyhogy ennyi. Ez a vége, fuss el véle.”

folytatjuk

Az Otthon lakóinak nevét a szerző megváltoztatta.

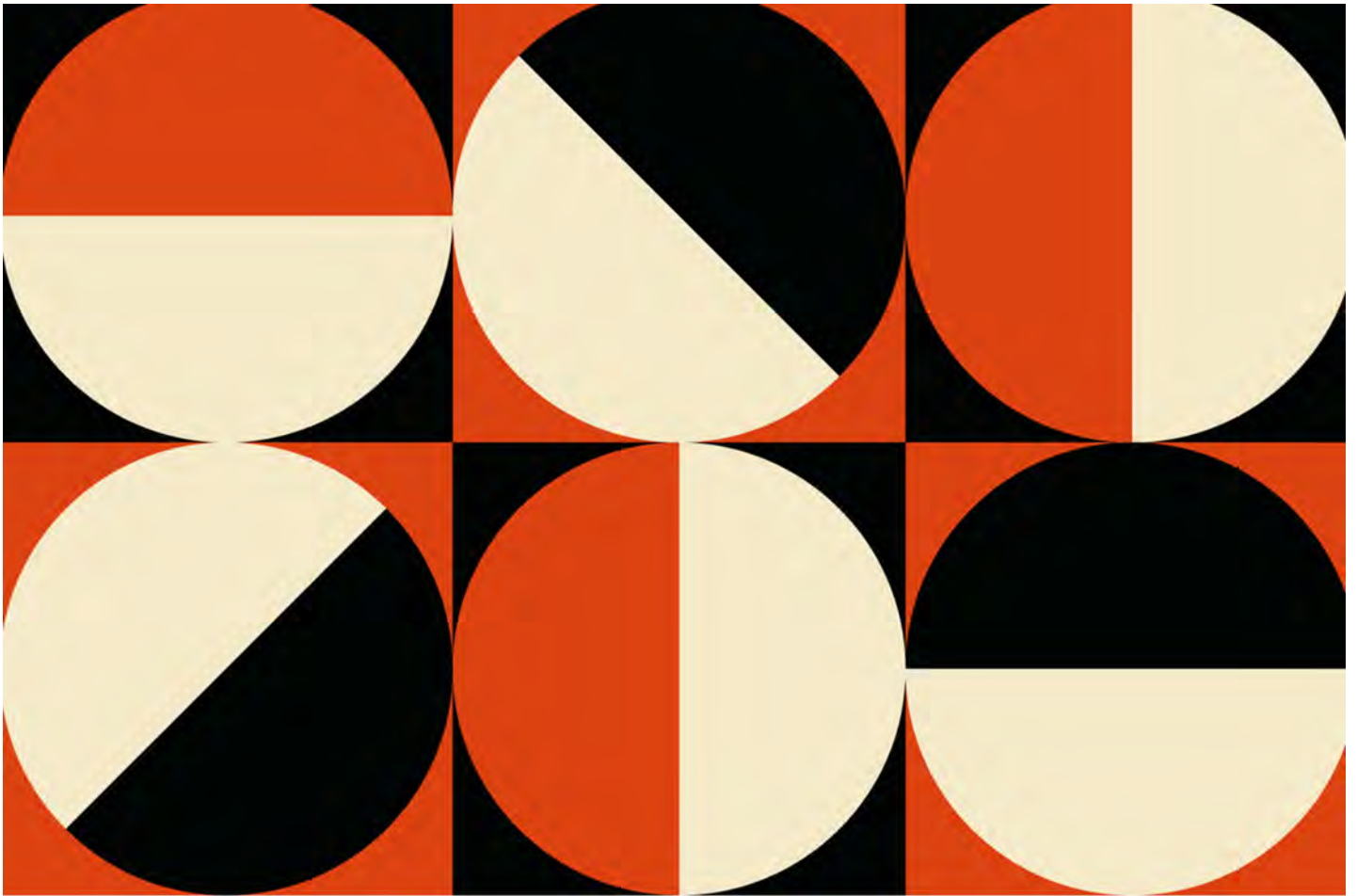
1. Kapócs Gábor – Bacsák Dániel (2022): Programjavaslat a mentális egészség problémaival és kezelésükkel foglalkozó ellátórendszerek átalakítására és fejlesztésére. Vitaindító. *Psychiatria Hungarica* 2022/1. 64-75. o. és a Hozzászólások 76-85. o. ↑
2. Az interjúleirat tömörített, szerkesztett változatában a neveket és helységneveket megváltoztattam. ↑
3. Viktor E. Frankl (2021): *Mégis mondj igent az életre!* Budapest: Európa Könyvkiadó. ↑

kép | shutterstock.com

Kapitány-Fövény Máté

GONDOLATOK GÖRBÉI

2022-04-29 | **ESSZÉ**

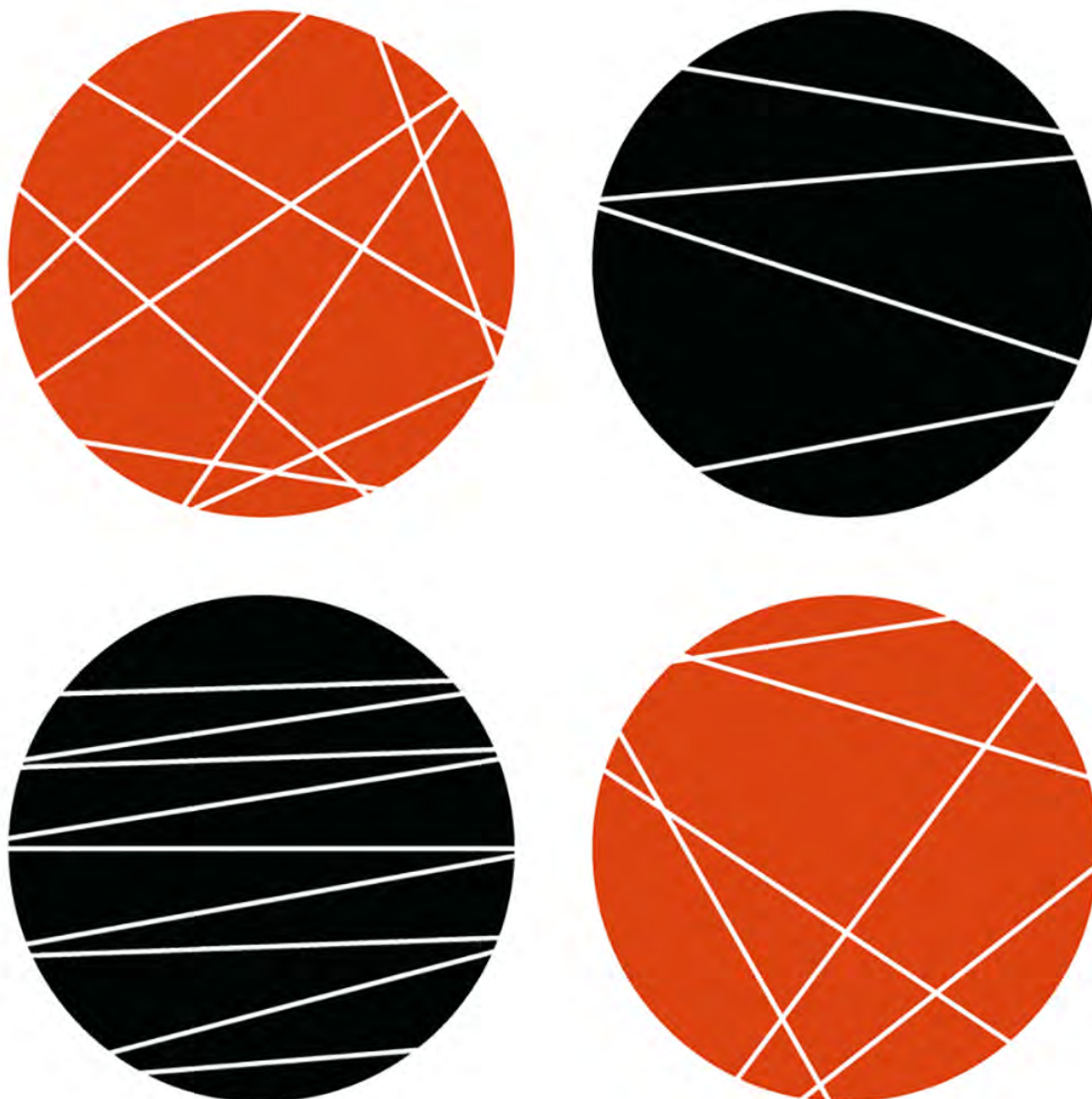
Az ember mint közösségben szocializálódó lény alapvető igényt mutat, hogy másokhoz kapcsolódjon. A kapcsolódás egyaránt lehet érzelmi, gondolati és testi (s kiteljesedése éppen a három kapcsolódási terület szintézisét jelenti), ha pedig egyik szint sérül, az súlyosabb esetben valamilyen pszichopatológia kialakulásában is központi szerepet játszhat. Az érzelmi kapcsolódás akadályait tekintve elég, ha az antiszociális vagy éppen a narcisztikus személyiségzavar egyik legmeghatározóbb

tünetére, az empátia hiányára gondolunk, amely a másik embert pusztá eszközzé silányítja (aki előbbi kórképnél az agresszió megélésének, utóbbinál a narcisztikus kielégülés eszközévé válik). És legalább ilyen megbetegítő hatású a gondolati kapcsolódás hiányossága. A mentalizáció az a képességünk, amely a többi ember vágyainak, céljainak, elképzeléseinek megértésében segít, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy különbséget tegyünk saját és mások szándékai, törekvései, gondolatai között. Vagyis: el tudjuk képzelni, mi van a másik fejében, miközben elfogadjuk, hogy az ő fejében más van, mint a miénkben. És ha mindegyre képtelenek vagyunk? Nos, éppen e tünet fedezhető fel például a szkizofrénia és az autizmus spektrum súlyosabb állapotaiban. De nem kell feltétlenül a pszichiátriai zavarok oldaláról közelítenünk a kérdéshez. Az érzelmi és gondolati kapcsolódás problematikája ugyanis a hétköznapi szintjén és társadalmi értelemben is megjelenik: az empátia és a mentalizációs képesség hanyatlása a párbeszéd lehetőségétől fosztja meg a mind inkább polarizált és az individualizáció túlbujánzásától elmagányosodó közösségeket.

belelássunk a másik fejébe

Nem kevésbé fontos, ahogyan két ember gondolatai egymásba kapaszkodnak. Egy-egy beszélgetés, vita vagy békés eszmecsere során nem csupán

gondolatokat váltunk. Nemcsak arról van szó (bár vannak, akik ennyivel is megelégednek), hogy kifejtjük saját nézőpontunkat. A beszélgetésnek legalább annyira célja, hogy belelássunk a másik fejébe. A veszekedésnek még inkább. Mert ilyenkor nemcsak haragunkat vezetjük le. Amikor kötözködünk, a másikat hergeljük, szeretnénk olyan indulati állapotba (érzelmileg labilisabb helyzetbe) hozni őt, ahol a mentális fékek már lazulnak, ahol már nemcsak azt mondja, amit helyesnek vagy célszerűnek ítél, hanem azt is, amit valójában gondol. Veszettül szeretnénk, ha a másoknak nem lennének titkai. Veszettül szeretnénk a gondolataiban olvasni.

Gondolatolvasás a porondon

Ez a vágy, a gondolatolvasás vágya gyaníthatóan régóta kísért a történelemben. Vélhetően mindig is voltak remények, hogy a másik ember nyers gondolatait egy napon nem csak közvetve (pl. testbeszédéből, ellopott üzeneteiből), de valamilyen formában közvetlenül is megvizsgálhatjuk. Az antik materializmus kiemelkedő

képviselője, Démokritosz (i. e. 470/460 – i. e. 370) például elképzelhetőnek tartotta (vagyis: bízott benne), hogy az álomban megjelenő mentális képek valamilyen formában átvándorolhatnak egyik tudatról a másikra. Hasonló – bár nem azonos – feltételezésekkel a mai napig találkozhatunk. A modern hipnóziskutatásban például vizuális imaginatív szinkronnak nevezik a jelenséget, mely két ember (pl. terapeuta és kliens) egymásra hangolódásának eredményeként a külön-külön megjelenő képzeleti tevékenység mérhető harmonizációját takarja. Másként fogalmazva: bizonyos hívószavak esetén a két emberben – amennyiben kellő szinkronicitást mutatnak – nagyon hasonló imaginatív folyamatok indulnak be. E párhuzamos mentális aktivitás – melynek megbízható mérése azért meglehetősen kétséges – természetesen nem azonos a gondolatok átültetésével, mégis egyfajta transzparenciát, átjárhatóságot feltételez két különálló tudat között.

illúzionista kunszt

Mint a legtöbb eszme, idővel a gondolatolvasás misztériuma is kommercializálódott. A filozófia kertjéből kiperdülve giccsé, cirkuszi mutatvánnyá redukálódott. Bizonyos esetekben szó szerint. Philip

Breslaw, német származású, de főként Angliában turnézó illúzionista, 1781-ben, a londoni Haymarket Színházban mutatta be különös számát, mely több forrás szerint (pl. Shaw, 2019) a világ első gondolatolvasási produkciója volt. Breslaw, akárcsak a 18–19. század későbbi „gondolatolvasói”, gyaníthatóan asszisztens segítségével dolgozott, aki bizonyos szavak és számok előre meghatározott sorrendjén alapuló kódrendszer alkalmazásával vezette Breslawt. Az illúzionista így fejtette meg közönsége gondolatait, pontosabban, hogy milyen tárgyra gondolnak éppen (legutóbb del Toro *Rémálmok sikátora* című filmjében találkozhattunk hasonló trükkel). Breslaw produkciója számos pályatársát megihlette: a gondolatolvasás évtizedeken át az egyik legnépszerűbb illúzionista kunszt maradt (illetve még ma is az, gondoljunk csak a mentalistákra). Ám túlzás lenne azt állítani, hogy nem voltak ennél komolyabb, tudományosan megalapozottabb, vagy még inkább a tudományt megalapozó elképzelések a gondolatolvasással kapcsolatban. Ezek közül egy a szépirodalom mezején termett.

André Maurois (1885–1967), az 1930-as évek közkedvelt francia írója, A *gondolatolvasó gép* című kisregényében játszott el olyan szerkezet ötletével, mely a fonográfhoz hasonlóan készít felvételt a verbalizált gondolatokról, a gégefőben születő rezgések nyomait követve (az elképzelt gép neve: pszichográf). A mű születésének időszakában nem volt ez több tudományos-fantasztikus eszmefuttatásnál, ám – ahogyan az számos egyéb tudományos-fantasztikus könyv és film esetében történt – a jövő lehetséges forgatókönyvei közül több valósággá formálódott. Elvégre tapintható valóság lett a mobiltelefon, az okosóra, az önvezető autó vagy az okosotthon, ahogyan Jules Verne vagy Isaac Asimov egy-egy grandiózusabb víziója (pl. tengeralattjáró, helikopter) is testet öltött a gyárak csarnokaiban. Maurois elképzelése sem rugaszkodott el annyira a valóságtól. Éppen csak korának technológia fejlettsége nem tette lehetővé, hogy ötletét komolyabban vegyék.

Gondolatok mérése

Hiába a több ezer évnyi bizakodás (vagy aggodalom), sokáig komolytalannak tűnt a felvetés, hogy az ember gondolatai egy napon beazonosíthatóvá válnak. Hisz a gondolatot még hiánytalanul definiálni is nehéz, nemhogy mérni. A gondolat nem

törvényszerűen egy-egy szó vagy szavak asszociatív láncolata. A gondolat bizonyos formái intuitív, leginkább érzelmi színezettel átítatott mentális képek, melyek sokkal inkább vizuálisak, mint verbálisak. De még ha „csak” szavakról, verbális gondolatokról lenne szó... Hogyan tudnánk mindezt kellő pontossággal feltárni? Nos, az erre irányuló tudományos törekvéseknek lényegében három alapvető típusát különböztethetjük meg.

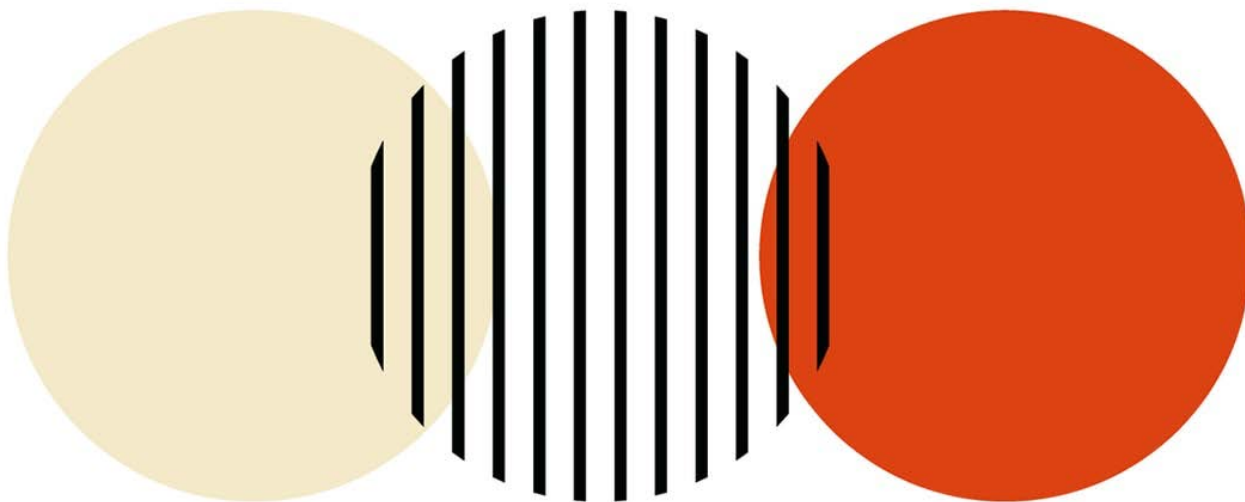
1) Izom és mozgásparancs: megmozduló gondolatok

Az első kutatási irány a hang nélkül „kimondott” vagy képzeletben leírt szavak háttérében feltárható izommunka és az izommunkára kiadott agyi parancs mérését tűzi ki célul. Lássuk elsőként, miként azonosítható egy-egy szó az arc és a nyak izmainak elektromos tevékenysége alapján! Hogy jobban megértsük e vizsgálati paradigmát, röviden ismerjük meg a szavak kimondásának izomdinamikáját és ennek elektromos szignáljait. A beszéd rendkívül összetett folyamat, amely a biológiai jelek széles körét érinti, ezek közül az egyik legfontosabb (noha nem az egyedüli) az akusztikai információ. Egy szó kimondásakor az artikulációs izmok egész serege áll csatarendbe, beleértve a garatban futó izmokat (többek között a hangszínt befolyásolják), a nyelvcsap (száj- vagy orrhangú képzés) és a nyelv izomzatát (többek között zörejkeltés, vagyis a mássalhangzók képzése), az állkapocs (nyílt és zárt hangok) és az ajak mozgását, vagyis a száj körüli izmok aktivitását. Az izomtevékenység háttérében az idegpályákból és magából az agyból származó elektromos ingerületek állnak, melyek mérhető biojeleket hagynak maguk után. Miért fontos mindez? Leginkább azért, mert az agy akkor is kiadja az izommunkára vonatkozó parancsot, ha hang nélkül, vagy belső beszéd formájában „mondunk ki” egy szót. A ki nem mondott szavak pedig olyasfajta elektromos aktivitással járnak, amit az úgynevezett elektromiográf (EMG, az izmok elektromos tevékenységét mérő műszer) képes detektálni. A „hangtalan” szavak EMG vizsgálatai tehát az arc és a nyak izmainak elektromos aktivitásváltozásai alapján meglehetősen figyelemreméltó precizitással képesek felismerni egy-egy specifikus szót. Az eddigi legjelentősebb eredményt egy amerikai, multidiszciplináris kutatócsoport publikálta (Meltzner és

mtsai., 2018), akik több mint 1200 kifejezésből álló kísérleti szótárcomag alkalmazásával 91,1%-os felismerési pontossággal tudták a különféle szavakat beazonosítani. Mintha Maurois álomképe válna valósággá...

gondolatírás

Hasonló elven működik, de drasztikusabb beavatkozással jár (invazív eljárást tesz szükségessé) egy, az izomtevékenység agyi szabályozásán alapuló, még hatékonyabb szóazonosítási módszer, melyet gondolatírásnak neveztek el a Stanford Egyetem munkatársai (Willett és mtsai., 2021). A kutatócsoport kísérleti alanya egy gerincvelő sérülés következtében lebénult férfi volt. Műtéti eljárással két mikroelektród tömböt (több elektródos tömböt) juttattak a férfi agyának abba a régiójába (precentrális agytekervény), amely többek között a kéz finomabb mozdulataiért felel (ideértve az írás mozdulatait), majd arra kérték alanyukat, hogy képzeletben írjon le valamit. Az idegi jeleket számítógép fogadta, majd átalakította azokat „mozgásos” információból írott nyelvvé. Egyszerűbben fogalmazva, amit a férfi gondolatban leírt, az valóban megjelent egy monitoron. Az ilyesfajta kezdeményezések háttérében a korábbi felismerés áll, hogy paralízis esetén is aktívak maradnak a neurális kódok, melyek a motoros kéregben egy-egy specifikus mozdulat elvégzésének *szándékát* rögzítik.

2) Térképszerű lokalizáció: elhelyezkedő gondolatok

A második kutatási irány azon a megállapításon alapul, hogy a különböző szavak az agy eltérő területein reprezentálódnak, illetve fejtenek ki tovaterjedő agyi aktivitást. Nem annyira újkeletű megfigyelés ez. Friedemann Pulvermüller, a neurolingvisztika kiemelkedő képviselője már az 1990-es években több vizsgálatban igazolta, hogy az eltérő szófajok eltérő lokalizációjú agyi aktivitást eredményeznek. Hogy csak egy példát említsünk: az igék mérhetően intenzívebb fiziológiai választ idéznek elő az agy motoros területein, míg a főnevek jobbra a látókéreg egyes régióiban váltanak ki nagyobb fokú aktivitást (Pulvermüller és mtsai., 1999). A cselekvést leíró igék tehát asszociatív módon mozgásos szándékot idéznek elő, a vizuálisan észlelhető tárgyakra és személyekre vonatkozó főnevek pedig a megfigyelés (a látás) aktusának idegrendszeri előkészítését facilitálják. Mindebből az következik, hogy az agyi folyamatok szintjén nem feltétlenül a hangalak, sokkal inkább a szó jelentése (azaz a hangalak tudatos értelmezése) számít. Pulvermüllerék ezen vizsgálatait óta eltelt két évtized. Márpedig két évtized az exponenciálisan gyorsuló orvostechnológiai fejlődés

léptékeit tekintve módfelett sok időnek számít. Napjaink ezirányú fMRI (funkcionális mágneses rezonanciavizsgálat: az idegsejtek aktivitásváltozása által megjelenő vérátáramlás növekedésén alapuló képalkotó eljárás) kutatásai sokkal érzékenyebben azonosítják az egyes szavak agyi reprezentációinak pontos helyét. Mondhatnánk úgy is, hogy miként a földmérési módszerek fejlődésével világunk atlaszai is mind precízebbé váltak, úgy lett egyre aprólékosabb képünk a szavak idegrendszeri térképéről. De lássunk most két olyan vizsgálatot, mely a maga nemében mérföldkőnek számított a terület evolúciója szempontjából!

saját belső világ

Az Egyesült Királyság Orvosi Kutatási Tanácsának egyik munkacsoportja 2010-ben (nemcsak a szakma, de a laikus társadalom részéről is) komoly érdeklődést kiváltó eredményről számolt be (Monti és mtsai., 2010).

Legfőbb kérdésük az volt, vajon lehetséges-e kommunikálni a tudat zavaraiiban szenvedőkkel, párbeszédbe vonható-e egy rejtett tudatú ember. Kutatásukba olyan betegeket vontak be, akik vagy vegetatív állapotban voltak (23 fő), vagy a megőrzött tudatosság legfeljebb minimális jeleit mutatták (31 fő), a kutatók mégis feltételezték, hogy bizonyos instrukciókat képesek értelmezni. A résztvevők a csőalakú fMRI gépben feküdve két imaginációs feladatot kaptak: 1) el kellett képzelniük, hogy egy tenispályán állnak, és meglendítik karjukat, hogy az ütővel visszaüssék a közeledő labdát egy fiktív oktatónak (motoros imagináció); 2) el kellett képzelniük, hogy otthonukban szobáról szobára haladva milyen térbeli látványok tárulnak szemük elé (téri imagináció). Ezt követően 30 másodpercig relaxáltak, majd újra kezdődtek a feladatok. Az 54 páciensből 5 tudta mérhetően teljesíteni a feladatokat. Mikor az fMRI segítségével lokalizálták a résztvevők és 16 egészséges kontrollszemély mozgásos (motoros terület aktivációja) és téri (parahippokampális terület aktivációja) imaginációs tevékenységének idegrendszeri régióit, a kutatók hozzáláttak, hogy teszteljék az általuk kidolgozott kommunikációs algoritmus megbízhatóságát. A résztvevőknek egyszerű, igen/nem típusú kérdéseket tettek fel (pl. „Van-e Önnek testvére?”), majd arra utasították őket, hogy 'igen' válasz esetén a teniszezés mozdulatsorát, 'nem' válasz esetén pedig az elképzelt szoba térbeli megfigyelését képzeljék el. Így tehát az 'igen' és a 'nem' válaszok közvetve saját agyterületet kaptak.

Az öt páciensből kiválasztottak egyet, akinél a hagyományos klinikai megfigyelés módszereivel nem észlelték a tudatosság jeleit (vagyis akiről korábban nem feltételezte az orvostudomány, hogy bármilyen formában kontaktusba vonható). Az igen/nem kérdésekre azonban ő is válaszolni tudott a képzeleti tevékenység e két típusának segítségével. Ez pedig azt jelenti, hogy még olyan személyeknél is elképzelhető a megőrzött tudatosság, illetve a kommunikáció-készség (ha még oly egyszerű formában is), akik látszólag teljesen bezártak saját belső világukba.

A másik fMRI kutatás (a Harvard és az MIT munkacsoportjainak közös törekvéseként) arra tett kísérletet, hogy szavakat és mondatokat vektorként kódolva jelenítsenek meg egy szemantikai térben az agy aktivitásváltozásai alapján (Pereira és mtsai., 2018). A kísérletben résztvevők (16 fő) különböző szövegeket olvastak, miközben a kutatók folyamatosan nyomon követték az agy eltérő területeinek aktivitásmintázatát. Ezáltal képesek voltak egy-egy szóhoz vagy akár mondathoz is saját idegrendszeri „képet” rendelni, majd az aktivitásmintázatok közötti együttjárások feltárásával olyan szóasszociációs felhőket elkülöníteni, melyben az egyes szavak hol lazábban, hol szorosabban, de valamilyen formában a jelentés útján asszociatív módon kapcsolódtak. Így például azonos szemantikai felhőbe került a 'háború', az 'áruló', a 'harc' vagy a 'sérülés', míg egy másik asszociációs hálóban jelent meg a 'képesség', a 'tehetség', a 'magabiztosság' vagy a 'képzelőerő'.

Ezek a vizsgálatok tehát komoly előrelépést jelentenek a szavak képkeltő eljárás segítségével történő azonosításában, ugyanakkor a személyek közötti lehetséges idegrendszeri különbségekre még nem fókuszálnak. Másként szólva, arra még gyaníthatóan nem vagyunk képesek, hogy *személytől függetlenül*, pusztán az fMRI-vel felvázolt agyi aktivitástérkép alapján megmondjuk, milyen szóra gondol az illető. Ha pedig olyan kommunikációs eszköz fejlesztése lenne a célunk, ami a hétköznapi szintjén képes beszéd- és mozgásképtelen embereknek az agy aktivitása alapján kifejezni gondolataikat, nos, ahhoz egy fMRI berendezés túlon túl ormótlan, mondhatnánk kevésbé mobilis. A harmadik kutatási irány azonban talán erre a problémára is megoldást talál majd. Ismerjük meg az EEG (elektroencefalográfia) alapú szópredikáció lehetőségeit!

3) Elektromos aktivitás: görbülő gondolatok

Létezik egy Kara One névre keresztelt adatbázis, mely 12 személy EEG adatait tartalmazza (Zhao és Rudzicz, 2015). A Toronto Rehabilitációs Intézetben zajló vizsgálat résztvevői hét fonémikus inger ('iy', 'uw', 'piy', 'tiy', 'diy', 'm', 'n') és négy hangzás szerint párba állítható szó ('pat' – 'pot', 'knew' – 'gnaw') hangnélküli (belső beszéd), majd hangos kimondásával produkáltak meghatározott EEG mintákat. A kutatók 64 csatornás EEG készüléket alkalmaztak, ami 64 elektróda segítségével képes az agy különböző területeinek elektromos aktivitását mérni. A fonémák és szavak elsősorban a centrális és centro-parietális elektródák által monitorozott területeken mutattak intenzív potenciálváltozást. Ezek a régiók központi szerepet töltenek be az artikuláció tervezésében és kivitelezésében. A Kara One adatbázisa bárki számára hozzáférhető, így aztán számos kutató próbált meg olyan statisztikai modellt létrehozni és tesztelni, melynek segítségével növelni lehet a fentiekben ismertetett szavak és fonémák EEG alapú felismerését. Ezek közül az eddigi legpontosabb becslés (Bakshali és mtsai., 2020) 90,25%-os megbízhatósággal tudta a kimondott szavak/fonémák EEG képe alapján előre jelezni az elképzelt beszéd EEG mintázatát. Számos kérdés azonban továbbra is megválaszolatlan. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy melyek azok az individualisztikus jellemzők, amik a személyek között eltérő EEG mintákat generálnak. Számít-e a nem, a kor, az iskolai végzettség, a szociokulturális közeg, a beszélt nyelv, számít-e a mentális állapot?

szubjektíven megélt

Kollégáimmal mi e legutóbbi tényezőre koncentrálnunk egy jelenleg is zajló vizsgálat keretein belül. Arra keressük a választ, hogy depresszióval diagnosztizált személyek és egészséges kontrollszemélyek között találunk-e különbséget az EEG mintázat terén, amennyiben a résztvevőknek érzelmileg semleges, pozitív vagy negatív szavakat kell először hang nélkül, majd hangosan kimondaniuk. Azt már most is tudjuk, hogy depressziós személyek negatív érzelmi töltetű szavaknál eltérő neurális szenzitivitással és EEG aktivitással reagálnak (Benau és mtsai., 2019), amennyiben a negatív szavakat ők maguk választják ki, és amiknek ilyen értelemben személyes vonatkozása is van. Ez azért lényeges eredmény, mert jól jelzi, hogy az egyén életpasztalatai milyen relatívvé formálhatják egy-egy szó szubjektíven megélt

érzelmi intenzitását. Ne feledjük, hogy a szóasszociációs teszt már a legkorábbi pszichoanalitikus gyakorlatban (pl. Jungnál) az egyik leggyakrabban alkalmazott eszköz volt a páciens mélyebb pszichés rétegeinek feltárásában. A mi kutatásunk a szavak érzelmi töltetének és a fennálló pszichopatológia (depresszió) súlyosságának függvényében teszteli, hogy az EEG jel alapú szóazonosítás módszere mennyire tekinthető megbízhatónak.

Önmagunk kifordítása

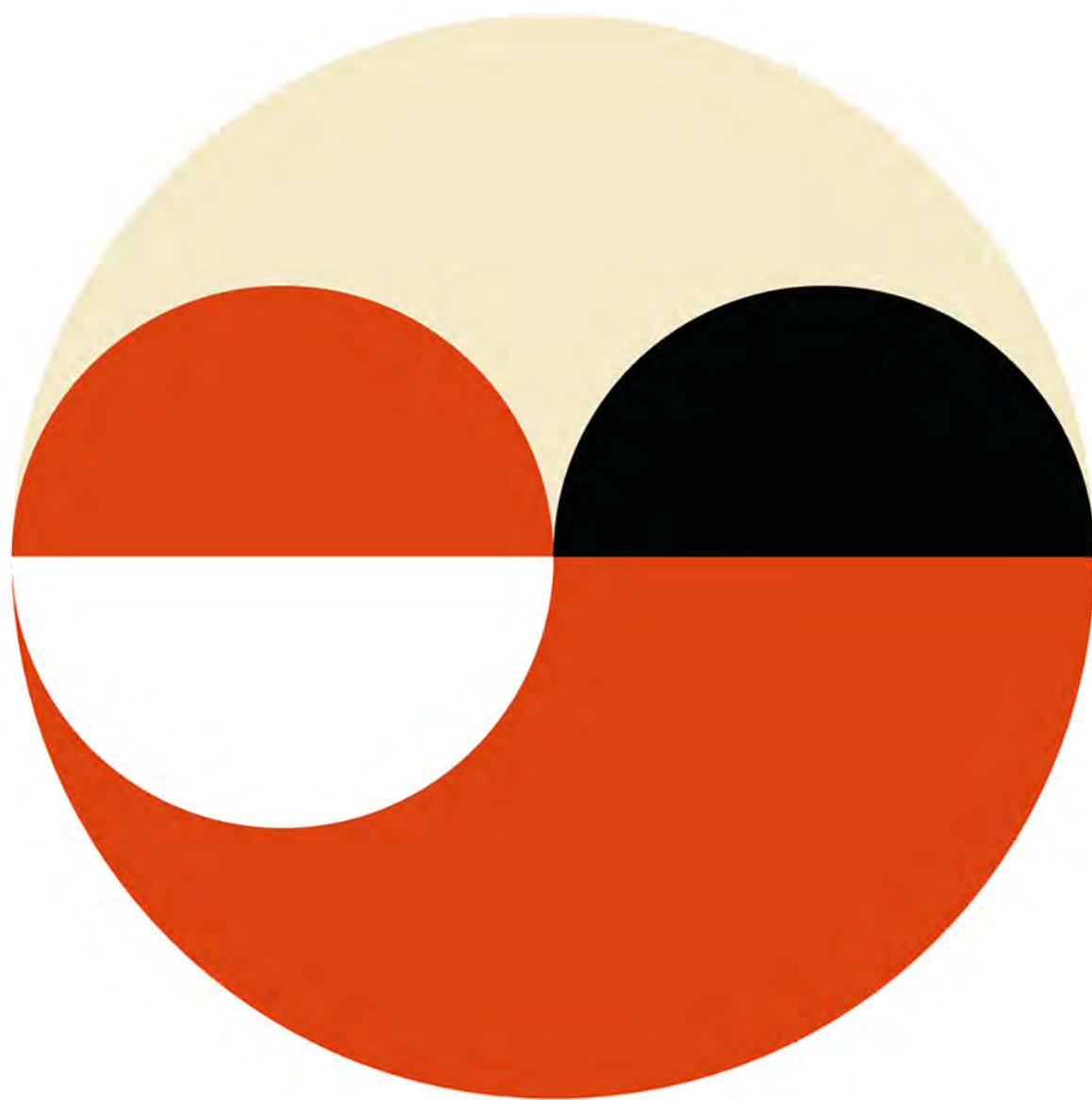
A mérések további finomításával a közeljövőben várhatóan tovább növekszik az agyi aktivitás általi szófelismerés. Egyes befektetők és kutatók arról sem tettek le, hogy hordozható fMRI eszközöket fejlesszenek, amellyel még precízebben lehetne a szavakhoz idegrendszeri aktivitásmintákat rendelni. A Berkeley kutatói (pl. Jack Gallant) a Szilícium-völgy befektetőivel olyan „gondolat-sapka” kialakításán

töprengenek, melyet a résztvevők 30 ezer dollárért cserébe egy teljes éven át folyamatosan hordanak, miközben videófelvétel készítésére alkalmas okos-szemüveget és más szenzorokat is viselnek magukon. Így a nap huszonnégy órájában, megállás nélkül nyomon lehetne követni, hogy a résztvevők által megtapasztalt események milyen idegrendszeri válaszokat idéznek elő (beleértve a gondolatokat is). De rövid időre tekintsünk el a szóazonosítási módszerek pozitív hozadékaitól (ide sorolható az agysérülést elszenvedők precízebb diagnózisának és prognózisának lehetősége, a kommunikálni nem képes betegek kontaktusba vonása, a hozzátartozókkal, szeretteikkel való párbeszéd kialakítása)! Játsszunk el helyette a gondolattal: harmincezer dollárért cserébe egy teljes évig kifordítom magamat, belső élményvilágomat a maga póré valójában felfedve. Mert kétségkívül az ebben rejlő, egyre kevésbé szürreálisnak tetsző jövőkép az, ami sokakat elborzaszt a „gondolatleolvasás” tudományos lehetőségeit megismerve. Úgy hisszük, szellemünk, lelkünk, gondolatunk a legszentebb titkunk. Testünk tüneteiről már-már kéjes örömmel panaszkodunk egy vadidegennek a rendelő várójának kemény padján ülve. Kevésbé szeretjük, ha pszichológusunk foteljében telepedve lelkünk fájdalmairól beszélve ránk nyitnak. Jobban őrizzük belső valónkat. Vajon helytálló ez az állítás? Kell egyáltalán harmincezer dollárt fizetni, hogy belsőnket kitárjuk? Egyre inkább úgy tűnik, hogy nem. Az az igazság, hogy az emberek önként osztják meg akár legszemélyesebb titkaikat is másokkal, főként, ha nem ismerik azt a másik embert. A közösségi média bizonyos értelemben anonim önsegítő csoporttá formálta a regisztrált felhasználók tömegét. Személyes kapcsolataink szétesésével kapcsolódási igényünk megmaradt, de az anonimitás mellett olyan ez, mintha zárt szobában üvölténénk világgá *„A szót, a titkot, a piciny csodát, / Hogy megkeressem azt a másikat. / S fülébe súgjam: add tovább. // Nem mondhatom el senkinek, / Elmondom hát mindenkinek”*.

inkább örülni érdemes

Nem mondhatom el senkinek, hagyom hát, hogy kiderítsék, mi van bennem. Az EMG, fMRI és EEG-vel végzett szóazonosítás ezernyi etikai kérdést vet fel (pl. mikor fogják mindezt kihallgatásokon, hazugságvizsgálatokon és ki tudja még hol használni?), de úgy

hiszem, ennél jóval esszenciálisabb probléma személyes titkaink önként vállalt feladása. Ilyen értelemben tehát, amíg a jó érdekében „olvassuk” a gondolatokat, a tudományos előrelépéseknek inkább örülni érdemes, semmint rettegni azoktól. Egy bizonyos: ezen a területen is (akárcsak pl. a génszerkesztés esetén) nagyfokú szabályozásra lesz szükség a jövőben. Ami pedig az ember kapcsolódási igényét illeti... Talán éppen itt az ideje az olyasféle eszmecsere megalapozásának, ami kellő mértékű empátián és mentalizáción alapul. Elképzelni, megérteni és elfogadni, hogy ami a másik fejében van, az más, mint ami a miénkben fészkel. Nem több, nem kevesebb, csak más. Ez lenne ugyanis a gondolatolvasás emberi (és nem gépi) útja.

Irodalomjegyzék

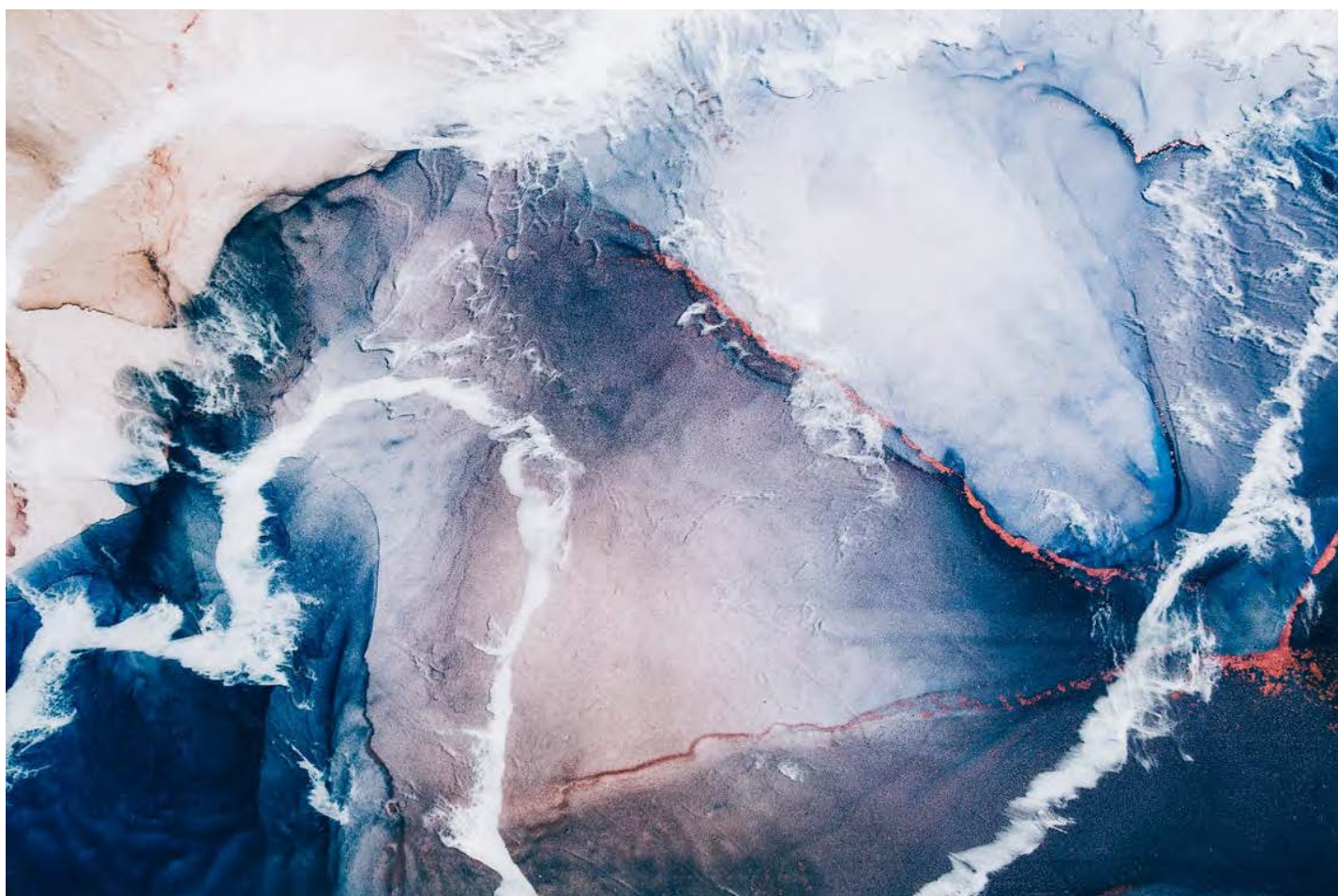
- Bakshali, M. A., Khademi, M., Ebrahimi-Moghadam, A., Moghimi, S. (2020). EEG signal classification of imagined speech based on Riemannian distance of correntropy spectral density. *Biomedical Signal Processing and Control*, 59, 101899. <https://doi.org/10.1016/j.bspc.2020.101899>
- Benau, E. M., Hill, K. E., Atchley, R. A., O'Hare, A. J., Gibson, L. J., Hajcak, G., Ilardi, S. S., & Foti, D. (2019). Increased neural sensitivity to self-relevant stimuli in major depressive disorder. *Psychophysiology*, 56(7), e13345. <https://doi.org/10.1111/psyp.13345>
- Meltzner, G. S., Heaton, J. T., Deng, Y., De Luca, G., Roy, S. H., & Kline, J. C. (2018). Development of sEMG sensors and algorithms for silent speech recognition. *Journal of Neural Engineering*, 15(4), 046031. <https://doi.org/10.1088/1741-2552/aac965>
- Monti, M. M., Vanhauzenhuysse, A., Coleman, M. R., Boly, M., Pickard, J. D., Tshibanda, L., Owen, A. M., Laureys, S. (2010). Willful modulation of brain activity in disorders of consciousness. *The New England Journal of Medicine*, 362(7), 579-589.
- Pereira, F., Lou, B., Pritchett, B., Ritter, S., Gershman, S. J., Kanwisher, N., Botvinick, M., & Fedorenko, E. (2018). Toward a universal decoder of linguistic meaning from brain activation. *Nature Communications*, 9(1), 963. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-03068-4>
- Pulvermüller, F., Lutzenberger, W., Preissl, H. (1999). Nouns and verbs in the intact brain: evidence from event-related potentials and high-frequency cortical responses. *Cerebral Cortex*, 9(5), 497-506.
- Shaw, K. (2019). *The First Showman: The Extraordinary Mr Astley, The Englishman Who Invented the Modern Circus*. Stroud, Amberley Publishing
- Willett, F. R., Avansino, D. T., Hochberg, L. R., Henderson, J. M., Shenoy, K. V. (2021). High-performance brain-to-text communication via handwriting. *Nature*, 593, 249-254.
- Zhao, S., Rudzicz, F. (2015). *Classifying phonological categories in imagined and articulated speech*. IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing (ICASSP). doi: 10.1109/ICASSP.2015.7178118
- kép | shutterstock.com

Taizs Gergő

VISSZAFAGYOTT CSAPADÉK

NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM

2022-04-16 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, VERS

nem ijedtél meg
amikor megérttetted
történt valami
ha hirtelen kell ébredni
az ismerősen csengő valaholban

és sosem volt semlegesebb
a január pedig már
kirángattak a sötétség hátsó
üléséről mikor a kiáltás
az autó aztán a semmi most
mégis a tárgyakból zúgó
csend tompa illanásában
figyeled hogy tenyeredhez
másféle sötétség sejtelmei
tapadnak a szilánkok torz
üveggolyók ujjaid közt
gömbölyödnek és lazítják
a tér csiszolatlan szorítását
a fent és lent öntudatlan
cserélődnek az ablakkereten
kilépve hóba markolsz
vagy az égbe az alvázzól
lekapart fény szálakra
foszlik utolsót fordul
a kerék míg a hangok
visszakúsznak a tájba
éjszaka nem szabad kiabálni
valaki mégis istent emlegeti
fennhangon de téged bámul
mindvégig és nem érted
miért is kéne megijedni
bármitől

kép | shutterstock.com

Fecske Csaba

ZUHANÁS

NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM

2022-04-21 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, VERS

jól megvoltunk egymásban
kényelmes jó hely volt a másik
a legjobb hely a világon örömmel
bebútorozva télen nem fáztunk
remek fűtőtestnek bizonyult a szív

pont úgy volt jó minden ahogy volt
semmit sem kellett tennünk hogy így legyen
mintha ez alanyi jogon járt volna
de már túl mélyen hajolsz ki belőlem
mintha mást keresnél tekinteteddel
mint amit látsz félő hogy megszedülsz
és kizuhansz én pedig nem tudlak megtartani
ilyen esést nem lehet megúszni
és nekem nem marad más mint
a gyász és a lelkipurdalás

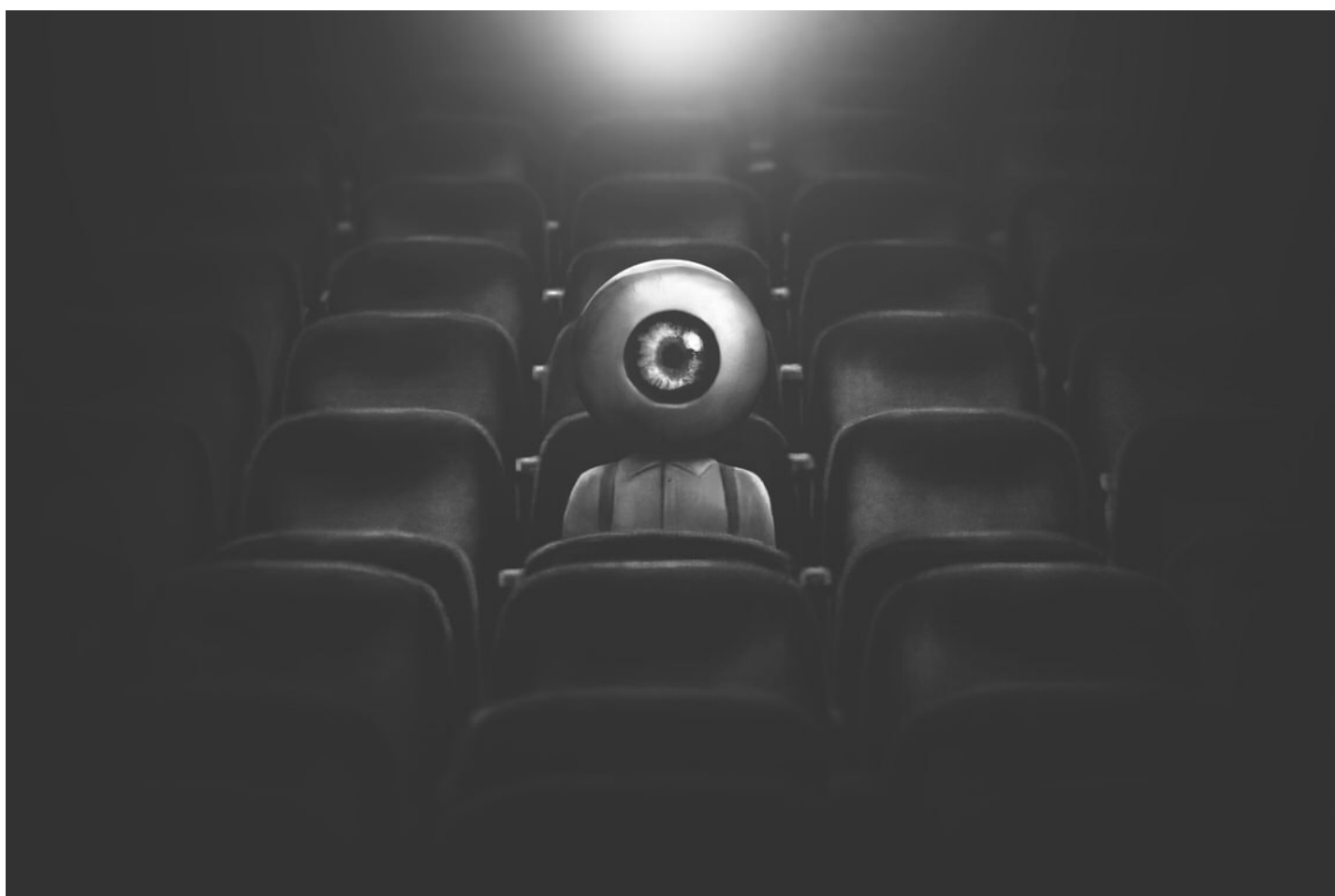
kép | shutterstock.com

Vörös István

RÉMÜLET-FÚGA

NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM

2022-04-23 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, VERS

1

Mikor megtudtam, az élet nem végtelen,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy a többi fiú által
terjesztett pletyka a szexről, igaz,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy a mi társadalmunk
fejlettebb, mint a gazdag nyugati,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy bitang és sehonnai,
aki a hazáért meghalni nem mer,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy van, aki szereti
a klasszikus zenét,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy más
bolygókon is van élet,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy a világot
összeesküvések mozgatják,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy van halhatatlanság,
na, akkor tényleg megijedtem.

2

Mikor megtudtam, az élet nem végtelen,
na, akkor kezdtem megnyugodni.

Mikor megtudtam, hogy a többi fiú által
terjesztett pletyka a szexről, igaz,
na, akkor kezdtem megnyugodni.

Mikor megtudtam, hogy a mi társadalmunk
nem fejlettebb, mint a gazdag nyugati,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy bitang és sehonnai,
aki a hazáért meghalni mer,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy szeretem
a klasszikus zenét,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy más bolygókon is
kiveszhet az élet,
na, akkor tényleg megijedtem.

Mikor megtudtam, hogy a világot
összeesküvések mozgatják,
na, akkor kezdtem megnyugodni.

Mikor elfelejtettem, hogy van halhatatlanság,
na, akkor tényleg ijesztő lettem magam is.

kép | shutterstock.com